

•

NÎQAŞËN FELSEFEYË 32.

Abdusamet Yîgît

Weşanên

.
. .
. .
. .

*Niqaşên felsefeyê@
@Abdusamet yigit
Weşanên felsefeyê
2016-Almanya-Berlin
Grafik: zendi şîyar*

.
ISBN 968-4-940995-34-2

Pêşgotin:

Felsefe wê, piştî serdema navîn wê di dema ronansê de wê cardin wê derketinekê wê bi xwe re wê bide çêkirin. Wê di wê demê de wê felsefeya ku wê were ser ziman wê di wê de wê hem azmûnên demên kevnera û berî wê û piştî wê yên serdema navîn û hwd jî wê di wê de wê hebin. Gotinên ku wê felsefeya wê demê wê di wê temenê de wê di rengê de wê bi wê re wê dikarê wê di wê rengê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman.

Dema ku em bahsa demên hemdem û felsefeya di wê de pêşdikeve dikin wê di rengê de wê demên ronansê û hinek pêşketinên bi têgîna fîzîkî, matematîkê, astronomiyê û hwd ên berî wê di serdema navîn û hwd de jî wê bi wê re wê, weke ku wê copernicos, kapler û heta gelilei û newton ku wê werênê ser ziman wê ew jî wê ji wan wê were bahskirin. Ev pêşketin wê piştî wê demê wê di demên ku wê êdî wê werina de wê, hin bi hin wê temenê pêşketinê wê bi xwe re wê biafirênê.

Di aslê xwe de wê, dema ku mirov wê bahsa dema ronansê wê bikê wê, di rengê de wê weke demek û pêvajoyek pêşketinê ku mirov wê, bi serê xwe wê, bi teybetî wê hilde li dest bê. Wê, di wê de wê pêşketinên bi hizirî wê di rengê de wê, êdî ku wê xweza û mirov û hwd wê weke navend û kirde wê were esasgirtin û wê bi wê re wê werênina ser ziman bê. Di wê temenê de wê bi wê re wê, têgînên weke yên hebûnîparêzîyê bê, humanismê bê, romantismê bê, û gelek aliyên din ên bi felsefeya biolojîyê, tendurustê, fîzîkê û hwd re wê bi wê re wê were ser ziman. Di wê temenê de wê, mijare felsefeyê wê bi wê re wê demek nû wê êdî wê di dewama wê de wê pêşkeve. Ev jî wê weke ya rengê hizirkirina pêşketina hizirî û hwd a demên hemdem ku wê piştî wê biafirê û wê were

wê êdî wê bi xwe re wê werênê ser ziman. Ew jî wê 'zanist' û ankû 'aqilê zanyarî' bê. Di wê temenê de wê aqilê zanyarî wê weke aqilê objektiv ku wê li ser temenekê çavkaniyê, çavdêrîyê, ceribandîna azmûnê û hwd re wê, were pêşxistin û ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de wê, nivîsandîna li ser dîrokê, civaknasiyê, felsefeyê û beşên wê yên ku wê pêşkevin û ankû wê werina pêşxistin û hwd wê bi wê re wê ew wê bibê.

Civake dema aqil ku wê çawa wê bê hertimî wê di wê temenê de wê bi wê re wê gotin wê were ser ziman û wê di wê çerçoveyê de wê bi aqilzaniyekê wê ji jê wê were bahskirin. Di demên hemdem de wê, mijare felsefeyê wê di wê temenê di rengekê de wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê, di awayekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare wê, di wê çerçoveyê de wê pêşkeve.

Di mijare aqil û zanîna demên hemdem de wê, di wê temenê de wê bi temen û çerçoveyek xwezayî de wê pêşkeve. Wê di wê çerçoveyê de wê, pêşketina wê xwe di rengekê de wê, bide dîyarkirin.

Pêvajoyên bi hizirkirinên felsefeyê û hwd re wê, di wê demê de wê, pêşkeve û wê hin bi hin wê bi xwe re wê aliyên din wê werênê. Piştî demên ronansên wê demên çandî û hûnerî ên weke barokê û hwd wê bi xwe re wê werênê. Xosletên wê demê wê di wê çerçoveyê de wê bi şewayekê kûrbûnê wê xwe bidina dîyarkirin. Bi hûnerî û çandî wê pêşveçûnên ku wê bibin wê tiştekê wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin. Ew jî wê ew bê ku wê, çawa wê, êdî wê li ser temenekê xwezayî û civakî wê bidest hizirkirinê wê were kirin û wê bi wê re wê êdî wê bidest hanîna li ser ziman wê were kirin bê.

Ronansên wê hinekê jî wê li ser hizirkirina şenber û xwezayî wê dest bi pêşketina xwe wê bikê. Şiroveyên ku wê werina pêşxistin wê di wê warê de wê, aqilê mirov wê bi xwe re wê bikin ku ew bigihênina temenekê. Realism û rasyonelîzm wê weke gelek xosletên wê yên ên weke esistanîsalîzm û humanîzm û hwd wê, pêşkevin û wê derkevina li pêş. Hemû hizirvanên wê demê wê, dema ku mirov li nava hizrên wan dinêrê wê di wê temenê de wê, çawa wê bigihijina temen û çerçoveyek rast, şenber û realist wê bi wê re wê li wê bihizirin.

Bêgûman wê di wê demê de wê bi felsefeyê wê roterîkek nû wê rengê xwe bide dîyarkirin û wê pêşkeve. Ji aliyê dîrokî, etîkî, zimanî, hûnerî û hwd ve wê were hanîn li ser ziman. Di wê demê de wê, hizrên dema kevnera wê jinûve ku wê werina kifşkirin û wê bi wê rengê wê bahsa wan wê were kirin wê di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman

ku wê, weke herikin û ekolên demê wê pêşkevin. Minaq felsefeya demên kevnera ên weke ya aristo bê, platon bê wê, weke herikinna wê di wê demê de wê werê ser ziman. Di nava felsefeya mirandola de ku wê di xabate xwe ya bi navê 'li ser rûmete mirov axiftinê' ku wê werênê ser ziman wê, bi tênginek humanistî wê, mirov wê weke kirde wê di şroveya xwe de wê derxê li pêş. Lê wê ji aliyekê din ve jî wê felsefeya aristo wê di wê demê de wê ne weke ya demên serdema navîn wê bixwênê û wê bi wê re wê, reng û şêwayekê din de wê, bi wê re wê bigihijê şroveyekê û renekê fahmkirinê.

Çerçoveya hizrên filosofên weke bacon, descartes û hwd wê, di wê çerçoveya rasyonel û induktiv û deduktivî wê şêwayekê hizirkirinê wê werênina ser ziman. Thomas moore bi têngîha xwe ya bi navê 'otopya', thomas Campanella bi têngîha 'welatê rojê' û hwd re wê, dîmenekê civakî ji ya wê demê a serdema navîn cihê wê werênina ser ziman. Weki din wê bi wê re wê, pêşveçûnên di warê zanistî û hûnerî de wê li dûv hev wê werin û bibin.

Ew qalikê bi aqilê rûniştî û kevneşopîya wê ya hizirkirinê wê di renekê de wê were derbaskirin. Wê bi wê re wê, li şûna civakek oldar wê civakek bi zane, û dîrok, çand, musik, teknoloji, awadani, felsefe û zanyariya wê were lê hizirkirin û were hanîn li ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, hizrên hobbes di çerçoveya 'hevpeymaniya civakî' û yên Rousseau di çerçoveya 'hevpeymaniya civakî', yên bodin di çerçoveya destûr û hûqûqa xwezayî û desthilatiya pozitiv a dînyayî, û hizrên grotius ên bi têngîna felsefeya ramyariyê û hûqûqa xwezayî û hwd ku wê werênê ser ziman wê weke çend ji wan nûqteyên ku wê di wê çerçoveyê de wê mirov karibê bikirpênê û wê werênê ser ziman bê.

Wekî din wê di warê hûnerî û hwd de wê, pêşketinên ku wê rengê demê wê bi xwe re wê piştê wê bidina dîyarkirin wê bibin. Hûner wê, weke têngîhek afrîner a weke renekê hişmendîya demê wê erkê wê bibîne û wê weyn bileyizê.

Leonardo da Vinci, Michelangelo, Raphael, Giotto di Bondone, Giotto di Bondone, Filippo Brunelleschi, Leon Battista Alberti, donatello, û hwd wê tenê wê hinek ji wan hûnervanên ku wê di dema ronansê de wê navê wan wê derkeve li pêş bê. Bi gotinekê ku mirov bibêjê wê hûner wê bi dîtbarîya wê re wê, derka mirov û rengê fahmkirina mirov wê li gorî xwe wê bi gûharênê û wê li dûv xwe wê bi demê re wê bide birin. Ji bilî hêst û ramanên ku wê bi wê re wê biafirin wê, bandûra wê ya ku wê di demê de wê bibê wê pîrr zêde bibê û wê gûharîner bê.

Bi wê re ku mirov bahsa têgihekê bi ronansê re bikê wê bi zêdeyî wê humanism û giringiya wê di demê de ku wê biafirê bê. Di wê çerçoveyê de wê hûmanism wê piştî jî wê dema ku wê bahsa wê were kirin wê weke rengekê fahmkirinê ku wê rengê pêşketina demê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Humanistên weke **Dante, Petrarca, Boccaccio** û hwd, wê navê wan wê derkeve li pêş. Weke wan wê gelek humanistên din jî wê bibin. Lê li vir bi kortasî ku mirov bibê wê ji kesên ku wê derkevin wê zêdetirî wê mana û wateya wê têgîha humanismê ku wê di wê demê de wê derkeve li pêş wê bi giringiya wê re wê pêwîst bê ku mirov wê fahmbikê bê. Humanism di çerçoveya têgihek felsefeyî û ankû zanîni de wê çawa dikarê wê fahmbikê? Di serî de wê dikarê di wê rengê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, mirov wê bi wê re wê bi hundûrîn û derveyîya xwe re wê di nava xwezayê xwe ya civakî û hewirdorî de wê, li lê were lê hizirkirin û wê bi hizir, hêst, hîskirin û rewşên weke rûmeta mirov û hwd re wê li lê wê were lê hizirkirin û wê derkeve li pêş.

Rewşên weke perwerdeyê wê pêşkevin û wê zanîngê, pirtûkxane, û hwd wê derkevin li holê. Ev wê ji reşwên weke ên aqilmeşandinê ên weke endûktîfî û hwd re jî wê di rengekê de wê, zêdetirî wê çerçoveyek fahmkirinê wê biafirênê.

Ku em bahsa ronansê bikin wê gotina ku wê yekser wê were ser ziman ku wê, bi têgihek humanistî têgîna 'biazad hizirkirinê' wê, pêşkeve û wê derkeve li pêş. Li ser wê temenê wê, humanism wê hinekê jî li ser mudahaleyên dêrê re wê pêşkeve û wê bi wê re wê derkeve li pêş. Ev wê weke wateya ronansê jî wê bi xwe re wê di reng û awayekê de wê bide dîyarkirin.

Abdusamet Yigit

Destpêk: niqaşên felsefeyê 32

Di mijare felsefeyê de wê dema ku mirov wê werênê ser ziman wê bi mejuyek hizirkirinê a demdirêj re wê were ser ziman. Serdemên kevnera wê, di wê demê de wê ji wê re wê weke demek destpêkê wê biafirênê piştî wê demên serdema navîn wê di dewama wê de wê werin û wê weke demek pêşveçûnên wê ku wê li ser temenê yên demên kevnera û hinekê jî encamên wê yên bi wê rengê ên hizirî re bin.

Di awayekê de wê dema ku mirov wê mijare felsefeyê û ankû pêvajoyên wê yên hizirkirinê wê werênê ser ziman wê tenê bi serê xwe wê hildana li dest wê, nikaribê fahmkirinek ku mirov wê dixwezê wê bide me. Di serî de wê, dema ku mirov wê di pêvajoya wê ya pêşketinê de wê werênê ser ziman wê li ser temen û çerçoveya xate civakî û hwd de wê werênê ser ziman wê hinekê wê di ahengekê de wê çerçoveyek fahmkirinê wê bide me. Di awayekê de wê, ber ku wê ber ku pêşketin wê hem bo dema xwe û rengê pêşketina wê weke pêdîvîyekê xwezayî wê xwe bide dîyarkirin û hem jî wê ji aliyekê din ve jî wê, bi encamên pêşveçûnên civakî, hizirî û hwd ên berî wê ku ew bûna wê bi wan re wê xwediyê temenekê û bingihêkê fahmkirinê bê.

Di wê temenê de wê ew wê weke aliyekê wê yê din ê fahmkirinê bê ku mirov wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê a demên kevnera wê dihênê ser ziman wê çawa wê, bi çerçoveya civaketiya demê û xosletên wê re wê pêşkeve wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ber ku wê ji aliyekê ve wê hev temem bikin. Wê civaketiya demê wê li gorî li rengê hizirkirina demê wê di awayekê de wê bibê. Rengê

hizirkirina demê, rada, ast û pîvane wê jî wê di wê çerçoveyê û rengê de wê weke awayekê pêşketina wê ya bi civakî û hwd re wê karibê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, dema ku li ser xate civakî wê li wê dinerin wê di wê temenê de wê herî baş wê demên kevnera û û piştî wê demên serdema navîn wê diwê temenê de wê dîmenekê baş wê bidina me. BI teybetî demên serdema navîn wê weke deme ku wê bi encamên aqilê felsefeyê re wê pêşkevin ku em çendî weke demek ku wê di wê de wê weke ku wê felsefe wê were astengkirin û hwd wê şîrovebikin jî.

Di wê temenê de wê gûharînênbi civakî wê di awayekê de wê di ahenge pêşveçûnên aqilî ên civakî de wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bidina dîyarkirin. Di serdema kevnera de wê li gorî felsefebûyinê û ankû bi felsefe bûyinê û hwd re wê, di awayekê de wê civaketiya demê wê bibê û wê, ji têgihên mitolojikî wê dîrkeve û wê, hizirkirinên xwe, çand û pêvajoyên xwe yê pêşketinê wê bijî û wê bide pêşxistin. Wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê karibê wê bi wê re wê, li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Lê her dem wê dema piştî xwe wê di nava xwe de wê temenê wê çêbikê. Wê ji wê re wê weke malzarokê wê kar û erk bibînê û wê weke bingihê wê yê pêşketinê bê. Weke ku wê çawa ku wê di demên serdema navîn de wê, di wê temenê de wê, bi encamên felsefeyê hizir û hwd ku wê di nava civakê de wê bi temen bibin û wê belav bibin wê di serdema navîn de wê encamên xwe wê bi xwe re wê werênê li holê. Di serdema navîn de jî wê bi heman rengê wê dema ku mirov wê di dewama wê de demên hemdem werênina ser ziman wê, dîmenekê bi wê rengê wê bi xwe re wê werênê li berçav. Di demên hemdem de wê destpêka wê hinekê jî wê li ser temenê rexnegirtina li demên serdema navîn bê. Wê, di wê temenê de wê, mijarên wê yê hizirî jî wê di rengekê de wê şîrovebikê û wê bi wê re wê werênê li ser ziman. Weki din wê di wê temenê de wê mijarên ku wê weke mijarên li pêş in bi aqilî û hwd in wê di wê temenê de wê, şîrovebikê û wê di wê temenê de wê çawa werina fahmkirin wê li ser wan bisekinê. Serdema navîn wê piştî demên kevnera wê were û wê bi encamên felsefeyê re wê bi gengêşî û hewldanên fahmkirinê wê bibê û wê di wê temenê de wê çerçoveyek xwe ya olî bi aqilî û hwd wê biafirênê. Di demên deestpêka demên hemdem de jî wê ew wan gotinên baweriyê û hwd wê li navaroka wan wê bihizirê û wê pirraqilî wê bixwezê ku ew wê fahmbikê wê ji aliyên din ve wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Wê, di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê

wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di mijare fahmkirina xate pêşketinê de wê di wê temenê û rengê de wê weke ku mirov wê karibê wê di rengê de wê, fahmbikê wê dîmenekê fahmkirinê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Her dem wê dema ku wê çerçoveya hizirkirina xwe wê biafirênê wê bi du aliyan wê karibê were fahmkirin. Yek wê di wê temenê de wê demên berî xwe wê ji aliyekê ve wê li ser esasê fahmkirina wan û bi wê fahmkirinê xwe ji wê derbaskirinê bê. Aliyê din jî wê bi wê re wê hin bi hin wê rengê hizirkirina xwe wê bi rengê pêşketina xwe û bi xosletên wê û hwd re wê, di dewama wê de wê biafirênê û wê, bi wê re wê bi demê re wê rengê xwe biafirênê û wê bide dîyarkirin. Wê di wê çerçoveyê de wê êdî wê dem wê weke demê wê bi rengê xwe û xosletên xwe wê êdî wê di rengê de wê weke ku wê were dîtin wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bibê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di mijare felsefeyê de wê, dema ku mirov wê li wê dinerê wê di awayekê de wê weke aqilê zalal ku wê pêşkeve wê, pêşî wê demên mitolojiyê ên berî xwe wê fahmbikê û wê ji wan cihê wê xwe bigihênê kirdeyek fahmkirinê. Ku wê çendî wê wan jî wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê di wan hanînên xwe yên li ser ziman re wê, kirdeyên nû wê bi wê re wê biafirênê û wê werênê ser ziman. di her demê de wê, tiştek ku wê were ser ziman wê dikarê wê weke ya demên berî wê ku ew hatiya ser ziman wê şîrovebikê? Di awayekê de wê, bandûra pêşketinên hizirî û rengê fahmkirinê ê demê wê hertimî wê di wê de wê, xwe di rengê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Wê bi wê re wê êdî wê ew wê bi wê re wê were ser ziman.

Di mijare fahmkirinê de jî wê ew wê wusa bê. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, di demekê de wê têngînek ku ez minaq li hizrên aristo binerim û ez di demên serdema navîn de bijim û ezê bi rengê hizirkirinê wê yên demê û hwd re wê di awayekê de wê fahmbikim. Lê ez dema ku ez piştî wê di demên hemdem de wê fahmbikim wê karibê ew di serê min de bi awayekê din ê cihê xwe di rengê de bi fahmkirinê bide dîyarkirin. Wê karibê hizrên nû bi xwe re werênê. Di wê temenê de wê di wê rengê de wê, ev jî wê weke aliyekê wê yê din wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Yanî wê zanîna ku em di derbarê tiştekê wê fahmdikin wê tenê wê ya wê tiştê bê. Wê ji du aliyan ve wê, ew fahmkirina wê temenê wê biafirê. Yek wê ji aliyê wê bixwe ve wê ew wê bibê. Ya din jî wê bi demê re wê bi pêvajoyên pêşketinê, hizirkirinê û

hwd ên ku ew pêşketina û hatina azmûnkirin û hwd re wê di rengekê de wê weke ku wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê fahmbikim û wê werênima ser ziman ku wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê çerçoveyê de wê, di mijare hizirkirinê de wê, dualitiya wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Bi gotinek din ez dikarim wê bibêjim ku wê mijare azmûnên me wê di fahmkirinên me yên di derbarê tiştê û têgihên demê û hwd de wê, hertimî wê di rengekê de wê, bi wê re wê weyneke wê bileyizin. Têgihên demên serdema navîn wê, di wê demê de wê kesên ku wê di wê demê de wê bijîn û wê fahmbikin wê bi şêwayekê wê fahmbikin. Lê wê di demên piştî wê de wê, minaq di demên hemdem de wê karibê şêwayên din ên bi fahmkirinê bi ast bi wê re mirov wê karibê wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê ev jî wê di serî de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê fahmbikê bê.

Di nava têgihên felsefeyê de wê bi demê re wê pêşketinên wê jî wê di awayekê de wê di wê temenê de wê bi dîmenekê li hev zêdebûyinê û hwd re wê were dîtin ku wê bibê û wê xwe bide dîyarkirin. Wê di wê çerçoveyê de wê, di awayekê de wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di mijare felsefeyê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê pêvajoyên civakî wê bi wê re wê di ahengekê de wê bibin û wê pêşkevin û wê bi wê re wê weke ku wê, rengekê wê yê pêşketinê, şêwayekê wê yê xêvî ku wê ew aqil xwe bi wê û di wê de wê bicih bikê û wê bide dîyarkirin û hwd re wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di demên hemdem de wê mijare felsefeyê wê dema ku em wê werênina ser ziman wê di rengekê de wê, xwediyê hinek aliyên wê yên teybet bê. Lê wê dema ku em gotina 'hemdem' wê di wê çerçoveyê de wê salixbikin û wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê bixwezîn ku em bi wê re wê werênina ser ziman wê, weke aliyekê wê yê din ê teybet wê xwe bide dîyarkirin. Di mijare felsefeya demên hemdem de wê, di awayekê de wê, weke aliyekê wê yê ku wê, di nava pêvajoyên

felsefeyê ên serdema kevnera û ya navîn de ku wê bibê û wê bi wê re wê bi pêvajoyên wê yên pêşketinê ên bi kûrbûnê û hwd re ku wê bi wê re wê bibê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê salixbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê din de jî wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman û wê li wê bihizirê wê, bi wê re wê xwe di rengekê de wê bi wê bide dîyarkirin.

Felsefeya demên hemdem wê hinekê jî wê di awayekê de wê li ser ya demên kevnera û encamên wê û rexnegirtinên li encamên pêşveçûnên bi felsefeyê û hwd ên serdema navîn ku wê bibin re wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Felsefe wê ji du aliyên ve wê, encamên xwe wê di nava jîyanê de wê bi serekayî wê bide dîyarkirin. Yek wê ji aliyê kes û fahmkirina kes û ya din jî wê ji aliyê sazûmana civakî û hwd ku wê kes wê, di nava wê de wê bijî re wê xwe di awayekê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Wekî din wê jî mirov dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê, karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê. Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê dema ku em bi demên hemdem re bahsa pêvajoyên felsefeyê bikin wê bi wê re wê çawa wê xwediyê rengekê fahmkirinê bê wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di demên destpêkê ên kevnera de wê pêvajoyên felsefeyê wê ji nava têgihên aqilê rûniştî wê hin bi hin wê cihê bibin û wê di awayekê de wê bi hewirdorê û jîyanê û hwd re wê bikeve nava hewldana fahmkirinê de. Wê, dema ku wê aqil wê bi jîyanê ve wê alaquadar bibê wê êdî wê weke çerçoveyek wê ya fahmkirinê wê bi heewirdorê û wê bi tevger û bûyinên ku ew dibin û hwd re wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di warê felsefeya demên kevnera de wê, di nava têgihên felsefeya xwezayê de wê, bi pêvajoya destpêkê ku wê sofist wê pêşbixin û ya di dewama wê de ku wê bi filosofên weke thales, parmenides û heta demokrit û hwd wê bibê û wê were pêşxistin û domandin wê di wê temenê de wê karibê wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser

ziman bê. Weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê di wê demê de wê çavkaniya hebûnê, tiştê heyî ku ew dibê û ew çawa dibê û çawa heya û ji kû dihê û wê dema ku ew ji holê diçê wê herê kû û hwd re wê li wê were lê hizirkirin. Di mijare hizirkirina li hebûn û nebûnê, û ankû tûnebûnek heya û ankû nîn a, û yan jî wê weke ku wê sofistên weke gorgias wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman weke “ti tişt nîn a” ku wê werênina ser ziman û hwd wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Ev alî wê di dewama wê de wê bi wê re wê, aliyên lêpîrsînê wê bi xwe re wê werênina li holê. Mirov di nava jîyane ku ew dijî de wê çawa bijî û wê di herikina wê jîyanê de wê rastî çî wê were û hwd wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê hizirên xwe wê, li wê bihizirê. Di dewama wê de wê pêvajoyên jîyane wê bi awayekê wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, piştî serdema kevnera wê, di wê temenê de wê têgihên bi felsefeyî ên weke li ser esasê ‘yek’iyê ku wê werina ser ziman wê weke demek ku ew di wan de wê were pretizekirin bin. Wê bi wan re wê di awayekê de wê demek hizirkirinê wê were li holê. Bi wê re wê mijare ‘kirdeya dihizirê’ û hwd wê bi wê re wê di rengekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. kirdeya dihizirê û diafirênê wê bi wê yekê wê rengê wê xwe bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Mijare kirdeya dihizirê wê, bi kirdeya xwûdê û hwd re wê, di wê temneê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi reng û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di mijare hebûna kirdeya dihizirê de wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê, ev wê, şewayekê din wê li ser wê temenê aqilê xwezayî kku ew berê rûyê wê li derve ya ku wê bi awayekê weke di xwe de wê xwediyê hizirkirinê bê û ankû wê di xwe de wê bidest hizirkirinê û kifşkirina wê ya derve wê bikê û wê hewlbide ku wê bi wê kifşkirinê bigihijê li wê û ankû çavkaniya wê û hwd re wê bi wê re wê li wê bihizirê. Gihiştina hebûna xwûdê û fahmkirina wê, di wê temenê de wê hinek wateyên ku wê bi wan re wê li wê were lê hizirkirin bê.

Herî zêde wê felsefeya xwûdê a serdema navîn wê di wê temenê de wê bi teoloji û morfolojiyekê wê bixwezê ku ew bihizirê û xwe di wê temenê de bi hizirê werênê ser ziman. Hizra xwûdê wê, di wê temenê de wê ji aliyekê din ve wê, weke hizirkirin bi lêgerînê a li çavkaniya bûyinê bê. Mirov wê piştî ku wê aqilê wê pêşkeve û pê de wê, ew ji kû dihê û wê

herê kû wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Di wê temenê de wê têgiha metafizîkê a serdema navîn wê, di rengekê de wê, di temenekê ontolojikî û girêdanên wê re wê xwe bi wê şêwayê wê bigihijênê epistemolojiyek fahmkirinê.

Di awayekê de wê, dema ku em epistemolojiya gotina xwûdê wê li wê dihizirin wê kûrbûnên felsefeyê ên di wê temenê de wê ji 'yek'a parmenides' û heta ya 'yek'a platonvanên nû ku mirov wê li wê dihizirê wê di wê temenê de wê çawa wê di pêvajoyekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin wê were dîtin. Platonvanên nû wê, di wê rengê de wê, li ser temenekê wê yekitiyê wê bihizirê û wê ew 'yek' wê di xwe de wê yek bê û ankû wê yekitiyek bê wê, li wê bihizirin û wê bixwezin ku wê fahmbikin.

Hebûna heyî bi yeka wê re wê, di nava hizrên filosofên xwezayî ên weke demokrit, empedokles û hwd û heta hinek filosofên piştî wan ên di şopa wan de ku wê werin wê di awayekê yekîtîyê de wê werênina ser ziman. empedokles wê bi têgiha 'logoyan' wê werênê ser ziman ku wê weke di xwezayê wê weke qatk û ankû tozên piçûk ku wê hebin û ew bi hetina ba hev re ku wê hebûnê diafirênin û ku ew ji hev diçin wê felişîna wê bi xwe re wê werênin û ankû bi awayên wê yên din wê hatina ba hev re wê rengên din ên weke bi hebûnê wê biafirênin û hwd re wê werênina ser ziman. Wê yeka felsefeya xwezayî a di mantiqê yekitiyekê de ku wê li wê were lê hizirkirin wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê didewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ew yek'a ku ew heya wê parmenides wê weke 'yek'ek ku ew ne di yekitiyê de û nikaribê were qatkirin û na gûharê û weke xwe dimenê û hwd re wê werênê ser ziman. Di awayekê din de wê ew yeka wî di wê temenê de wê were dîtin ku wê were ser ziman. Platonvanên nû jî wê şîroveyek nêzî wê bikin. Lê ew hinek şîroveyên cihê wê bi wê re wê ew wê bikin û wê di navaroka wê yekê de wê li lêgerînên din wê bigerihin û wê bixwezin ku ew 'nepeniyên nava wê' ew wê kifşbikin û wê werênina ser wê. Ew di wê temenê de wê ew yek wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, li wê bihizirin. Pratoras wê, di rengekê de wê, bi têgîna 'yek'ê a matematikê wê li wê bihizirê û wê, di wê temenê de wê werênênê ser ziman. Lê têgîna yek'a pratoras jî wê di wê mêylê de bê ku ew karibê di xwe de bigihêjê pranitiyekê. Di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin bê. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser

ziman ku wê ev yek wê, piştî wê, aristo wê bi mantiqê tozê û ankû darêjkê û ya di wê de girtî û hwd re wê ji aliyekê din ve wê nêzî wê bibê. şîroveyên aristo wê hinekê din wê di rengekê din de wê çerçoveyek fahmkirinê wê bi xwe re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê biafirin û wê werênina ser ziman. Di wê temenê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, piştî wê şîroveyên aristo wê, di demên serdema navîn de jî wê bi bandûra wan re wê were dîtî ku wê derkevina li pêş.

Felsefeya demên kevnera wê, di awayekê de wê, dîmenekê pêşketî bi hemdemiya xwe re wê biafirênê û wê, di rengekê de wê dema ku em bi rengê aqilê wê re wê werênê ser ziman em dikarin wê weke şûnpêyek hemdemî jî ji demên piştê jî wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Felsefeyên serdema kevnera wê, di wê çerçoveyê de wê bi pêşketin, fêrbûn û di wan de wê bi kûrbûnê re wê di demên piştê wê xwe bidina dîyarkirin. Di aslê xwe de wê serdema kevnera wê, bi felsefeyên wê re wê di rengekê de wê, di wê temenê de wê bi awayekê kûrbûnê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di demên serdema navîn de wê felsefeya ku wê bi têngîna xwûdê wê pêşkeve wê dema ku em li navaroka wê û rengê şîroveyên bi teolojikî û hwd ku wê bi wê re wê werina kirin ku mirov li wan dinerê wê bi wê re wê, ew wê were dîtî û fahmkirin ku wê, di awayekê de wê di wê de wê, kûrbûnê wê di gotinê de wê bi têngînê weke bi hişmendî, zêhn û zanînê û hwd re wê bi epistemikî û ontolojikî wê bi xwe re wê bide çêkirin. Gotinên weke 'xwûdê', 'gîyanê', 'bihûştê', 'dojehê', 'olê' û hwd wê, di wê temenê de wê gotinên ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Her wusa dîroka bûyîna mirov a bi teolojikî ku wê were ser ziman bi tefsiran û hwd jî wê, di dîmenekê ku wê ne dûrî wê de wê di awayekê de wê were dîtî ku wê were şîrovekirin û wê were hanîn li ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Di aslê xwe de wê mijare felsefeyê û aqilê felsefeyê wê, di wê temenê de wê, bingihekê baş wê biafirênê. Di şîroveyên mitolojikî û şêwayên wan re wê, bi kirinîyên jîyanî û serboriyên bi kirinî û xiyalî û

hwd re wê ew rewşa kûrbûnê wê bi wê re wê were bi têgihkirin û were hanîn li ser ziman.

Ev wê di gotinê û zanînê de wê, di demên felsefeyê de wê bi aqilû zanînên wê re wê were kirin. Di wê temenê de wê, dema ku wê bahsa demên serdema navîn ku ew di xwe de girtî wê were kirin jî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di serdema navîn de wê dîmenekê ku wê di xwe de wê weke pirrdîmenî wê di wê temenê de wê were dîtin. Di awayekê de wê şîroveyên bi zanînê û hwd re wê pêşkevin û wê di wê temenê de wê derkevina li pêş. Di demên skolestikî de wê, di rengekê de wê ev dîmen bi dîmenekê zanyarî û hwd re wê, xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Demên skolestikî wê demên dema serdema navîn ku wê bi zanînê û bi dibistanî û fêrbûnê re wê pêşkeve bê. Ji xwe wê dema ku em gotina skolestikî wê şîrove û dahûrbikin wê di wê de wê were dîtin ku wê bi morfolojikî wê, li ser têgihek bi dibistanî ku wê mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmikê. Bingihê gotinê wê bi 'skole' bê û skole jî wê di wateya dibistanê de wê karibê bi rehetî were fahmkirin. Di wê çerçoveyê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê fahmbikê û wê karibê wê, di rengekê de wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di demên dawî ên serdema navîn de wê têgînên weke bi rengê 'nomînalîzmê' û hwd ku wê têgînên gotinê û hwd wê biwan re wê bi awayekê bixwezê şîrovebikê û wê di wan de wê kûrbûnê wê bikê ku ew bi têgînek zêhnî û hişmendî wê pêşbixê wê bikê. Di nava têgînên nominalist de wê, dîmenekê epistemikî û ontolojikî wê di zikhev de wê hebê. Di gotinê de wê pêşî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di gotinê de wê, şîroveyên ontolojikî û tolojikî wê bi hev re û di zikhev de wê di rengekê de wê hewl were dayin ku wê, were kirin. Di wê temenê de wê, têgînek bi rengê teolojiya nepeniyî wê bi wê re wê rengê xwe wê bide dîyarkirin ku ew li ser wê re di wê de wê weke ketina li dûv serwaenek kifşkirinê a bi aqil re wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di serûwane kifşkirinê a bi aqil re wê, li çî wê were lê gihiştin ew di wê temenê de wê ne dîyarkirin. wê tenê wê bi gotinên weke 'rastîyê', 'rasttîyê', 'rastteqênîyê' û hwd re wê, di rengekê de wê bi wê re wê were

hanîn ser ziman. Ev gotinên rastiyê wê çendî ku wê weke têtîna di meji de ên refaransî wê biafirênin jî lê wê di aslê xwe de wê, di aslê xwe de wê, were dîtîn ku wê zêde wê ne dîyar bê. Wê rastî wê çi bê? Rastî wê çi bê? û ankû rastteqînî wê çi bê? û hwd re wê bi wê re wê di regekê de wê were lê hizirkirin. Ev jî wê di regekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê, di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di awayekê din de jî wê, dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirin ku wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirin. Ev gotin wê, weke gotinên ku ew di wê rêwîtiyê de wê werina kifşkirin bin. Wê çi wê were kifşkirin bi şenberî û aqilî wê bi wê re wê were salixkirin. Ev jî wê van gotinan û gotinên weke wan û salixkirinên wan wê di dîmenekê dîtbar de wê, di regekê de wê, bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Salixkirinên li ser kifşkirinên bi aqilî wê di wê temenê de bin. Ji aliyê aqilî ve wê kifşkirinên bi têtîna û rengê salixkirinê wê di jîyanê de wê bi fizîkî, şenberî û hwd wê karibê bê hasab bigihênê awayên minaqan. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di regekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê bi wê re wê were hanin li ser ziman bê. Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, di wê rengê ku ew bi wê dihê hizirkirin de wê dikarê wê ji wê aliyê ve wê, du alitiyek ku wê li ser wê temenê wê çawa wê bi wê re wê bi aqil kifşkirin wê werina kirin wê were dîtîn. Ji aliyekê ve wê, di wê temenê de wê bi têtîna û ji aliyê aqilî û zêhnî û hişmendî ve wê çawa wê, li gorî wê gihiştina li encamên fizîkî û şenber ên bi dîyar dijîyanê de ku ew hena bin. Wê bi wê re wê, di nava ya heyî de wê levkirin wê were kirin. Weke ku em dema ku em bahsa avê bikin wê, tenê wê rewşek avê nebê û wê tenê wê avek jî weke libekê wê nebê. Wê av wê gelek hebê û ew av bi hemû rewşên xwe re wê karibê bi wê re wê bikeve çerçoveya wê de. wekî din rewşa ku em bêjin dar wê, di wê temenê de wê di jîyanê de wê tenê wê darek nebê wê gelek dar wê hebin. Di wê temenê de wê bi wê re wê temen û çerçoveyek bê hijmar a zêde bi fizîkî, şenber û hwd wê di regekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê hebê.

Di wê temenê de wê, bi heman rengê wê, di awayekê de wê, dema ku em bahsa tiştê ku ew di jîyanê de wê, hebê wê bi têtîna cihê û awayên cihê wê karibê wê salixbikê û wê werênê ser ziman bê. Ev wê bi wê re wê, di regekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, li wê bihizirê bê.

Minaq hizirkirinên kopernik, kapler, gelilei û heta newton û hwd wê li ser temenekê fîzîkî û hwd wê bikin wê di wê temenê de wê, weke aliyna ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. hizirkirinên bi wê rengê wê, direngekê din de wê di nava ya aqilî û ya neaqilî de wê, çawa wê ahengekê û levkirinê û lêhatinekê wê di nava wan de wê bide çêkirin û ankû ji ya aqilî bigihijê lêhatiniyek fîzîkî û ankû ji ya fîzîkî bi gihijê lêhatiniyek aqilî û hwd wê bi wê re wê bibê. Ev wê bi wê re wê, pêşkeve û wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê demê de wê dema ku wê ev ali wê bi wê rengê wê pêşkevin wê hin bi hin wê dem wê bi ber dema aqilê xwezayê û kifşkirinê ve wê herê. Piştî demên skolestîkî ên serdema navîn di reengekê de wê êdî wê, di awayekê de wê, ew wê bi wê re wê, were dîtin ku wê, êdî wê demên nû wê hin bi hin wê pêşkevin wê biaqilbûnek hemdem wê hin bi hin wê pêşkeve wê bi ber demên hemdem ve wê hin bi hin wê gavavêtin wê were avêtin û ev wê di serî de wê di şêwayê fahmkirinê û nerînê û hwd de wê gûharînan wê di fahmkirinê de wê bi xwe re wê êdî wê werênê. Di wê çerçoveyê de wê, felsefeya demên piştî dema dawî a serdema navîn ku wê werê di demên ronansansê û hwd de wê di wê temenê û çerçoveyê de wê karibê wê di awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Piştî demên kevnera pêşketina demên ronansansê û xosletên wê

Piştî demên serdema navîn û pê de wê, êdî wê weke ku wê demek nû wê hin bi hin wê destpêbikê. Ev jî wê weke demek ku wê bi aqil hizirkirinê bê. Di wê demê de wê, hin bi hin wê kirdeya dihizirê a bi navê xwûdê wê li aliyekê wê bê danîn û wê li şûnê wê hebûna mirov wê weke kirdeyek dihizirê, dide dîyarkirin, tefkir dikê û çalakiyên xwe pêşdixê wê derkeve li pêş. Di wê demê de wê mirov wê, êdî wê ne weke objeyek ku wê li ser navê wê dihê axiftin û gotin dihê gotin bê. Wê di wê demê de wê, bi awayekê wê li xwe wê were û wê bi xwe wê bihizirê û wê, di wê demê de wê direngekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê xwe di reengekê de wê bide dîyarkirin.

Di wê demê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, derketina li pêş wê, di wê demê de wê hebûna xwûdê wê di wê demê de wê bi wê re wê hin bi hin wê bikê berlêpîrsînê de. Wê di wê demê de wê mirov wê di wê demê de wê bi navê xwe û wîna xwe wê di wê demê de wê bi awa û reengekê wê di wê temenê de wê di reengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare aqil wê di wê demê de wê êdî wê bi hebûna mirov re wê derkeve li pêş. Di wê demê de wê, di awayekê de wê dema ku em li ser destpêka ronansê de wê, kirpendinê bi navê felsefeya hemdem wê bikin wê dikarin wê bi wê re wê werênina ser ziman ku wê êdî wê di wê demê de wê, hin bi hin wê ji her aliyên hizirkirinê ve wê hin bi hin wê təkiliya xwe wê bi hizirkirinê demên serdema navîn ve wê bibirê. Ev wê, di wê demê de wê derkeve li pêş. Di wê demê de wê regekê din ê hizirkirinê wê derkeve li pêş. Di wê de jî wê mirov wê weke kirdeyekê bê. Wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Ji aliyekê din ve jî wê di wê demê de wê dema ku wê mirov wê derkeve li pêş wê bi wê re wê sê têngînên din wê hin bi hin wê bi hev re wê derkevina li pêş. Ew jî wê aqil, azadî û wîn bê. Di wê demê de wê mirov wê, bi van hersê têngînan wê bidest hizirkirinê wê bikê. Wê heta wê demê wê weke keseyetekê ku ew xwe bi wîn û weke kes teftir nekiriya wê mirov wê ji wê demê û pê de wê di regekê de wê weke ku wê êdî wê teftir bikê û wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di dewama wê de wê bi wê re wê êdî wê hizirên xwe wê werênê ser ziman. Mirov wê di wê temenê de wê bi wan gotina wê weke 'mîrovê azad', weke 'mîrovê bîaqil', û weke 'mîrovê bi wîn' û hwd re wê, di wê temenê de wê li xwe bihizirê û wê hin bi hin wê di wê temenê de wê xwe bihêzekê wê kifşbikê.

Di wê temenê de wê êdî wê li xwe bihizirê û wê, ew wê xwe bi serê xwe ku wê ti tişt û ti kes û ankû kes li ser serê nedina kifşkirin wê bi wê re wê bidest hizirkirinê wê bikê. Li ser wê temenê wê, dema ku wê dem wê were dawîya dema skolestikê wê li hemberî deverên weke dêrê û ankû mizgeftê nexweşî wê hin bi hin wê zêdetirî wê xwe di regekê û awayekê de wê were dîtin ku wê bide dîyarkirin.

Di awayekê din de jî wê ew wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin ku wê, êdî wê têngînên olî û ankû oldar wê nikaribê wê li ser navê kes wê gotinê wê bibê. Ji xwe wateya mîrovê azad wê ji aliyekê ve jî wê, di regekê de wê weke ku wê were dîtin wê ew bê ku wê, di wê demê de wê çawa wê, di regekê de wê xwe bi wê re wê, bide dîyarkirin bê. Di wê demê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Di wê demê de wê, heta wê demê wê mirov wê weke zaroya pêçekê ku wê dest û ling û ziman girêdayî bê û wê nikaribê biaxifê, gotina xwe bi wîna bibêjê û bi navê xwe bibêjê û weke wînekê bibînê bê. Lê ji wê demê û pê

de wê ev wê bi mirov re wê biafîrn û wê bi hêst, hizir, hişmendî, fahmkirinê, têgihştinê û hwd re wê, mirov wê hin bi hin wê weke ku wê li xwe wê were û wê, bi awayekê wê, xwe bixwe bawerkirinê wê di rengekê de wê weke ku wê, weke ku wê di rengekê de wê, bi wan re wê, di awayekê de wê, bide dîyarkirin. Heta wê demê wê mirov wê weke di bin serwerîya otoriteyekê de wê bijî. Heta wê demê wê weke ne bi serê xwe bê. Lê ji wê demê û pê de wê êdî wê mirov wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê dîn bê ku wê xwe bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin bê.

Di wê demê de wê êdî wê, ne tenê wê hebûna xwûdê wê weke otorite û kirdeyek ku ew li ser serê dihizirê û ankû li şûnê dihizirê wê bibînê. Wê li şûnê wê êdî wê mirov wê weke kirdeya dihizirê û dide dîyarkirin wê bi wê rengê wê êdî wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Ji wê nûqteyê û pê de wê êdî wê mirovê ku ew dihizirê û dikê wê di rengekê de wê derkeve li pêş.

Di dewama wê de wê êdî wê bi kifşkirinên bi hebûna mirov, kirina mirov û kiryarên mirov û hwd re wê mirov wê xwe kifşbikê. Wê bi wê re wê mirov wê êdî wê bigihijê têgîna humanismê ku wê di dewama wê de wê weke têgihek ku wê hebûna mirov wê ji xwe re wê weke kirde şubjeya hizirkirinê wê esasbigirê bê. Ev wê di aslê xwe de wê weke ku wê were pênasekirin wê weke 'jinûve bûyin' jî bê bo mirov. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê dîn bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di demên ronansansê de wê di wê temenê de wê weke ku wê di dîmen de wê dîsa li demên kevnera ên kevnera ên girêk û roma wê wergerin wê bibê wê dîmenek wê xwe bide dîyarkirin. Lê wê ev dîmen wê tenê wê li ser kifşkirinên bi felsefeyê û lêpîrsînê ku wê li gorî xosletên demê wê hin bi hin wê jinûve wê xwe bide dîyarkirin re wê bibê û wê bide dîyarkirin bê.

Ev dem wê di awayekê de wê weke dem kifşkirinê a bo mirov ku wê hem wê xwe wê kifşbikê û hem jî wê hewirdora xwe wê bidest kifşkirinê wê bikê bê. Mirov wê ji aliyê xwe kifşkirinê ve wê bi hizir, hêst û hwd re wê di xwe de wê xwe kifşbikê û wê bigihênê fahmkirinek mirovî. Wê bi wê re wê xwe pênasebikê û wê weke wînekê wê bibînê. Bi wê re wê, dema ku mirov wê çendî wê xwe weke wînekê wê bibînê jî wê azad û serbixwe wê xwe bibînê û wê xwe azad û baş wê hîsbikê. Di wê temenê

de wê ev wê di wê demê de wê biwê re wê, di renekê de wê weke ku wê xwe bi wê re wê, di awayekê de wê êdî wê bide dîyarkirin bê.

Di wê demê de wê felsefe û hwd wê zêdetirî wê bi xosletên kirinî û fizîkî re wê pêşkeve. Kifşkirinên bi têngînên fizîkî wê ji dema kopernik û heta demên galilei û newton û hwd wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê demê de wê ji aliyê pêşketina kes ve wê ji aliyekê din ve wê ew wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin ku mirov wê di wê demê de wê çawa wê di reng û awayekê de wê bi pêşketina xwe re wê bide dîyarkirin. Mirov wê ji wê demê û pê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê demê de wê pêşketin û derketina li pêş hûmanism wê weke xosletekê dema aqilê ronansê û pêşketina wê jî wê xwe di renekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Humanism wê dema ku wê ji aliyê civakî ve wê kifşbikê wê bi kes ku wê xwe kifşbikê, bi civakî ku wê bi çandî, zimanî û cihêyiyên di wan waran de ku wê bi wan re wê xwe bibîne û hwd re wê were dîtin. Ji aliyê çandî ve wê humanismê wê karibê wê ji du aliyên ve wê fahmbikê ji demên ronansê û pê de. Yek wê pêş wê ji aliyê têngiştinek ku wê hebûna mirovî wê ji xwe re wê bi felsefeyî û hwd wê bikê navend û wê bi wê re wê bihizirê re wê karibê wê fahmbikê bê. Ya din jî wê bi çandî û hwd wê, di nava hev de wê, bi jîyankirinê, hevdu baş û qanc dîtin û kifşkirinê û bi têngiştinê nava mirovan û hwd re wê karibê wê werênê ser ziman bê. Bi civakî û çandî wê hinekê jî wê bi pêvajoyên wê yê pêşketinê re ku mirov wê xwe wê çawa wê di renekê de wê bi wê re wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê. Wê, bi temenê xwe yê civakî wê çawa wê xwe di renekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin bê. Humanism wê hinekê jî wê weke pêvajoyek ku wê li ser wê temenê bi çandî û perwerdeyî wê, bi renekê fahmkirinê û pêşxistinê ku wê bi fêrkirinê bê, bi perwerdekirinê bê, bi salixkirinê bê, bi nivîsandinê û hwd bê ku wê bi wê re wê, bikê û wê werênê ser ziman wê, weke navê demek bi wê rengê jî bê. Di dewama wê de wê weke navê demek xwenûkirinê a li ser temenê aqil û hizirkirinê a di wê warê de jî bê.

Wê dema ku em ji aliyê pêşketin û têngiştinê wê ve wê hilde li dest wê, were dîtin ku wê ziman û nerînek wêjeyî û helbestî wê bi wê re wê derkeve li pêş û wê bi wê re wê, xwe bide dîyarkirin. Di wê warê de wê

di destpêka demê de wê, dema ku wê bahsa hizrên ku wê di wê warê de wê werina ser ziman helbestvanên weke **Dante, Petrarca, boccacio** û hwd ku wê italyani bin wê di wê rengê de wê, ji aliyekê ve wê bahsa wan wê were kirin û wê navê wan wê were ser ziman.

Dante wê ji aliyê têngîhên xwe ku ew ji têngîna 'komediya ilahî' û hwd de wê werênê ser ziman de wê, di wê temenê de wê dîmenekê fahmkiirinê ê li ser hêst, hizir û hebûnê re wê, di renekê de wê bide dîyarkirin. berhema dante wê ji sê beşan wê pêk were. 'dojeh', 'araf' û 'bihûştê' wê werênê ser ziman. Di wê de wê, di çerçoveya rênîşandina helbestvan Virgilius li hêjkera xwe Beatrice re wê, mijar wê di renekê de wê were ser ziman. Di wê rêwîtiyê de wê, dante wê, di dawiyê de wê hete devera ku wê bigihijina dîtina xwûdê re wê ew wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Lê ji aliyekê din ve jî Dante wê, ew wê, tiştêkê din jî wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di nava têngîhên xwe de wê bi morfolojikî wê bi aliyê dînyewê ve wê jîyane wê çawa wê were lê hizirkirin wê di derbarê wê de jî wê dîmenekê wê bide dîyarkirin. Ku wê hê ji dema thomasê aqineyî ve wê, bibê wê bi nîqaşên weke 'imparator' û ankû 'papatî' ku wê were ser ziman wê, Dante wê bi hizirên xwe wê giraniya hizrên xwe bi aliyên impratoriyê ve û ankû dînyawîtiyê ve wê dînê.

Di awayekê din de jî wê weke ku wê bi hizrên Dante re wê were lê hizirkirin wê hanîna gotina 'komedia' û ya 'ilahê' û hwd bê. Di wê de wê, gotina komediyê ku wê xoşbûnekê û dilxweşbûnekê û hwd wê bixwe re wê bide dîyarkirin wê li ser wê çerçoveyê de wê, weke nîşanaka xweşbûnekê ji dil wê werênê ser ziman. Ev wê, di wê temenê de wê weke aliyekê ku wê bi hişmendiya mirov re wê, di renekê de wê bi wê re wê were salixkirin û wê were hanîn li ser ziman.

Di berhema Dante de wê, di navaroka wê de wê ya ku wê were dîtin ku wê pêjnkirinên bi gotinî ên di derbarê dohejê, araf û bihûştê de ku wê bikê bê. Di wê temenê de wê di renekê de wê xwe di awayekê de wê bi wê re wê, di renekê de wê werênê ser ziman. Şîroveyên wî yên di çerçoveya bihûştê de wê hinekê din wê teolojikî û giran bin. Di wê temenê de wê bi wê re wê bixwezê ku ew dîmenekê wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Weki din wê di awayekê de wê, weke ku wê mirov wê ji navaroka wê fahmbikê têngînek gerdûnî û ankû sermedî wê Dante wê di navaroka berhemê de wê bînenê ser ziman û wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman ku wê, çawa wê, bi wê re wê were jinkirin. Hizrên

Dante ên li ser têngîna 'aşîtiyek sermedî' wê, di wê temenê de ew wê dema ku wê, bahsa wê di nava têngîna xwe de wê bikê. Wekî din wê di berhemek din a di bi hizrên wî yên di wê warê de ku wê were ser ziman a bi navê "monarchia" de wê, werê ser ziman û ew di wê de wê, bênê ser ziman ku wê bo aşîtiya sermedî wê monarşiyek giştî û serwerî wê pêwîst bê û ew di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman ku ew wê, dêra qatolik wê karibê wê erkê hilde ser milê xwe û ew wê pêkbênê û wê werênê li cih. Dante wê di demê de wê weke ku wê were ser ziman wê hinek rexneyên wî li demên serdema navîn wê bê gotin ku wê hebê û wê weke boccacio wê, zimanê demê wê pêşbixê û wê heta ku wê bê gotin ku wê, 'gotina "**dema tari**" wê ew wê, bo serdema navîn wê, bikarbênê jî wê were hanîn li ser ziman.

Wê dema ku mirov li nava têngîhên Dante dinerê wê dîmenekê din wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Ew jî wê ew bê ku wê, bi awayekê pêjnî wê weke li xwe mikurhatinê û hwd re wê, dîmenekê weke li ser rengê hizirkirinên Augustinus û hwd re wê bixwe re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Augustinus wê di wê çerçoveyê de ku mirov wê li wê bihizirê û wî werînê ser ziman wê bi aliyên hizirên hundurînê û derveyî wê were dîtin ku ew di wê temenê de wê bi wê re wê hizrên xwe wê di temenê li xwe mikurhatinê û bi hewldana fahmkirina aliyê xwe yê hundurîn bi hêst, raman, ajo, ego û hwd re ku ew bixwezê ku wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê dema ku em ji wê aliyê ve kirpendinekê li hizrên Augustinus wê bide wê, weke ku mirov bi têngîhe pêjnî bi dîmenekê wê bi hizrên Dante re wê kifşdikê ku ew weke wê ji aliyekê ve wê weke minaq bigirê. Lê bi zêdeyî wê di wê temenê de wê, hizrên helbestvan û filosof Petrarca de wê zêdetirî wê, di wê temenê de wê were dîtin. Petrarca wê bixwezê dîmenekê gîyanî a bi serê xwe wê di awayekê de wê salixbikê û wê werênê ser ziman. Petrarca wê di têngîna gîyanê de wê hişmendiyê, zindibûnê, hebûnek mirovî, azadîyê, serbestîyê, mazinbûn û piçûkbûnê, hebûna bi wê û ya dervî wê û hwd wê bi wê re wê, bixwezê ku ew di dîmenekê de wê bi wê re ew li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê bahsa di xwe de hizirkirinê û bo wê çawa pêwîstîya di xwe de a bi bédengiyê wê hebê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê têngîna hêjkinê, xoşbûnê û hwd wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bixwezê ku ew wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Weki din wê, li ser wê temenê wê têtîhên mantiqî wê werênê ser ziman û wê li hemberî têtînek mantiqî a hişk wê bixwezê ku ew hizrên xwe werênê ser ziman. Di wê temenê de wê dîmenekê weke ku em bi têtîhên augustinus re dibînin wê di hundurê xwe de bi hizirkirinê, kifşkirinê, afirandinê û hwd re ku wê werênê ser ziman wê, di wê çerçoveyê de wê, di nava têtîhên petrarca de jî wê di awayekê de wê were dîtin ku wê werina ser ziman.

Di dema ku ew di wê de derdikeve li dora dema ronansê wê nêzîkatîya ronansê wê di rengekê wê jî hundur wê weke li derve û li xwezayê derve û hebûna derve bê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, werênê ser ziman ku wê, çawa wê, di wê çerçoveyê de wê, nerîna xwe ya li hundurînî bi hewldana kifşkirinê di hundur de wê bi wê nêzîkatîya berê wê li derve a ronansê re wê di awayekê de wê bi hev ve wê bigirê û wê di wê çerçoveyê de wê bixwezê ku ew nerînek bi hişmendî a di derbarê hundur û derveyiya mirov a humanist de di awayekê de wê biafirênê bê.

Wê, çawa wê, wê mirov wê bigihîjê azadiyê wê, li ser wê bisekinê û wê di wê temenê de wê bi têtîha weke ku mirov xwe jî xûf, gûman û fikar û xamginiyên deervî ku wê çawa wê xwe bi xilaskirinê re wê bi wê re wê karibê li wê bihizirê wê, li wê bihizirê. Bi wê re wê, werênê ser ziman ku mirov jî xwestekên derveyî bi xilasbûnê û ankû xwe jî wan xilaskirinê re wê çawa wê di gîyanê de wê kûr bibê wê li ser wê bisekinê. Ew wê di çerçoveya têtîha xwe ya azadiyê û hewldana gihiştina wê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di nava têtîhên xwe bi berhema xwe ya 'li ser jîyanê' de ku wê werênê ser ziman de wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê, bi têtînek jîyanî a bi rewîstî wê bixwezê li wê bihizirê. Di dîmenekê de wê, têtîhek bi gotina 'jîyane rewîstî' re wê bixwezê dîmenekê wê di wê çerçoveyê de wê, xêzbikê û wê werênê ser ziman.

Di nava jîyane rewîstî de wê, rengê têtîna menewiyeta ku ew li wê dihizirê û wê dihênê ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê, bi pêjn û tefsîrên wî yên ku ew dikê re wê, di rengekê de wê bi temenekê hizrî û aqilî ê jîyanî re wê bi wê re wê bikê. Wê di wê temenê de wê, di çerçoveya hebûna mirovî de wê bi wê re wê li têtîna 'baş û nebaşiyê' wê weke ku wê wê bihizirê û wê bi wê re wê bixwezê ku ew hizrên xwe di wê temenê de wê bi wê re ew wê werênê ser ziman. Di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê mirov wê werênê ser ziman bê.

Ji aliyekê din ve jî wê, di nava têgihên xwe de wê, giringiyê wê bide xwe kifşkirinê û di wê kifşkirinê de kûrbûnê û gihandina têgihîştina gîyanî a hebûna mirovî. Ew wê têgîna gîyanî bi mirov re wî li wê dihizirê û wê di temenekê mirovî de wê di wê rengê de wê bi awayekê wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Şîroveyên petrarca ên li ser gîyanê wê, di wê temenê de wê, bi çerçoveyek hebûnî a mirovî re wê werina ser ziman. Ya ku wê hizrên wî di dema wî de wê, bigiringî wê bide dîyarkirin weke hizirna temenê têgiha humanisma demê û hwd jî wê ev aliyên bi hizrên wî bin. Di têgihîştina gîyane bi hiş û bi têgihîştin de wê, bi mirov re wê li wê bihizirê û çendî di xwe de ponijî wê bi wê re wê kûr bibê û wê li wê bigihijê û wê kifşkirinên cûr bi cûr wê di xwe de wê bi wê re wê kifşbikê.

Weki din wê petrarca wê bi temenekê felsefeyî wê xwe weke ku wê nêzî hizrên stoayîyan wê bibînê û wê werênê ser ziman. Yan jî mirov wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê dema mirov li navaroka hizrên wî binerê wê, karibê wê werênê ser ziman ku ew wê bi hizrên xwe wê di dîmenekê weke nêzî stoayîyan de wê xwe bide dîyarkirin.

Weke dante û petrarca wê Boccacio wê, bi felsefeya wî re wê were dîtin ku ew li ser xwezayê mirov wê rawastihê û wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. bi kinasî ku mirov li lê binerê wê dikarê bibêjê ku ew jî wê têkiliya wî zêdeyî wê bi petrarca re wê hebê û wê felsefeya girêkê wê bi rênîşanên petrarce wê bixwênê û wê wergeran wê ji aristo, homeros û euripides wê bikê. Di wê demê de wê, biqasî wê di nava berhemên wî yên ku ew ji wê heta roja me mana ên weke bi navê “Genealogia Deorum Gentilium Libri” û “decameron” û hwd de wê li ser xwezayê mirov wê bisekinê û wê, di wê temenê de wê li hemberî têgihên kevneşopîyî û olî û ankû kifşkirinên ji dêrê wê li hemberî wan bisekinê. Wî xwest ku ew werênê ser ziman ku wê dervî wan jî wê jîyane mirov wê hebê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Weke ku wê, gelek şîrovevevan û dîrokzan wê bi navê wî û li ser hizrên wî re wê werênina ser ziman wî bale xwe daya ser xwezayê mirov. Di nava têgihên xwe de wê bi wê çerçoveyê de wê weke ku wê bi aliyên hêstîyarî û ankû aqilê hêstîyarî û hwd re wê, bi gotinkirinên wê bikin û wê werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê bandûra wî xwe di awayekê de wê bi hizrên wî bide dîyarkirin.

Ev dema pêşî a dema derketina humanistan û ankû ku wê hinek dîrokzan weke dema pêşî a humanismê wê pênasebikin jî wê di wê de wê bandûra van hersê helbestvan û filosofên demê wê bi zêdeyî wê xwe bide

dîyarkirin. dema piştêre ku wê weke demek têr a bi têgîna humanismê wê were şîrovekirin wê dema nêzî li dora ronansansê bê û wê di wê de wê, zanist û humanistên weke **Mirandola** (1463-1494) û hwd wê were wê bi hizrên xwe yên li ser xwezaya mirov re wê, werênê ser ziman. mirandola wê di rengekê de wê biqasî ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê, têgihên xwe yên humanist wê bixwezê ku ew di dema xwe de wê, bi lêkolîn û fêrbûnên xwe yên bi felsefe yê ku wê li Ferrarada ku wê bikê re wê bi temen bikê û wê werênê ser ziman. Mirandola wê biqasî ku wê were were ziman wê zimanên serdest ên li rojhilat diaxifin weke arabî, ibranî û hwd jî wê bê gotin wê fêr bibê. Di wê demê de wê ew wê, li ser ziman wê weke ku wê were ser ziman wê zêde wê kûrbibê. Li ser têgihên simyageriyê û ankû afsûnkariyê jî wê lêbikolê. Wê di rengekê de wê, mijare felsefeyê wê dema ku wê lê bikolê wê ji du aliyan ve wê hilde li rojava xwe. Yek wê ji aliyê ol û ankû teolojiya olî ve bê. Ya din jî wê ji aliyê têgîna xwezayî ve bê. Di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê biqasî ku wê were ser ziman wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Wekî din wê, piştî wê, ku ew wê zû wê were kifşkirin wê, di wê demê de wê, herê zaningaha parisê a navdar û wê li wir wê bidest fêrbûnên xwe yên xwezayê wê bikê. Di wê demê de wê, li ser ol û xwezayê wê bi felsefeyê wê li wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê biqasî ku wê were ser ziman mirandola wê, di berhema xwe ya bi navê “De Hominis Dignitate” wê hizrên xwe yên felsefeyî wê ‘li ser xwezaya mirov’ re wê werênê ser ziman. ji xwe ev navê xabate wî wê were wateya “li ser nirxa mirov qahanet” bê. Di dema wî de wê ev nivîsa wî bi zêdeyî wê di demên ronansansê de jî wê bandûra wê xwe bide dîyarkirin. Heta ku wê weke nivîsarek rênîşanbar a dema ronansansê wê were dîtîn û wê di wê temenê de jî wê di demên piştêre wê were pênasekirin.

Di hizra xwe de wê, di rengekê de wê dema ku ew xwûdê û mirov şîrove dikê wê di wê rengê de wê werênê ser ziman. “Xwûdê xwe kiriya navenda gerdûnê de bo ku ew karibê her tiştê bibînê û zanînê bidest bixê.” Wê dewama wê de wê dema ku wê bahsa mirov jî wê bikê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman ku mirov wê ne weke hebûne bi rasthatinî bûya bê. wê ew jî wê bi aqil ku ew karibê cihê kifşbikê wê ‘weke xwûdê’ bê. Di wê temenê de wê hizirkirinên wî û pênasekirinên wî hê di dema wî ya pêşî de ku wê werina ser ziman wê ji aliyê papa ve wê werina qadaxakirin. Mirandola wê mirov wê “mirov weke şibînêrê xwûdê ê li vê dûnyê” wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê di rengekê de wê ew wê werênê ser ziman.

Di nava hizrên xwe de wê, di wê temenê de wê bi têtînen weke ku mirov hat li laş bo ku ew were û bigihijê zanîne wê xwûde wê mirov wê li navenda gerdûne wê weke bicih bikê. Di wê temenê de wê, ew wê bi gotînen xwe wê bi gotînen isa ên weke “cihê mirov li rex xwûde li aliyê wî yê rastê ya” re wê bixwezê ku ew wê bi temen bikê. Wekî din wê hinek rengê hizirkirinê platonvanên nû ku ew li ser temenê gihiştina zanîne re ku wê bînina ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê weke ku wê ji wan jî wê sûdbigirê. Di wê çerçoveyê de wê, têtîhen weke bo gihiştina zanîne giringiya lêkolînkirinê û hwd re wê hizrên xwe wê di rengekê de wê, werênê ser ziman.

Miradola wê di wê temenê de wê, bi hizrên xwe re wê çerçoveya hizirkirinê a demê ku wê di serdema navîn de wê were xêzkin wê di rengekê de wê derkeve dervî wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide dîyarkirin. Ew di wê temenê de wê hebûna mirov wê di awayekê de wê derxê li pêş û wê weke zindiyel kifşkar wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman.

Di nava hizrên xwe de wê, têtîhek xwezayî wê derxê li pêş û wê bixwezê ku ew fahmkirina xwezayî bi wê temenê wê werênê ser ziman. Ew di nava hizrên xwe de wê bahsa têtîna levkirina gerdûnê a ahengî wê derxê li pêş. Yanî mirov bi xwezayê xwe re tevbigirihê, weke wê bikê û di wê temenê de pêşketina xwe û xwezayê xwe bikê.

Di awayekê din de wê, dibîne ku wê, di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de dîyarkirin ku wê werênê ser ziman ku wê rastîya mirov wê pêşî bi pêşketina rewîstî û piştî wê bi zanebûnê û gihiştina zanebûnê û di dewama wê de bi rastîtiya teqez re gihiştina hevîyekiyekê re wê, di rengekê de wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de mirov wê pêwîst bê ku ew gihiştina bi zanebûnê pêkbibênî. Ew wê weke aliyekê giring wê dibîne û wê di wê temenê de wê pênasebikê. Li ser wê temenê wê miradola wê li ser wê temenê wê hizrên xwezayî wê derxê li pêş û şewayên weke gihiştina zanîne de wê were dîtin ku wê têtîna xwezayê û gihiştina zanîne û bi zanebûnê a platonên nû wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtin wê derxê li pêş.

Di nava hizrên xwe yê xwezayî de wê, têtîhen aristo wê li wan bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê biqasî ku wê were dîtin wê bi bandûra marsilio ficino wê di rengekê de wê aristo û berhemên wî bixwênê. Wekî din jî wê dema ku wê hizrên wî werina ser ziman wê di nava wan de wê

mirov wê bi şêwayekê wê rastî bandûra platon jî wê di rengekê de wê weke ku wê karibê were.

Di nava hizrên xwe de wê were dîtî ku wê giringiyê wê bide perwerdeyê. Di wê temenê de wê, demekê wê li filoransa wê perwerdeyê wê bibînê û wê, di dewama wê de wê, zimanê ibranî wê bibênê û wê telmudê wê bixwênê. Wê ji wê jî wê xwe bigihênê hinek têgihên cihê. Mirandola wê dema ku mirov li hizrên wî binerê wê di wê temenê de wê, xwediyê têgihek humanist a demê bê û wê bandûra wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, hebûna mirov bi pêşketina mirov re wê, giringiyê wê bidîyê. Weke gelek zaneyên hemdemên xwe wê li gelek deveran wê bigirihê û wê bi wê re wê xwe bigihênê zanin û têgihîştinek kûr a di derbarê dema xwe de jî. Di wê temenê de wê, çanda rojava û rojhilat jî wê weke kesekê ku ew dizanê wê derkeve li pêş. Di dewama wê de wê, di wê çerçoveyê de wê di hizrên xwe de wê, bi têgîh û gotinên felsefeyê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê weke ku wê were dîtî wê, derxê li pêş. Di wê temenê de wê, dikarê wê bi wî re wê werênê ser ziman ku wê, bi hizra xwe ya mirovî û têgihên xwe yê felsefeyî a xwezayî re wê, derkeve li pêş. Wê dema ku wê mirov hizrên wî dixwênê wê weke ku wê ji nava hizrên platon wê têgihîştina gihiştina ya 'ideal'ê wê ji xwe re wê weke referans wê bigirê û bi wê re wê ji nava têgihên aristo jî wê ya gihiştia hizra xwezayê û hebûn û têgihîştina hebûnê bi wê re bizanebûnê û hwd re wê, di rengekê de wê, bide dîyarkirin.

Wê dema ku em bahsa têgîna humanismê bikin wê di dewama wê de wê karibê bahsa erasmus (1466-1536) bikê. Weke humanistekê demê ê mazin dihê danîn û wê, di wê demê de wê bi berhemên xwe yê ku ew bi hêstiyariya mirovî û zimanekê ironikî dinivîsênê re wê derkeve li pêş. Di wê demê de wê, weke aliyekê wê yê din jî wê, dema ku wê bahsa pêşketina wî bikê wê di nava teolojiyê de wê pêşî perwerdeya xwe wê bibînê. Piştî wê, bi têgihên din ên weke yê felsefeyê re wê, pêşbixê.

Piştî ku ew bi humanistên ingilîsî ên weke John Colet û Thomas moore ew hev dîtî dîkê û pê de wê were dîtî ku wê ji wan wê bi bandûr bibê. Di dema xwe de wê, di pêşketina hizrên humanist ên ronansê de wê were dîtî û ser ziman ku wê bandûra wî bi zêdeyî wê bibê. Di wê demê de wê, pêşveçûnên olî û hwd wê, bi wan re wê têkiliya wî hebê. Li gorî ku wê were ser ziman wê têkiliya wî bi martin luther re wê hebê û wê, şîroveyan wî yê li ser incilê wê bi pejirênê. Wekî din wê bê gotin ku

martin luther jî wê hertimî wê heyraniya xwe wê ji zanebûna wî re wê werênê ser ziman.

Erasmus wê dema ku wê bahsa wî were kirin wê weke rewşenbîrek û ankû entellektuelek hem jî wê were pênasekirin. Teybetmendiyên wî yên bi hizrî ku mirov li wan binerê wê karibê wê bibêjê ku wê, giringiyê wê bide felsefeyê û wê çawa wê bi têgihên felsefeyî wê, pirtûka pîroz wê were xwandin wê li ser wê bisekinê. Ber vê yekê wê, dema ku wê pirtûka pîroz wwere xwandin bi wê re kesê ku wê bixwênê felsefeyê zanibê wê, weke aliyekê ku wê li ser wê bisekinê bê. Ew wê di wê temenê de wê felsefeyê û teolojiya navaroka pirtûka pîroz wê di hevîyekiyekê de wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Wê bi navaroka berhemên xwe yên weke bi navê “Moriae encomium” wê, rewşa zûmreya rûhban a li ser wê di rengekê de wê, hilde li dest bi zimanekê ironikî. Wê di wê temenê de wê, bi zimanekê ku wê weke henekê xwe wê bi wan bikê re wê werênê ser ziman.

Mijarên ku wê di navaroka wê de wê hilde li dest wê, mijarên weke yên olî û bi destê zûmreya rûhban ku wê werina hildan li dest bin. Wê di wê temenê de ew bi wê rengê wê hildana li dest re wê, bi zimanê xwe yê henekok wê dixwezê wê bîrê berçav û wê, di wê temenê de wê bi wan bide derbaskirin.

Gelek şîrovevevan û dîrokzan wî zimanî wî weke zimanekê aqademikî wî şîrovebikin û wê di wê temenê de wê, bi wan wê bide derbaskirin wê şîrovebikin. Weki din wê di wê temenê de wê, xiristiyanîyetê wê biwê re wê li ser wê re wê bîrê ser ziman ku ew dixwezê şîroveyek wê ya rasyonali wê bi wê re wê, bîrê li holê. Erasmus wê di wê demê de wê bi awayekê wê bi kalwinistên demê re wê, têkiliyê wê dîrê û wê, di wê temenê de wê, di wê rengê de wê bixwezê dîmenekê bide dîyarkirin. Her wusa di destpêka pêşketina protesteniyê de wê, di wê rengê de wê, bi wê rengê wê, weke keseyekê bihizirên xwe bi bandûr wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê were dîtin.

Di wê awayekê de wê giringiyê wê bide felsefeyê û zanîna saf û zelal. Di wê temenê de wê, li ser wê bisekinê. Biqasî ku wê bi navê wî were ser ziman wê têgihên xwenûkar ên ku wê di warê desthilatî û olî de wê werina ser ziman li ser wê temenê ku wê bi aqilzanîyekê re wê levbikin wê piştgiriyê wê bide wan. Ew ji aliyekê din ve jî wê, mijare pêşketina olî wê bi kesên zane ên dervî wê re wê li wê bihizirê. Li gorî wî kesên di nava wê de ku ew bi wê dîjîn û bi wê baweriyê na ji xwe wê, ne bi derfet bê ku ew wê rastîya wê bi tememî bibînin û karibin rewşek xwenûkar di

wê temenê de a li berçav bidina çîkirin. Ber vê yekê ew dervî wê, giringiyê dide kesên bi zane ên ku ew bi zanebûnê pêşdikevin. Di xabate xwe ya bi navê “Enchiridion militis Christiani” jî wê mijare rengê xiristiyani ku ew çawa dibînê û dixwezê pêşkeve û şêwayekê rengê rewîsta humanist wê bi wê re wê di awayekê de wê şîrovebikê. Weki din wê weke ku wê mirov ji navaroka xabatê wê fahmbikê wê, di renekê de wê, ji hizrên Williamê Ockhamî wê bi bandûr bibê û wê di wê temenê de wê dîmenekê wê bi xwe re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê, ji navaroka têgihên augustinus wê di derbarê giringîdayina mirov û ankû giringiya mirov wê li ser wê esasê têgihên ku ew keşf dikê wê bibin û wê bi wê re wê di awayekê de wê bixwezê ku ew wan derxê li pêş.

Ji an ali û hewldanên wî dihê fahmkirin ku ew di renekê de wê, bibê xwediyê têgîhek ku ew mirovparêzîyê bi wê re derxê li pêş. Yan jî wê mirov dikarê wê bibêjê ku ew di dewama wê de wê çawa wê, bi têgînek ku wê mirovparêzî wê ji wê re wê navend bê wê bi wê re wê bihizirê û wê hizrên xwe wê bîne ser ziman. Di wê temenê de wê hizrên xwe yên ku ew di mejiyê xwe de diafirênê wê bi wan re wê çawa li gorî wan wê têgîh û argûmanan wê ji nava xwandinên xwe wê kifşbikê û wê derxê li pêş wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê derxê li pêş.

Ji aliyekê din ve jî wê mijare sînorên aqil û rewşên weke bi fahmkirinên bawerîyê û hwd re jî wê hilde li dest. Ji navaroka hizrên wî ji wê aliyê ve wê, ji aliyê aqil ve wê ew wê were dîtin ku ew dixwezê wê sînorê aqil wê fahmbikê. Li gorî wê ya ku mirov wê weke fahmdikê ku wê weke sînorê fahmkirinê bê û wê weke çerçoveyek giştî bibînê bê. Ew wê lêdipirsê. Di awayekê de wê mijare ‘aqilê xwezayî’ wê di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku wê, weke têgîhek aqilê giştî ku mirov wê bi wê re wê karibê hemû aliyên gerdûnê wê bi wê re wê kifşbikê û wê werênê ser ziman re wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ew di wê temenê de wê gotina ‘xwûdê’ wê weke darêjekê wê li wê bihizirê û wê çawa wê bi kapasiteya wê ya bi fahmkirinê wê çawa wê karibê wê fahmbikê wê bixwezê bi wê têgîhê re li wê bihizirê û wê fahmbikê. Di wê çerçoveyê de wê bi têgîna fahmkirina kapasiteya xwûdê re wê di renekê de wê ev çerçoveya hizirkirina wî karibê were bi gotinkirin.

Di wê temenê de wê, di nava zaneyên olî ên weke luther û hwd re wê bi aqil wê çawa wê bi derfet bê ku mirov xwûdê fahmbikê wê li ser wê were sekin in. Di wê temenê de wê, ew wê, weke ku wê were ser ziman ew hinek zoriyan di wê warê de di serê xwe de dibînê. Di wê çerçoveyê de

wê, mijare aqilê wê di wê temenê de wê, çawa wê were fahmkirin û bi aqil wê çawa wê karibê were fahmkirin wê li ser wê bisekinê.

Di wê temenê de wê, di têgihên xwe yên bawerîyî de wê dema ku wê di temenekê xwenûkar de wê bihizirê û wê hizrên xwe wê werênê ser ziman wê bi wê re wê di renekê de wê, bihizirê û wê hizrên xwe wê bi wê re wê werênê ser zinan. Şewayê xwenûker a ku wê luther wê werênê ser ziman wê di renekê de wê li hemberî ya dema skolestiskê bê û wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Wê, di têgînên luther re wê, 'rastî' û 'azadî' wê weke du têgihên ku wê li ser têgihên wî yên ku ew mirov di wê çerçoveyê de pênase dikê wê, derkevina li pêş bin. Di dewama wê de wê, bi wê re wê, aqil û rasyonalitya wê di renekê de wê were dîtin ku wê derxê li pêş. Nakoki û pevçûnên ku wê luthet wê bi aqil û bawerîyê wê bi xwe re wê bijî wê di demên piştre ên bawerîya wî de jî wê, di renekê de wê weke aliyên ku wê, xwe bidina dîyarkirin bin. Di wê temenê de wê, liser aqil re wê fahmkirinê û bi bawerîya xwe wê ji wê dûrnekeve û bi aqilzaniyekê bimênê û hwd re wê, bixwezê ku ew di sînorê wê bide bisekinê.

Luther wê di hizrên xwe de wê, pêşniyarê nekê ku wê mirov wê di bin serdestîya rêveberîyekê de wê, bimênê û wê ji wê re wê iteatê wê bikê. Lê wê pêşniyar dikê ku ew dikarê wê rewşa destûrên bi destê mirov dihên çêkirin ku ew pêşîya mirov digirin û ne li gorî ya xwezayî a giştî bin wê lêbipirsê û derkeve dervî wê. Di bin wê bindestiyê de xwe negirê û nemênê. Di wê temenê de wê luther wê têgînek azadîparêz wê bi têgihên xwe yên bawerîyî re wê li ser bingihê aqilzanî re wê di renekê de wê werênê ser ziman û wê pêşniyar wê bikê. Ya ku wê di aslê xwe de wê temenê jinûve şîrovekirina incilê a wî de bê û wê, bixwezê ku ew ji wê bindestiya bidestê rêveberîya rûhanî û ya rêveberî ku wê bixwezê xwe bide derxistin wê di wê temenê de wê, weke aliyekê din bê ku wê mohra xwe wê li rengê hizirkirinên wî yên bawerîyê jî wê bixê. Ev têgîna luther wê di dîmenekê de wê dîmenekê layiqî a rêveber û bawerîyê ji hev cihê bikê jî wê di cewherê xwe de wê weke ku wê biparêzê. Ji aliyekê din ve jî wê mijare têkiliya nava bawerîyê û aqil wê li ser wê temenê bikê mijare lêpirsînê û fahmkirinê a bi aqil. Wê çawa wê di wê temenê de wê aqil wê serwer were kirin wê, di renekê de wê li wê were kirin. Rewşên ku wê weke 'bi aqil nikarin werina fahmkirin' ew wê, lêdipirsê ku ew dikarê wusa bê û ankû ne wusa bê. Wê lê dipirsê. Li ser wê re li wê dihizirê. Ew temenekê teolojikî ê rasyonel wê di wê çerçoveyê de wê bixwezê ku wê pêşbixê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê

temenê de bo ku ew wê pêşbixê jî ew dixwezê ji çerçoveya rewşa heyî a serdest xwe biavêjê dervî wê re wê rêya pêşxistina wê dibînê.

Hizrên luther wê di wê temenê de wê çendî ku mirov dikarê di dîmenekê weke yê jinûve şîrovekirina bawerîya xiristiyani ku mirov wê karibê wê fahmbikê jî lê wê ji aliyekê din ve jî wê weke têgînek bawerî a weke ya li gorî ya dema ronansansê û dema derketin û pêşketina wê têgihiştina humanist jî wê karibê wê ji aliyekê ve wê, bixwênê û wê şîrovebikê.

Derketina li pêş a felsefeya civakî

Di wê demê de de wê piştî luther û erasmus wê, di rengê de wê karibê wê bahsa filosofekê humanist ê wê demê **Montaigne** (1533-1592) jî bikê. Montaigne wê, di rengê de wê di wê demê de wê şato'yê de wê, konsuliyê jî wê bikê. Di wê demê de wê hizrên xwe yên li ser têgîhên humanismê ku wê werênê ser ziman wê, di wê temenê de wê bi wan re wê, mirov û fahmkirina cewherê mirov wê direngê de wê, derxê li pêş. Nivîsên xwe wê, di bin navê “caribandinê” de wê, werênê ser ziman û wê, di nava wan nivîsên xwe yên “caribandinê” de ku wê werênê ser ziman de jî wê, di wê temenê de wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Montaigne wê, di rengê de wê mijare hizirkirinê û fêrbûnê û zanebûnê wê derxê li pêş. Hizrên wî yên ku wê werina ser ziman wê piştî wî, çerçoveya wan ku wê li wê werê nerîn wê bi lêpîrsînên weke ‘ez çi dizanim’ re bê û wê di wê temenê de wê weke hizrên ‘gûmanparêz’ jî wê werina pênasekirin. Ji xwe Montaigne wê, di rengê de wê di wê temenê de wê bi hizrên xwe re wê, di rengê de wê ew wê werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê, weke avaker û pêşxistinêrê têgihiştina ‘gûmanparêzîyê’ jî wê di rengê de wê were dîtin. Li ser wê temenê de wê, weke ku wê di demên piştê wê were ser ziman wê bandûra wî wê li zane û hizirvanên weke Descartes, Pascal, Rousseau, Nietzsche, Stefan Zweig, Asimov, Shakespeare û hwd jî wê bibê. Wê dema ku wê descartes wê bi gotina “ez dihizirim wê demê ez hema” ku wê werênê ser ziman wê ev gotina wî weke beremberê gotina Montaigne ‘ez dizanim’ û hwd jî wê karibê wê di rengê de wê, di temenekê bi hewldana fahmkirinê û lêpîrsîn de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê dema ku em di nava felsefeyê û dîroka wê de wê li wê bihizirin wê were dîtin ku wê didemên kevnera de jî wê têgîna gûmanparêzîyê wê di şewayekê de wê were û bibê. Wê were ser ziman. Lê bi rengê ku wê Montaigne wê werênê ser ziman wê di dîmenekê hemdemiya wê demê de

bê û wê weke rengê pêşxistina ya demên piştre a demên hemdem bi rengê hizirkirina wê ya bi felsefeyê jî wê di renekê de wê weke ku wê bi xwe re wê biafirênê. Di navenda têgiha gûmanparêziyê a klasik de wê gihiştina têgîna jîyane bi minaq ku wê were ser ziman wê, di renekê de wê were dîtin ku wê bale Montaigne jî wê bikişênê. Di wê temenê de wê bixwezê ku ew bi temenekê gîyanî wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. Ya ku ew bi wê mijul dibê wê ew bê k uwê di wê temenê de wê, di jîyane xwe de wê, dayimî wê, bi hêzbûnê xwe wê kifşbikê û wê qadên nû ên jîyanê û xwezayê wê kifşbikê bi mirov re wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê mirovekê lêpîrsîner û di xwe de bi zane û xwedii aqil û pîrs û fahm wê, li lê bihizirê û wê, di wê temenê de wê were dîtin ku wê werênê ser ziman. Di têgiha xwe ya jîyanî de wê awayekê hizirkirinê bi wê ê hişk ne derxistiya li pêş. Wê di dîmen û temenekê lêpîrsîner de ew bi wê re li wê hizirîya û bi wê re wî xwestîya ku ew bi aliyên wê yên din re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Bi wê re jî wê mirov wê bi aliyên din ên xwe ve wê were kifşkirin. Têgiha mirovî a pirrali wê di wê temenê de wê bi xwezayî wê ji nava hizrên wî wê weke ku wê were fahmkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê werênê ser ziman ku Montaigne bi awayê jîyanê ve wê di renekê de wê weke ku wê alaquadar bibê wê dîmenekê hizirkirinê wê bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin. Li ser awayê jîyanê re wê hizrên xwe wê bi wê re wê, werênê ser ziman. navaroka hizrên wî yên bi 'caribandinê' wê di wê temenê de wê karibin têgihiştinek berfireh bidina me.

Montaigne wê mijare lêpîrsînê wê di demên xwe yên pêşketinê ê piştre de wê, zêdetirî wê were dîtin ku wê derxê li pêş. Ber ku wî di wê de wî hêzek azadkirinê a bi gîyanê re wî kifşdikir û di wê temenê de ew bi wê re li wê dihizirî. Di dewama wê de ew bi wê re li wê hizirî û wê, têkiliya têgiha gûmanparêziyê û azadiyê wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bi hev re wê dînê. Li ser wî temenê wî têgîna gûmanparêziyê wê weke têgînek azadkirinê û ankû azad dikê wî dît û wî xwest ku ew di wê temenê de zêdetirî ew li ser wê bisekinê. Di navaroka gûmankirinê û bi wê re lêpîrsînê de wî şewayekê hizirkirinê ê weke bi aqilmeşandinê ku ew bi wê re wê bigihijê awayekê nû ê fahmkirinê kifşkir. Di wê çerçoveyê de wê, weke ku mirov ji navaroka 'ceribandina' wî fahmdikê wê, lêpîrsîna ku ew di wê temenê de wê bi wê re wê pêşbixê wê çî wê bikê berlêpîrsînê û wê çî wê lêbipîrsê û wê bi wê re wê çî wê bibê û li şûnê wê çî wê werênê wî xwest ku ew wê bi wan aliyên wê kifşbikê.

Di wê temenê de wî ew di renekê de ew hizirkir û wî ew bi wê re hanî ser ziman. Wî di wê temenê de şewayekê lêpîrsînê ku wê pêşî wê li ser hebûna mirov û piştî wê gîyanê wê bi wê re wê bikê. Piştî wê, bi têgihên weke yên bi felsefeyî ku wê sokrat wê bipîrsê wê weke “xwezayê bûjanan a rast wê çi bê?” re ku wê werênê ser ziman wê ew jî wê, di renekê de wê bikê mijare hizirkirinê bi wê re. Di wê temenê de wê, têgîna gûman û lêpîrsînê a Montaigne wê di renekê de wê wî li ser wê çerçoveyê de wê ne tenê wê bi hebûna zindiyî a weke ya mirov re wê bide hizirkirin. Wê bi wê re wê hebûnên din ên weke yên bi bûjenî, fîzîkî û hwd re jî wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê, Montaigne wê bigihijê têgihina xwe ya bûjenî a hemdem û bi wê re têgihîştinek fenomenolojikî a bi wê lêpîrsînê ku wê pêşbixê.

Di wê demê de wê weke ku em ji navaroka hizrên Montaigne fahmdikê wê di wê dema xwe de wê, ji minaqên weke yên ‘fanatismê’ wê gazncên xwe wê bikê û wê di wê temenê de wê, bènê ser ziman ku wê çawa wê, ‘aşîftiya hundurîn a mirovî’ ku ew çawa windabûya wê li ser wê bisekinê. Di wê demê de wî xwest ku ew şewayê gûmanparêzîyê wê weke şewayekê ku wê bi wê vejene mirovî wê derxê li holê û wê bi wê re wê, mirov wê, di renekê de wê weke ku wê, çawa wê di awayekê de wê, mirov bi wê bigihijê serweriya xwe ya li xwe û mejiyê xwe û hewirdora xwe. Di wê temenê de wê nerîna bi aqil ku mirov wê bi wê re wê binerê û wê, ji fahmkiirinên din re wê vekirî bê wê di renekê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Di wê rengê de wê, hizrên wî di renekê de wê, li ser wê temenê wê bi xwezayî wê bina hizirna rexnegir li têgihên weke fanatismê û hwd. Di wê demê de wê, bi lêpîrsînên weke ‘windabûna aramiya nava mirov’ wê bi wê re wê, bixwezê ku mirov wê di xwe de wê kifşbikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Li gorî wî fanatismê û hwd wê têgînên bi wê rengê ên tundrew wê çawa wê têkiliya mirov wê ji jîyanê wê qûtbikin ew bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê di renekê de wê weke ku wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, li ser temenekê ku ew bi şewayê aqilmeşandinê wê xwe bigihênê rastiyê û wê di wê temenê de wê xwe li deverekê wê weke hişk bigirê wê, çawa wê ji wê derbas bibê wê li ser wê bihizirê. Têgina gûmanparêzîyê wê, di wê rengê de wê, weke şewayekê bi wê re wê, di rene ku ew bi wê lêpîrsê wê bigihênê renekê hizirkirinê ê hemdem di wê demê de. Li gorî wî mirov wê li şûna

ku wê bi nepeniyen re wê mijul bibê wê li şûna wê bi felsefeyekê mijarên herî nêzî xwe de bi wan re mijul bibê. Li ser wê temenê wê bi aliyekê din jî wê ew wê werênê ser ziman ku mirov wê ji azmûnên xwe gavê biavêjê û wê bi wê re wê karibê bigihijê rastiyên din jî. Di wê rewşê de wê, mijare azmûnên mirov wê li ser temenekê kirinê û felsefeyî wê, bi wê re wê, weke ku wê bi kirde yekê wê di nava gotinên xwe de wê bi temen bikê û wê werênê ser ziman. Ya razber û nayê zanin li şûna wê mirov bi ya şenber û ya dikarê were zanîn re alaqa ya xwe bi wê re wê bide nîşandin. Di wê temenê de wê, fahmbikê û li ser wê li ser wê bisekinê. Wî hizir fikir ku mirov ji azmûnên xwe gavê biavêjê wê bigihijê mijarên gerdûnî jî. Li gorî wî ber ku mirov di xwe de wê, hemû şerûmercên mirovatîyê wê weke ku wê di xwe de wê bihawênê.

Di awayekê de ew dema ku wê mirov bihizirê wê di mirov li hemû mirovan û di hemû mirovan de wê weke nimînêrîya wê, mirov wê li wê bihizirê. Bi gotina “mirov hemû şertûmercên mirovatîyê di xwe de dihawênê” jî wê hinekê wê weke gotineka ku ew li ser wê temenê û çerçoveyê ku ew dihênê ser ziman bê.

Di nava jîyane asayî de wê, rewşa mirov wê çawa bê wê li ser wê bisekinê. Ew dihênê ser ziman ku mirov xwe ji ne zelaliyê û nedîyariyê dûrbikê û bi ya asayî û hesan re ew xwe bigirê re wê bînenê ser ziman. Li gorî wê çalaki û kiryarên zelal wê di ya dîyar û asayî de wê karibin bibin. Ew jî wê weke Ficino û Hebraeus wê rexnegirtina li aristoyîtiyê wê pêşbixê. Ew li ser kiriniyên rojane re wê, dikê. Di wê temenê de wê gotinên weke “tiştê ku mirov di jîyane xwe ya rojane de kir ku ew ji aliyê aristoteles ve were hildan li dest ez wê fahm nakim” wê, di wê temenê de wê weke gotinek ku wê werênê ser ziman bê. Di wê gotinê de wê, mirov nikaribê wê, di wê çerçoveyê de wê fahmbikê ku ew wê, bixwezê bînenê ser ziman ku aristo nayê fahmkirin. Ew di wê temenê de ew ji aliyê aqilîya razber û hwd ve ku ew wê dihênê ser ziman ve wê dixwezê wê hilde li dest û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê ew wê jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare kirinên mirov ên jîyanî wê çawa wê, bi dîyarîya wê re wê karibin werina dîtî û fahmkirin wê di wê de wê li wê bihizirê. Di kirinekê de wê bi dîtbariya wê re wê karibê ew li wê were lê hizirkirin û fahmkirin. Lê ji aliyekê din ve jî wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, bi kirinekê wê bi girêdanên ontolojîkî û metafîzîkî û hwd re wê dema ku ew bû wê weke ku wê ji wê rastîtiyê wê cihê wê bi rastiyekê wê were fahmkirin. Ya ku

wêbi gotina li jorê a li ser esasê 'nefahmkirina aristo' ku wê werênê ser ziman bi kirinên rojane re wê, di wê rengê de wê xwediyê bingihêkê fahmkirinê bê.

Li ser wê temenê de wê, mijare gotinê û hanîna wê ya ser ziman wê, bi zelalî û sadebûna wê, bixwezê ku wê li wê bihizirê. Ya ku ew di wê temenê de wê, dixwezê wê werênê ser ziman wê ew bê. Gotin ku ew dihê hanîn li ser ziman weke xamilandina wê jî wê bi heman rengê wê, di temenekê razber û ne dîyariyê de wê, dibînê û wê dihênê ser ziman.

Li gorî Montaigne wê, di renekê de wê dema ku wê, bahsa gûmanparêzîyê wê bikê wê di wê temenê de wê weke şewayekê fahmkirinê ku wê di wê de wê hemû kiryar, çalaki û tevger û xûyên mirov wê di wê re wê bibînê wê weke têngnekê wê ew wê bibînê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, di mijare fahmkirina gûmanparêzîyê de ew wê, ne weke ne neriniyekê wê bibînê û ne jî wê weke rêhgezêk xûyî ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê bibînê. Ew di wê temenê de wê weke şewayek fahmkirinê û bi wê ghiştina fahmkirinê û awayekê pirralî de wê, fahmkirinê û di dewama wê de wê ya ku mirov wê fahmbikê wê, di awayekê de wê di ber nerînek lêpîrsiner de wê bibê û wê fahmbikê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, têngîha gûmanparêzîyê wê, bi kirin, çalaki, kiryar rewş, xûy, peyv û hwd re wê dema ku ew bi wê re wê dihizirê wê bi têngîha herikina jîyanê re wê, di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê di têngîn û têngihê de wê bi têngînî di wê de wê bi azmûnkirin û ghiştina wateya wê ya kûr û weke fahmkirinekê wê derxistina li holê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bènê ser ziman. Li ser wê temenê fahmkirinê wê li wê têngihîştin û lêghiştinê ku wê bikê wê bi wê re wê, bi wê fahmkirina ku ew bigihîjîyê de wê weke ku wê di xwe de wê, weke bi wê bi hêz bibê wê bixwezê ku wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Fahmkirin û têngihîştin li ser dîmenekê bi dîtinên jîyanî û çerçoveya wê de wê weke bingihêkê fahmkirinê a ku mirov bi wê re wê bi hêz bibê wê biafirênê. Ji xwe bi wê re wê fahmkirin û zanîn wê weke temenekê ku mirov wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di kirin û rewşên jîyanî de çendî ku mirov di wê de pêşkeve û pêde herê wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di kirin û azmûn xwe de ghiştina hişmendiyê û

wergerandina wan li hişmendiyekê û bi wê re pêşketin wê di wê rengê de wê weke aliyekê ku wê were dîtin ku wê Montaigne jî wê bi wê re wê bihizirê û wê bixwezê ku ew werênê ser ziman. Bîaqîlbûna mirov wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Bi hişmendîbûna mirov wê, di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê bi wê re wê li wê têbigihêjê bê.

Di wê çerçoveyê de wê, di têngîha me ya gîyanî de wê li ser temenekê weke di rengeê derûnî û aqilî de wê biwê re bi kûrbûnê ku mirov wê di xwe de wê bigihijê zanîn û tiştên nû wê di rengekê de wê li wê bihizirê. Di wê nûqtayê de wê dema ku ew li wê dihizirê ew ji têngînen bi pêwîstîni û ankû gotinên ku wê werina wê wateyê di nava gotinê de wê bi itînayekê wê bixwezê ku ew xwe ji wan dûrbigirê ku ew bi wan re wê newênê ser ziman. Di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, li wê bihizirê.

Di wê temenê de wê, dema ku Montaigne wê bahsa têngîna gûmanparêzîya xwe wê bikê wê, di rengekê de wê, bi têngînek aqilmeşandinê û lêpîrsînê re wê ew wê bikê. Rengê têngîna wî ya gûmanparêzîyê wê gotina wî ya ku ew di têngîhen xwe yên ‘ceribandîne’ de wê werênê ser ziman a bi rengê “ez rewşa xwe di berçav de derbas dikim, û piştî azmûnên ku wê sehên min ez wan bidest dixim û bi kirinên çivakî re wan bo xwe weke rênîşandin dikim’ re wê, di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê weke ku wê balê bikişênê li ser wê çerçoveya hizirkirinê.

Di wê nûqtayê de wê, bi aqilzanîyek ku ew li ser temenekê jîyanî ew bi wê re dihizirê û wê hizrên xwe dihênê ser ziman re wê, di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku Montaigne wê, di rengê hizirkirinên xwe wê, ji wê nûqtayê ku mirov gav biavêjê wê rengekê hizirkirinê a ku wê weke bi têngîna xwe ya gûmanparêzîyê ku wê bi aqil û azmûnîya bi rêya sehan ku ew li wê were ghiştin û kirinên civakî ku ew weke rehber pênase dikê ji xwe re wê, di rengekê de wê, li ser wê re wê bi rengekê felsefeyî ê kirinî jî wê weke ku wê bi wê re wê bihizirê û wê weke ku wê hizrên xwe di wê çerçoveyê de wê, bi wê re wê bêtê ser ziman.

Di wê temenê de wê, xwe ji hizirkirinên ku mirov wê di rengekê de wê, bi ber têngîhek metafîzîkî û ankû nezelaliyê û hwd ve wê bibin û ankû wê bidina birin wê xwe ji wan dûr bikê û wê dûrbide dîyarkirin. Ev jî wê

weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê li wê bihizirê û wê werînê ser ziman bê.

Li ser wê temenê felsefeya civakî û nerîna wî ya bi zanînê a li jîyanê û bi wê re ku ew li ser kifşkirina bi kirinan û hwd re ku ew li wê dihizirê wê, weke çerçoveyek felsefeyî a ku ew bi wê aqiliya 'şenberî' ya xwe ku ew bi wê dihizirê bê. Di wê çerçoveyê de wê, li şûna ya razber wê ya şenber, ya nedîyar wê ya dîyar, ya teqez wê ya bi gûman û hwd wê di wê temenê de wê li wê bihizirê. Wê, di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê, were dîtin ku ew wê derxê li pêş. Di nava hizirkirinên Montaigne de wê, ev wê weke aliyekê şewayî ê hizirkirinê wê xwe bi wî re wê were dîtin ku wê bide dîyarkirin. Li ser wê têngîna xwe ya bi şewayê hizirkirinê wê were dîtin ku wê gotina "kirina bi darazî" wê di renekê de wê were dîtin ku wê derxê li pêş. Li ser wê kirina bi darazî re wê, têngînekê wê weke bi darazê li kirinê wê di wê temenê de wê, pêşbixê. Di wê çerçoveyê de ew wê weke kirinên di jîyanê de wê, weke têngîna 'rastîniyên bûjenî' re wê, di renekê de wê bi wê re wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Bi têngîna rastîniyên bûjenî re wê, wê balê bikişênê li ser fektorên bi kirinê ku ew di nava jîyanê de wê biafirin û wê rewşên me yên jîyanê wê bidina dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di renekê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê, dema ku wê bahsa daraza li kirinê wê, weke çawa di nava jîyanê de wê, di jîyane xwe de wê kirinên lê dihên û yên lê nahên ku ew bi wê sînorên wan ji hev cihê bikê re wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê, di aslê xwe de wê, di pêvajoyên gûharînê ên civakî de wê têngîna xwe ya gûmanparêzî ku wê bi temenekê kirinî û fahmkirinên wê re wê fahmbikê wê, xwediyê temenekê bi tevgerî ku wê karibê bi têgihiştinek şoreşî jî wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ew pêvajoyên civakî wê, di awayekê de wê, bi awayekê wê, bi pêvajoyên xwenûkirinan wê weke ku wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê, dem bi dem wê bi kirinî wê weke ava ku ew ji rêjeya yeke heta rêjeya 99'ê ku wê çawa wê bikelê û wê ji rêjeya 99 ku wê derbasî ya 100 bibê wê çawa wê, rêjeyek pêwîstî bê re wê ew têngîna civakî û bi wê ya şoreşî bi wê rengê ku ew li wê dihizirê wê werênê ser ziman. Her kirin wê di pêvajoyên bûyinê de wê bi xwe re wê, hem wê bi xwe re û hem wêbi bandûrên xwe re wê gûharînekê wê, di nava jîyanê de wê weke ku wê bikin û ankû wê bidina kirin.

Wê weke ku wê di gotina wî ya bi rengê "ez rewşa xwe di berçav de derbas dikim, û piştre azmûnên ku wê sehên min ez wan bidest dixim û

bi kirinên çivakî re wan bo xwe weke rênîşandin dikim' wê, di renekê de wê weke ku wê balê bikişênê li ser wê pêvajoyên bi pêşveçûnên civakî jî. Wê bi temenekê darazî a bi kirinê ji aliyê şubjektiv û ankû bi aliyê objektiv weke bi çerçoveyekê kirinîya fîzîkî ku wê bi wê re wê bihizirê wê, di wê çerçoveyê de wê, wê bînen ser ziman. Ew civakê wê di wê rengê de wê, weke ku wê hinek rastiyên wê yên bi pêwîstîni ku wê, bi wê were lê hizirkirin wê nebê. Ew di wê temenê de wê xwediyê têtînek gûharîner bê. Li ser wê temenê wê dema ku wê, li mirov jî wê bihizirê wê bi wê re wê, bînen ser ziman ku wê çawa ku mirov, bi mirovan jîyane weke xwe ku ew heya wê bide herêkirin wê, ne pêkana bê wê di renekê de wê bi temenekê gûmanî wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di wê demê de wê bi têtîhên Montaigne civaketiya ku ew li wê dihizirê wê bi kirinîyên xwe ku ew xwe dibînen û kifşdikê û pêşxistin û pêşketina xwe dibînen û wê, dijî û bi wê dibê xwediyê hişmendiyekê re wê li wê bihizirê. Li ser wê temenê wê têtînek humanist ku ew bi wê rengê hizirkirinê dihînen ser ziman wê were dîtin.

Di aslê xwe de wê dema ku em bahsa têtîna civaketiye wê bikin wê bi têtîhên Montaigne re wê, di dîmenekê de wê were dîtin ku wê çawa wê, bê xwestin ku wê di çerçoveyek makulane de were hanîn li ser ziman. Têtînen Montaigne ku mirov di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman wê di renekê de wê, civaketiye bixwezayî wê, were dîtin ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê, bi kirinên xwe re digihijê fahmkirinê, pîretikên xwe şîrove û fahmdikê û hwd re wê, were dîtin. Li ser wê temenê de wê, kirinên xwe wê, di ber darizandinê û hwd wê bide bûhûrandin. Wê di wê rengê de wê bi wê re wê were dîtin.

Di aslê xwe de wê, di ronansên de wê, di wê temenê de wê ne tenê wê di nava hizrên Montaigne de wê were dîtin ku wê lêgerînek wê hebê. Wê bi giştî wê, di nava têtîhiştina filosof û hizirivanên demê de wê were dîtin ku wê di wê demê de wê lêgerînek di wê warê de wê were dîtin ku wê bibê. Mirov wê bi asta pêşketina xwe wê di nava civakek çawa wê bixwezê bijî û ankû divê ku ew bijî wê, di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Wê dema ku em bahsa wê bikin wê ji aliyekê ve wê, têtînen 'otopikî' ên Thomas Moore ku wê weke hizirvanek û rêveberîyek keyeniyê ê dema Henriyê heftem de ku wê bijî bê. Di demê de wê, moore wê bi hizrên xwe yên ku ew bi pirtûka xwe ya bi navê "otopya" re ku wê werênê ser ziman re wê derkeve li pêş. Di wê de wê, bi rengê civakî ê otopikî ku ew dikirpênê re wê derkeve li pêş. Di nava hizrên xwe de wê, bi otopikî ku

wê werênê ser ziman wê civak wê çawa wê di xwezayekê de wê weke ji xwe re hatî hiştin û mudahale li nava wê nabin û bi wê re wê, di jîyane xwe de wê, bijî wê, werênê ser ziman. Hinek şîrovevan wê şîroveyên Moore wê, weke şîroveyên civakî ku ew bi wê re dîmenekê weke ya renekê 'wekheviya sosyalist' pênase dikê û dihênê ser ziman wê, şîrovecikin û wê werênina ser ziman. Li ser esasê rêgeza wekheviyê wê weke ku wê bixwezê şîroveyekê di nava têgihên xwe yên otopikî de wê bikê û wê werênê ser ziman.

Di navaroka pirtûkê de wê têgihên weke ku wê li ser esasê ku 'milkiyet tenê bo kesekê weke maf ku were dîtin wê li wir wê nikaribê bahsa wekheviyê bê kirin' re wê şîrovecikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wî, di renekê de wê weke ku wê were ser ziman wê weke ku wê "civaketiyek bêçîn" ku wê li wê bihizirê wê were hanîn li ser ziman. Di wê temenê de wê bi hizirên wî re wê ew wê were hanîn li ser ziman. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê modela civakî a moore a otopikî wê, di demên piştî wî de wê di demên ku wê tekoşîna çînî wê zêdetirî wê derkeve li pêş de wê, di awayekê de wê bê kifşkirin û wê li ser wê re wê di wê temenê de wê şîrove wê werina pêşxistin.

Di awayekê de wê, di renekê de wê, di şewayekê de wê, renekê civakî ku wê, li ser temenekê hevbeşiyê wê bê hizirkirin wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, minaq ku wê zaro wê ji dêûbavên wan re wê bibin ew wê ji aliyê dewletê ve wê werina mazinkirin û wê di wê temenê de wê bi serê xwe wê weke kesna civakî wê, werina pêşxistin. Yanî wê, zaro jî wê weke milkiyetekê wê newina dîtin. Wê herkesek wê weke hev di malan de wê bijî û wê devên deriyên xwe wê mifte nebin. Ber ku wê sedemek ku wê bi wê dizîkirin wê were kirin wê nebê. Wê di xabatên bi aborî de jî wê di deverên weke cevlikan (farm) de wê, bikin û wê di wê temenê de wê, bibin. Wê ji aliyê jin û mêrek kal ve wê werina rêvebirin û rê ji wan wê were were nîşandin. Di nava têgihên 'otopya' a moore de wê hebûna koleyan wê weke renekê wekheviyê wê weke bi rêgezî wê ji navaroka pirtûkê wê weke di renekê de wê bikê berlêpîrsînê de. Di hinek şîroveyan de wê weke ew, ne weke kole şîrovecikin jî wê, tenê wê weke hinek şîrove wê bimênin. Lê di wê nûqteyê de wê hinek şîrovevan wê ew wê rewşê wê weke bi wê balkişandina li rengê hebûna kolederiyê a di wê demê de wê şîrovecikin û wê werênina ser ziman.

Moore wê di nava otopya'yê de wê mijare civakê, zawacê û hwd jî wê di renekê de wê bi wê re wê hilde li dest. Heta ku wê sedemên

hevberdanê û hwd jî wê li ser çî sedemê wê bibin wê di renekê de wê, bi wê re wê, were şîrovekirin. Di civakek demê a zêde girêdayî bi kevneşopîyan û hwd de bi kinasî û hinek gotinên bi sînor bahsa hevberdanê kirin jî wê di renekê de wê weke dîmenekê derketina dervî rengê kevneşopîya civakî a demê jî mirov wê karibê wê şîrovebikê bê. Di wê temenê de wê, du ciwan wê dema ku ew bizewicin ew pêwîstin bekir bin. Ku ew pêşî hev bibin wê weke hev xapandinê wê were dîtin. Di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê ku wê li wê were lê hizirkirin bê.

Weki din wê demên xwe wê yên dervî xabatê wê derbasbikin wê bi wê re wê li wê bihizirin. Wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, bènê ser ziman ku wê di wê temenê de wê, çawa wê demên xwe wê bi hev re li ser temenekê çandî û xwe adilandinê û hwd re wê, derbas bikê wê bi wê re wê, were hanin li ser ziman.

Di awayekê din de jî wê di wê de wê were hanîn li ser ziman ku wê dema ku wê mecbûr bi mayîn bo ketina şerekê de wê, ew bixwe nekevina şer. Wê leşkerên weke bi berdêl wê bèn bikarhanîn û ew jî wê heta ji wan wê were ku ew newina kuştin û sax bimênin û wê li ser wê bisekin in. Wê gîyanek bizane wê di temenê wê de wê were lêgerin. Wê, di navaroka otopya'yê de wê were ser ziman ku wê hewldana pêşîlêgerina şer bi rêgeza gerdûnê a hêskirinê wê bi wê re wê, bixwezîn ku ew bi rêyên danûstandinê ew pêşî li şer û pevçûnan bigrin. Hêskirin serwer bibê. Û bi wê re ew hertimî bi hev re di temenekê baş de bijîn. Di nava têtikilyên mirovan de dijminatî, dijberî û hwd nebê. Başî û hêskirin serwer bê. Wê ya ku wê li gorî wê rêgezê wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê ew bê. Di wê temenê de wê, armanca têtîha otopya'yê wê ew bê ku ew bigihijê ya ideal. Hewldan û têtîha gihiştina ya ideal wê, di renekê de wê di nava têtîgînên platon de wê bi danûstandinên wî re wê, di renekê de wê were ser ziman. Ew wê, di wê temenê de wê hewldana gihiştina ya baştir weke ya ideal wê hertimî wê bi wê re wê, di wê temenê wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Moore jî wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew di dîmenê otopya'ya xwe de ew bigihijê ya ideal ku weke ku ew li wê dihizirê. Moore wê di pirtûka pêşî a otopya' de wê, rewşa bi pêjnkirina pirsgirêk û weknehevîyên civakî ku ew rû didin wê bikê. Di pirtûka dûyem a 'otopya' de jî wê bahsa sazûmanek civakî a di wê temenê de ku wê nava wê de wê were jîyankirin. Di wê sazûmanî de wê mirov wê, çawa wê bijî û wê, çawa wê pêwîst bê ku ew bijî û ankû ew weke ew dixwezê ku ew dixwezê bijî wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê werênê

ser ziman. Bi gotinek din wê wekneheviyên ku ew di destpêkê de dihênê ser ziman wê çawa wê di nava wê sazûmana ku ew çerçoveya wê xêz dikê wê bide derbaskirin wê li ser wê bisekinê û wê di wê temenê de wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Moore wê di rengê de wê weke ku mirov wê ji nava berhema wî bixwênê wê di awayekê de wê ji rewşên weke yên deraqilî dûr wê di awayekê rasyonel û aqilî de wê çawa nêzîkatîyekê wê çerçoveya wê bi jîyane civakî û têkiliyên nava wê û bi xwezayê wê ya ku ew dijî re wê werênê ser ziman wê li ser wê bisekinê. Di wê demê de wê, di aslê xwe de wê, bi heman rengê wê ew wê were dîtî ku wê, lêgerîna li ser temenekê rasyonelî û bi aqilî wê, derkeve li pêş. Weke Thomas moore wê, bi heman rengê dîmenekê civakî û çerçoveya wê bi hizrên xwe re wê werênê ser ziman wê, **Tommaso Campanella** (1568-1639) bê.

Tommaso Campanella wê, di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman wê li ser çerçoveyek civakî a xwezayî û bi aqilî dijî wê bisekinê. Ew di wê demê de wê, civakên ku ew dijîn wê, çawa wê ji rastîya jîyanê dûr ku ew dijîn û di nava nebaşî û bêdadîyan dijîn wê li ser wê bisekinê. Di wê temenê de wê, di rengê de wê, bi wê re wê bihizirê.

Xosletên hizirkirinên Tommaso Campanella wê, hinekê din wê cihê bin. Ew bi hizirî û ankû felsefeyî wê dema ku em li wê bihizirin wê were dîtî ku wê têgiha emprisisma Bernardino telesius weke ku wê were ser ziman wê bi bandûr bibê û wê di wê temenê de wê, di temenê zanînê de wê seh wê hebin wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, zanînê wê weke bi rêyên cihê ên zanînê ku mirov bi wê digihijiyê wê werênê ser ziman. Wekî din wê di wê temenê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku ew baweriyê jî wê, di rengê de wê weke şewayekê zanînê wê bibînê û wê werênê ser ziman.

Li gorî wê her cûre zanîn û zanîna felsefeyî wê di awayekê de wê, weke ya bi sehên me hatiya girtin bê. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Tommaso Campanella wê, di pirtûka xwe ya bi navê "welatê rojê" de wê, di rengê de wê bi awayekê wê, dîmenekê civakê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Wê bahsa wekheviyan wê bikê. Ew di dîmenê ku wê di nava wê têgînên pirtûka xwe de wê xêz bikê de wê, civakek bi aheng û hevgerî û ne qatbûyî wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, keseyetîyek ne bi qat û ku ew dikarê di yekitîyekê de wê bide dîyarkirin wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di nava wê de wê, di navaroka pirtûkê de wê, bêrfiyên mirov ên weke çaq a dixwezê di nava başî û aramiyekê de û di wekheviyekê de bijî wê, dîmenekê wê bixwezê ew di wê pirtûka xwe de werênê ser ziman. Li gorî wî, rewşên bêdadî ên ramyarî ku ew hena wê, temenê wê ne wekheviyê wê biafirênin û wê, di wê temenê de wê, rêya pêşî wê weke ya ku mirov wê derbas bikê bê. Piştî wê êdî wê mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, karibê di dîmenekê baş de wê bijî.

Ji aliyekê din ve jî wê dema ku ew bahsa cihêbûna nava mirovan ew bi temenekê zanînî wê dixwezê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Li gorî wê cihêtîya nava mirovan wê tenê wê weke hinek û rewşek zanînî bê. Wê di wê temenê de wê dema ku ew hat fahmkirin wê ew êdî wê derbas bibê wê werênê ser ziman.

Weki din wê di renekê de wê dîmenekê sazûmanî ê welatî jî wê di pirtûka xwe de wê werênê ser ziman û wê bahsa rêveber û rayadarên ku ew erk û karên xwe baş bikin û werênina li cih. Ew di wê temenê de wê dema ku wan ew di temenekê baş û dîrûst de ew kir wê weke kesên baş û bi qiymet werina pêşwazîkirin wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, dîrûstbûnê û rastbûnê wê di keseyetiyê de wê li wê bigerihê. Ew di wê temenê de wê, dema ku wê bahsa kesên bi zane ku ew oldar bê û ankû ne oldar bikê wê bi sê gotinên weke 'hêz', 'aqil' û 'hêskirinê' re wê werênê ser ziman. Ev hersê gotin wê weke gotinên ku ew di wê temenê de ew li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Ew wê dema ku wê dihênê ser ziman bi wan hersê gotinan wê di wê rengê de wê werênê ser ziman, "Hêz' wê di welêt de wê bi karên şer û aştîyê wê pêkbênin. Wê karên leşkerî û hwd wê rêvebibin. Bi aqilî jî wê yên weke zanyar û ankû zanist wê, lêkolînan wê bikin û wê di wê temenê de wê bi wê re wê werênina ser ziman. wê erk, pîşe û hwd wê li gorî aqil û bi aqil wê kifşbikin û wê pêşbixin. Di wê temenê de wê sazûmanekê ku ew wê bi wê herkesekê wê ya ku ew dikê ku ew zanibê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê, dema ku wê di dewama wê de wê bahsa têgîha hêskirinê wê bikê wê bi wê re wê çawa wê nifşên nû ên baş û pêşketî û qanc wê werina pêşxistin wê bi wê re wê li wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê karên perwerdeyê û perwerdekirinê wê di renekê de wê werênê ser ziman. Wê di dewama wê de wê di rewşên malbatî de jî wê di renekê hevbeşî û başîya wê de wê, di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di mijare malbatê û hwd de jî

wê, weke li hev dihên û rast û dûrûst bi pêşxistina kesan û perwerdekirinê û hwd re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê weke ku me di nava têgiha moore de li jor dît wê bi heman rengê wê rengê hevbeşiyê bi nava malbatê û rewşa mazinkirina zaroyan û hwd wê, bi wî re jî wê di temenekê de wê were dîtîn. Di wê çerçoveyê de wê, di mazinkirina zaroyan de wê, baş û dûrûst, bi perwerdekirî bi aqil, bi tendûrûst û hêsta hêskirinê ku ew pêşdikevin wê li wan bihizirê û wê werênê ser ziman.

Tommaso Campanella wê di rengê de wê di navaroka zanînên xwe yên ku ew dihênê ser ziman de wê, li ser zanînên xwezayî ên weke metamatikê û zanistên xwezayê û hwd jî wê weke bisekinê. Wê bi wê re wê, perwerdekirinê wê bi wan jî wê weke aliyekê pêwîst wê bîrê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, bi warên werjişê de bê û di warê pişeyê û hwd de wê perwerdekirin û pêşxistin û hwd wê, weke aliyên ku ew di wê çerçoveyê de û di nava wê modela civakî a ku ew li wê dihizirê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman bê. Wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, bi hûnerî û zanyarî wê pêşkevin wê di rengê de wê, balkişandina li ser wê dîmenê di nava têgînên xwe de wê were dîtîn.

Di têgîna welatî a Campanella de wê were dîtîn ku wê têgînek welatî û rêveberîya wê ku wê di rengê de wê weke ku wê di rengê de wê, derkeve li pêş wê bi wê re wê xwe di awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Wê bi wê re wê, di awayekê de wê were dîtîn ku wê derkeve li pêş. Ew çerçoveyek welatî a bi kesên bi zane û dûrûst ku ew birêve dibê û ew sazûmanê diyarkirin û di wê temenê de wê pêwîstî û pêwîstîniyên jîyanî û kes di nava jîyanê de dihênina li cih wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di awayekê de wê, weke ku wê were dîtîn ew dixwezê wê dîmenê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, çawa wê, di çerçoveyek idealizebûyî de wê hertimî wê pêşkeve û wê derkeve li pêş wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê, dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê werênê ser ziman ku wê rewşên weke tembelî û hwd wê weke rewşên bîrxî ên bi rewîstî bin wê werênê ser ziman. Di wê temenê de herkesek ku ew jî aliyê xwe ve û bi hêza xwe ew xwe bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de ew di rengê de wê weke ku wê li wê bihizirê û wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Di awayekê de wê, li ser dîmenekê wekhevîyê û bi wê jî holê rakirina wekhevîyên nava civakê

wê bi temenekê destûrî wê li wê bihizirê. Di wê temenê de ew çerçoveya destûrî ku ew li wê dihizirê wê, di renekê de wê weke ku wê di dîmenekê weke yê civakî ê bêçînî de wê weke ku wê li wê were lê hizirkirin wê bi wê re wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Di mijarên olî de jî wê, perwerdeyek ji dil û dîrûst hildana wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di dîmenê civakî ê ku wê Campanella wê werênê ser ziman de wê, di renekê de wê, were dîtin ku wê çawa wê giringî û hêjatî wê li zanîne wê were dayin. Wê di wê temenê de wê giringî dayina li zanîne û bi zanîne pêşketin û bi wê re gihiştina jîyane ideal û pêşketinek bi wê ya ideal wê were dîmenekê wê bi wê re wê were dîtin ku wê were xêzkirin. Bi wê têtînen weke ya bi bawerî ên ideal wê çawa bê wê li ser wê jî wê bisekinê. Di wê temenê de wê, di nava têtînen otopikî ên Tommaso Campanella wê dîmenekê civakî ê bi zane, wekhev û ji rewşên wekneheviyan û çînitî û hwd ên civakî û hwd ku ew hebûna xwe xilaskirina û derbaskiriya wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di awayekê din de wê dîmenekê civakî ê bi zane wê, bi zanîna xwe re wê werênê ser ziman.

Weki din wê dema ku wê, bahsa zanîne û civakê wê were kirin bi hev re wê, di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê rengê baweriya civake ideal û pêşketî wê çawa bê wê li ser wê bisekinê bisekinê. Ew xiristiyaniyete ku ew bi aqil pêşdikeve û pêvajoyên wê li ser encamên felsefeyê re wê, jîyankirina re wê minaq bide û wê bi wê re wê, werênê ser ziman. Wê bi wê re wê bahsa jîyana hawarîyan wê bikê ku ew çawa weke minaq dijîn wê werênê ser ziman.

Wê dema ku em bahsa civak û zanîne wê bikin wê, di wê demê de wê, bi wê re wê were dîtin ku wê, mirov dikarê werênê ser ziman ku wê, zanebûn wê çawa wê derkeve li pêş wê were dîtin. Di wê rengê de wê civaketîya ku ew pêşdikeve wê, di wê rengê de wê, bi zanebûnê wê, xwe di renekê de wê wê bi wê re wê, were ser ziman. Di aslê xwe de wê, ev aliyê weke civake bi zane û bi zanebûnê pêşdikeve wê, dîmenekê wê di nava xabate Francis Bacon (1561-1626) a bi navê "nova atlantis" de wê were dîtin. Di wê demê de wê weke kom civakek piştî li giravekê weke bi navê 'ben salam'ê û wê di wê demê de wê civakek ku e wbi teknikî û hwd wê çawa wê pêşkeve û wê xwediyê pêşketinek mazin a bi zanîne bê wê, ji wê bahs bikê.

Wê têtîliyên wê giravê û civakê wê bi hemû dordorên derve wê qût bê. Wê di nava xwe de û weke têtîliya wê ji ya dînya derve qût û weke heya

dûnya derve ji wê neyî û ya wê ji ya dûnya derve neyî wê di xwe de wê bijê.

Li gorî wê bacon wê di pirtûkê de wê werênê ser ziman wê, keştîyek ku ew bi kesên di wê de wê rêya xwe di deryayê de wê winda bikin û wê herina wir. Di wê demê de wê ew jî wê wan kifşbikin û wê, mêhwandariyek pîrr baş ji wan re wê bidina nîşandin. Ew di di gravê de wê rastî civakek ku ew pîrr pêşket û bi zanîne re wê alaquadar dibin wê rastî wê werin. Wê di wê de wê, weke ku wê bi wê re wê were ser ziman wê, di pirtûkê de wê, weke kesên bi zane ku ew li ser sedemên nepeniyan dihizirin ku ew wan kifşbikin dihizirin û ew lêkolîne dikin re wê rast wê werin. Ew jî wê, di awayekê de wê, di 'male solomon a zanîne' de wê ew wê bikin û zanyarên ku ew di wê de dixabitin ew li wê dihizirin ku wan rohnîyek girtiya ku ew wê hemû gerdûnê wê rohni bikê. Wan jî amûrên xabatê ên xabatkerên xwe di nava yên 21 koman beşkiirn. Ew jî wê weke komên şikeftan, qûleyên bilind, çavkaniyên çekirî, malên çêker ên xwezayê, hamam, malên tendûrûstê, baxçe û di dewama wê de wê encamên destkevîyên bi zanyarî û hwd ku wê werina li holê bin.

Ev kom hemû wê weke komên bi zanyarî û teknikî pêşketî bin û wê, weke 'rohnîyê gerdûnê' girtibin wê bèn ji wan bahskirin. Bi wê re wê, gihiştibina zanyariyek mazin û ast bilind. Bi wê re wê jî wê di nava jîyanê de wê bi wê re wê hemû kes wê gihiştibin sîyan, û dilxweşîyek astbilind. Ew wê weke komek civakê a ji dûnya derve cihê û bêagahi dijî bê û wê, bi nimetên zanyariyê wê ji xwezayê wê bijîn. Wê bi wê re wê, xwediyê rewşek ku ew bi wê re bi wê dijîn bin. Di nava jîyane xwe de wê, bi zanîna xwe wê weke kom civakek ku ew digihijê hemû karîgeriyan wê were dîtin. Di wê çerçoveyê de wê bacon wê di dîmenê ku ew wê bi wê re wê, dihênê ser ziman wê di wê temenê de wê çawa wê, weke 'civake zanyarî' û ankû 'civake bi zanistê pêşdiketî' wê, bi wê re wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê bi aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê, bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke aliyekê wê yê din wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, bide dîyarkirin. Di dîmenê ku wê, bacon wê di nava wê xabate xwe de wê bi wê civake bi zanist û teknikê pêşketî wê çawa wê bi xwezayê xwe re wê di ahengekê de û bi dilxweşîyekê wê bijî re wê, bixwezê wê werênê ser ziman. Yanî wê, bi wê re wê, li xwezayê xwe wê serwer bibê û wê bi wê re wê, ew wê, baş bikarbênê. Wê ew wê, xira nekê û ne lewitênê weke ku wê di demên hemdem de wê bi teknikê û encamên wê yên wê neyînî ên li ser xwezayê. Ew di xabate xwe de wê, bi wê re wê dîmenekê cihê wê ji wê cûda wê

werênê ser ziman. Wê, di wê temenê de wê, dîmenê ku ew wê dihênê ser ziman wê çawa wê bi hev re wê, di wê şewayê de wê, di regekê de wê çawa wê di nava başîyekê de wê bi wê re wê, di regekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di awayekê de wê weke ku em di dîmenê civake ideal a Campanelle wê werênê ser ziman wê di wê rengê de wê weke ku wê bacon jî wê bixwezê ew dîmenekê bi wê re wê xêzbikê û wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê di nava xwezaye xwe de wê çawa wê xwediyê dîmenekê baş bê wê bi wê re wê bixwezê wê li wê bihizirê bê. Dîmenê wê civaketîya bi zanînê û teknikê pêşketî ku wê bacon wê xêz bikê wê di wê çerçoveyê de wê çawa wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Mijare gihiştina civakek ideal wê di wê temenê de wê, dimenê ku wê bacon wê çerçoveya wê bi zanînê û ankû civakek bi zanînê û encamên wê pêşdikeve û bi wê re li xwezaye xwe di temenekê herîni û pozîtiv de digihîjê serwerîyê û bersivên xwe digirê ji rewşên nepenî û hwd re wê, bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê, di nava xabatê de wê aliyekê din jî ku wê bacon wê balê bikişênê li ser wê di wê nûqtayê de wê xwe bide dîyarkirin wê ew bê ku wê çawa wê, di wê nûqtayê de wê, sedemên nepenîyan wê, li wan bihizirê û wê, di wê nûqtayê de wê zanînê wê weke rêya bi wê gihiştina bersivên wê yên bi wê nepeniyê û di çerçoveya gerdûna wê de wê li wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê, têgihiştina 'gihiştina bi zanînê a sedema nepenîyan wê di wê rengê de wê bi wê re wê, weke aliyekê ku wê, karibê bi têtînek morfolojikî wê, bi wê re wê li wê bihizirê ku wê çawa wê bi zanînê wê bigihîjê bersivên wê di nava jîyane xwe de. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ji aliyekê din ve jî wê, di wê dîmenê de û bi têtîna 'gihiştina zanîna sedemên nepeniyê' jî w di wê temenê de wê, weke bi zanînê gihiştina bersivên wê û fahmkirina sedemên wê re wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê demê de wê hin bi hin wê zanîn wê derkeve li pêş û civak û jîyan wê hin bi hin wê bi aqil û ankû zanînê re wê çerçoveya wê ya bi fahmkirinê re wê weke ku wê were lê hizirkirin û wê were hanîn li ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê û wê werênê ser ziman ku wê di wê temenê de wê çawa wê bibê wê, bi zanînê re wê, çerçoveya fahmkirinê wê bi wê re wê weke ku wê were çêkirin bê.

Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê were lê hizirkirin ku wê mijare zanînê û derketina wê ya li pêş wê weke aliyekê wê yê din bê ku bacon wê di wê çerçoveyê de wê bixwezê ku wê derxê li pêş bê bi wê têgîna xwe ya navaroka wê xabate xwe de. Wekî din wê bi zanînê wê karina ghiştina bersivên xwe di jîyanê de û di nava gerdûna ku mirov dijî de wê, dîmenekê wê yê bi fahmkirinê wê weke ku wê were xêzkirin. Ji aliyekê din ve jî wê ew wê bi wê re wê, karibê wê were lê hizirkirin ku wê têgîna zanînê û bi wê ghiştina zanîna "sedemên nepeniyân" jî wê, di wê çerçoveyê de wê weke têgînek ku mirov wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Bacon wê di rengekê de wê çerçoveyek civakî a weke bi têgîna "civake zanyar" û ankû "civake zanist"ê wê bi wê re wê weke ku wê xêzbikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê têgiha civake zanistê a bacon wê bi wê re wê, di rengekê de wê, were lê hizirkirin ku wê bi zanînê wê pêşkeve û wê nepeniyên wê hemû bi aqil wê karibin li bersivên wan were lê ghiştin. Wekî din wê, di dewama wê de wê bi zanînê wê jîyane xwe wê biadilênê û wê, di xwezaye xwe de wê di ahengekê de wê bijî û wê bi heman aqilê û başiyên wê re wê li xwezaye xwe wê serwer bibê. Li xwezaye xwe bi aqil û zanînê ghiştina serweriya wê weke aliyê wê yê pêşî ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Bacon wê di nava xwezaye ku mirov wê dijî de wê çawa wê, weke ku ew dixwezê wê li xwezaye xwe wê serwer bibê wê li ser wê bisekinê. Di dewama wê de wê ji aliyekê din ve jî wê bi wê re wê mijare civake demî wê bi zanînê pêşdikeve wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê, di wê demê de wê hin bi hin wê ji aliyê din ve jî wê di wê demê de wê li ser temenekê humanist wê, mijar wê were dîtin ku wê were hildan li dest. Minaq Machiavelli wê weke ramyarîvan, hizirvan, rêveber, şewirmend û hwd ê demê wê derkeve li pêş. Di xabate xwe ya bi navê "kurkey" de wê mijara desthilatîyê ku wê keyeniyek wê çawa wê were avakirin û rêvebirin wê li ser wê bisekinê.

Machiavelli wê piştire wê weke şêwayekê kirina ramyariyê wê di rengekê de wê were kirin û ew wê, di wê temenê de bi wê rengê û têtîgînê wê bi gotina 'maqyawelism' û hwd re wê di heviyekiyekê de wê were hanîn li ser ziman. Ew di rengekê de wê, çawa wê, key wê, rêveberîya xwe wê bibê şerî wê li ser wê sekinê. Ew li ser temenê bi herênî û nerênî dîtîne wê nesekinê. Di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê li wê bisekinê. Ber vê yekê wê, Leo Strauss wê weke "mamosteyê xiraban" wê pênamebikê û wê werênê ser ziman. Hizirvanên itali ên weke **Benedetto Croce** jî wê werênê ser ziman ku ew, di dema girtina biryarên ramyarî de wê, nixrên etîkîkî wê li berçav negirê re wê, pênamebikê û wê werênê ser ziman. **Benedetto** Croce bi xurtî ji Hegel û filosofên din ên Alman, mîna Fichte, bandor bibê, Croce tiştê ku ew li wê hizirî wê "Felsefeya gîyanê" û ankû rûhê bê. Croce parêzvanek tund a rasyonalism îdeayî bê. Têgeha "aqilê saf" a Croce biqasî ramanên Platon xwedî heman wateyê ye û kategoriyên Immanuel Kant tîne bîra mirovan. Ew ji hêla mîqdar, qalîte, geşepêdan û hwd ve wê, li wê bihizirê û wê bêtê ser ziman. Li gorî felsefeya gîyanê a Croce ku rasyonalîsma felsefeyî a klasîk ji xwe re wê bikê temen û wê weke mînaq girtiye û pêşxistiye û haniye ziman wê, gîyan weke yekane rastî ya ku wê, weke hizir û tevgerê xwe bi awayekî diyalektîk pêk dîhêne werênê ser ziman. Li gorî wî jî wê, raman û tevgerê jî li ser duduyan tene dabeş kirin. Li gorî vê yekê, asta yekem têtîgîştin, zanîna sehî (întuîtîv) an huner e û asta duyemîn jî zanîna mentiqî an jî mantiq e.

Em li mijare xwe vegehirin. Machiavelli di şêwayekê de wê, dema ku mirov wê li navaroka hizrên dinerê wê, di rengek de wê mijare rêveberîyê wê li wê bihizirê. Wê di wê demê de wê, bi têtîgînek weke 'çêkirina yekitiya italiya' wê weke ku wê li wê bihizirê. Di wê demê de wê bi zêdeyî wê bi hizrên xwe yên li ser rêveberîyê û hwd wê bisekinê. Di warên 'hûnera şer', 'rêveberîyê demên kevnera ên bajarwelatên girêkê, roma û hwd jî wê lê bikolê û wê li ser wan wê bigihijê encaman. Di wê temenê de wê, têtîgîna komarê a demên kevnera a roma wê di rengekê de wê were dîtin ku wê bixwezê weke ku ew derxê li pêş.

Di awayekê de wê dema ku wê têtîkiliya rêveberîya rûhanî û ya keyeni ew li wê bihizirê wê, jî hev cihê wê di dîmenekê de wê li wê bihizirê. Wê di wê temenê de wê, bixwezê ku ew li ser temenekê rêvebertiyê ew biponijê. Di wê çerçoveyê de wê were dîtin ku ew hizrên xwe wê çawa wê, 'rêveberîyek bi hêz' ku wê bibê û wê karibê wê, herkesekê dibin sehêta xwe bide girtin wê li ser wê bisekinê. Ber vê yekê wê, di nava

hizrên xwe de wê ew wê jî wê werênê ser ziman ku wê, dema ku ew were kirin wê rêveber û ankû key wê pêwîst bê ku ew serî li zora rût jî bide. Ew wê, di wê temenê de wê di bikarhanîna wê de jî wê, şîretên ku ew dide di pirtûka xwe ya bi navê 'kurkey' de wê, werênê ser ziman.

Di awayekê de wê dema ku mirov wê navaroka pirtûka Machiavelli bixwênê wê du têngîn wê bi serekeyî wê xwe bidina dîyarkirin. Yek wê ramyarîya wî bê, weke nêzîkatîyek teybet wî bi wî re wê xwe bide dîyarkirin bê. Ya din jî wê gotina serdestîyê û ankû serwerîyek giştî û xort bê ku ew wê di wê temenê de wê bi wê re wê derxê li pêş bê. Di wê temenê de ew wê, di wê rengê de wê bi wê re wê, di nava hizrên xwe yên ramyarî de wê, rewşa desthilatê bi aliyên wê yên rêveberîyê, pergale ramyarîyê, erkên wê û rewşên din ên weke yên bi têngihên dadî û hwd wê pênamebikê. Wê di renekê de wê, 'ji hev cihêkirina cûdahiya hêzan' wê bi wê re wê di renekê de wê werênê ser ziman.

Machiavelli wê di renekê de wê bixwezê dîmenekê ramyarî û rêveberî a demê wê çerçoveya wê xêzbikê û wê werênê ser ziman. Lê ew di wê temenê de wê di fahmkirina xwe ya civakî de wê, dernekeve dervî wê têngîna 'weke kerî dîtina girseyê' ku wê key bibînê. Ber vê yekê wê, girseyê wê di wê temenê de wê, weke girseyên bi rêvebirinê û heta ku wê di wê temenê de wê bo kirina bin iteatê û girêdanê de wê, zor jî wê karibê li hemberê rêveber bikarbênê.

Machiavelli wê encamê wê dema ku ew li wê dihizirê wê li ser kirinê û bi wê re encamên wê re wê, bi başî û nebaşîyê re wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê encam wê di wê rengê de wê bo wî weke aliyekê wê ye giring wê xwe bi wî re wê di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Li jor weke ku me got wê çawa wê baweriyê wê weke cihê bikê jî lê wê di renekê de wê, di mijare weke amûreke ku wê bi wê re wê serdestîyê wê bide çêkirin jî wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê weke amûreke bikarhanîna wê jî wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê li gorî Machiavelli wê ol wê zêdetirî wê hesantir bikê ew serwerî û serdestîya ku ew wê bahsa bikê wê çêbikê. Di wê temenê de wê mijare olê wê weke têngînek bi hev ve girêdayê a di bin dest de wê li wê dinerê û wê di wê temenê de wê rengê ku ew dihilde li dest wê weke amûreke di xizmeta ramyarîyê de jî wê di dîmenekê de wê weke ku wê were dîtin wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Lê tevî wê jî ku ew bi wê dihizirê jî û olê wê di wê temenê de wê weke amûrekê ku ew li wê dihizirê jî wê dervî wê di wê çerçoveyê de wê çawa

wê di rengêkê de wê weke têngnek ku ew dervî wê hebûnek civakî a hevgirtî, bi serê xwe û gihiştiya azadîya xwe jî wê di dîmenekê din de wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê ji nava têngihlên Machiavelli wê di wê rengê de wê pênasekirina ya ku ew weke armanc bi hizrên xwe digihijiyê de ku ew pênase dikê wê di wê rengê de ku ew wê, weke ku wê were xwestin li ew li wê were gihiştin jî li Italya lê wê, rêya ku ew di wê re herê bi wê bigihijê wê de wê, weke aliyekê ku ew bi wê cihê dihê salixkirin û ew biwê re wê heta ku wê weke aliyekê ku wê ji aliyê etîkî ve wê weke aliyekê bi pirsgirêk wê were dîtin. Di wê temenê de wê, weke ku wê were ser ziman wê dervî têngiha etîkê wê weke ku wê li biryarên ramyarê wê weke ku wê Croce wê werênê ser ziman ku wê bihizirê û wekî din pêşniyarkirina bo serdestî çêkirinê rast dîtina bikarhanîna zorê û hwd û ankû weke amûrekê bo ku ew ramyariya xwe li ser serê girseyan bibê sêrî olê weke amûrê wê bikarbênê û di wê temenê de ew bi wê bikê xismeta wê iteatkirinê û hwd de wê, weke aliyên ku wê di wê temenê de wê weke aliyên wê yên din bin ku mirov wê karibê li wan bihizirê bê.

Machiavelli wê, di hizrên xwe yên ramyarî de wê, di rengêkê de wê derkeve li pêş. Di wê demê de wê, weke ku em ji nava hizrên Machiavelli fahmdikin wê di wê demê de wê li ser rengêkê çawa ê rêveberîya civakî, awayekê civakî ê çawa wê pêwîst bê ku ew hebê, û hwd wê nîqaş jî wê werina kirin û wê werina meşandin. Di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyên wê yên din bin ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mijare dîyardeyên jîyanî ên ramyarî de wê di wê temenê de wê dema ku ew wê li wê bihizirê wê, di rengêkê de wê, weke ku wê were dîtin wê bi têngnek serwerbûnê re wê li wê bihizirê. Wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Di wê awayekê de wê dema ku wê bahsa ramyarîya Machiavelli û rengê hizirkirina wê were kirin wê di wê rengê de wê ji hev cihê kirina aliyê etîkî û dîyardeyên jîyane ramyarî de wê, bi zêdeyî wê li ser wê bisekinê. Cassirer ew wê di wê temenê de wê li ser wê cihê kirinê ew wî weke "gelileo'yê ramyarîyê" wê di rengêkê de wê weke ku wê were ser ziman wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Wekî din wê dema ku wê Strauss wê pênasebikê weke 'mamosteyên xiraban' wê di wê temenê de wê ew wê salixbikê. Ew di wê temenê de wî dihênê ser ziman ku "Machiavelli li kurkeyan wê li şûna dadê, merhemetê, wijdanê, zanetiyê û hêjkirina

mirov ku wê xwe ji wan dûrbikê wê zorbatiyê, zalimtiyê, tûndûtûjîyê, tirsandinê û rêyên xapandinê wê bide nîşandin ji wan re.” Machiavelli wê di wê temenê de wê weke şêwirmendekê wê ya ku ew weke şîret û şêwir dikê wê di wê temenê de wê bi wê re wê bi wê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê were ser ziman. Wê di wê temen de wê, di awayekê de wê, di mijare key de ku ew bi şîretên ku ew didiyê de wê weke ku ew di encamê de wê çawa ew bigihijê serdestîya xwe û wê armanca wê werênê li cih wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê diwê temenê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê, di gihiştina wê de wê, çî rê wê were bikarhanîn wê weke ku ew mubah bibînê jî wê di wê temenê de wê dîmenekê wê bi xwe re wê di wê rengê de wê bide dîyarkirin. Ya ku wê bi zêdeyî wê piştî wê, bi zêdeyî wê bi rengê hizrên ramyariya Machiavelli re wê bi wî re wê bi zêdeyî wê werina nîqaşkirin jî wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê ji aliyên weke bi etikî û hwd ve wê bi van aliyan ve wê girêdayî wê bi wî û hizrên wî re wê were nîqaşkirin.

Tabî wê dema ku em bahsa têgina civakê û ramyariyê wê bikê wê çawa wê, bibê wê bi wê re wê were dîtin ku wê, were ser ziman. Di wê demê de wê, ji wê aliyê ve wê weke ku em Machiavelli û hwd re jî dibînin wê were dîtin ku wê pîrr zêde wê di wê demê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê were nîqaşkirin. Wê, di wê çerçoveyê de wê li ser başî û nebaşiyê, rewîst û dadê û hwd re wê bi wê re wê were nîqaşkirin. Di awayekê de wê, di wê temenê de wê, di çerçoveyê zanînê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê were nîqaşkirin.

Ku em bahsa hizrên Machiavelli bikin wê bi wê re wê bi zêdeyî wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê mijare ramyariyê û ji wê aliyê ve ku wê çawa wê bê hildan li dest wê were dîtin ku wê bi wê re wê were hildan li dest. Di wê çerçoveyê de wê ramyariya Machiavelli wê, di wê rewşê de wê, li ser temenekê gihiştina serdestiyê, kirina bin sehête, şêwayên weke yên bi karhanîna amûrên serdestkirinê û ankû aygîten serdestkirinê û hwd wê bi wan re wê were dîtin ku wê were nîqaşkirin.

Ji wê aliyê ve wê têgina xwe ya civakî de wê ji civakê zêdetirî wê ramyarî, serdestî û sehêtkirin û hwd wê bi wê re wê derkeve li pêş. Di wê demê de wê, bi zêdeyî wê lêgerînên gihiştina civakîyê di hemdemiya xwe de baş wê, hebê. Ber vê yekê wê, di wê temenê de wê, çawa wê civak wê di navaroka wê de bê û ankû dervî wê bê wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di wê rewşê de wê, dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mijare dervî olê hizirkirina civakê wê bi zêdeyî wê were dîtin ku

wê derkeve li pêş. Em dibêjin dervî olê. Ber ku wê, ol wê di wê demê de wê weke çerçoveya ku wê herî zêde wê serdest bê û wê, li berçav bê. Wê her tişt wê di wê temenê û çerçoveyê de wê bi re wê were lê hizirkirin bê.

Di awayekê din de wê, dema ku em bahsa civakê û ramyarîya wê bikin wê, di wê temenê de wê, ne tenê wê Machiavelli wê bi hizrên xwe wê di wê demê de wê derkeve li pêş. Di awayekê din de jî wê weke wî hizirvan û filosofên demê ên weke **Jean Bodin** (1530-1597) û hwd wê derkevin li pêş.

Jean Bodin wê di rengekê de wê weke hûqûqnas û ankû bi hizrên xwe yên li ser têgiha dadê re ku wê werênê ser ziman re wê derkeve li pêş. Di wê warê de wê, bi hizrên xwe re wê bixwezê ku ew di temenekê çerçoveyek layiq wê werênê ser ziman. Li gorî ku mirov ji navaroka hizrên wî fahmdikin ew dixwezê di wê temenê de wê çawa wê, di dîmenekê wekehev nêzbûna li bawerîyan wê werênê ser ziman wê bi hizrên wî re wê were dîtin ku ew dihênê ser ziman. Li ser wê temenê ew bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê bi hizrên xwe re wê di rengekê de wê mijare têgihên xwezayî wê di wê çerçoveyê de wê li berçav wê bigirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Jean Bodin wê di wê demê de wê rewşa olî a demê jî wê rexnebikê. Heta ku wê li ser têgîna xwe ya layiqî û hûqûqîparêzî a civakî ku ew bi wê re li wê dihizirê wê, di wê demê de wê, papatîyê jî wê rexne bikê. Wekî din wê were dîtin ku wê di wê demê de wê bi hizrên xwe yên ku ew di xabate xwe ya bi navê "şeş pirtûk li ser welêt" ku wê binivîsê wê di wê de wê, têgîhiştinek di temenê xwenûkirinê de wê, werênê ser ziman. Wê xwenûkirinê wê bixwezê. Di wê demê de derketina li holê a kawinistan û tevgerên weke yên lutheristan û hwd wê di wê demê de wê were dîtin ku wê, bandûrek giştî wê li giştîya ewropa wê bikin. Wekî din wê tevgerên ku weke yên kalwinistan bin, cizwitan û hwd bin wê, di wê demê de wê li giştîya herêmê wê were dîtin ku wê, bandûra wan bibê. Cizwîtî wê ji europa, ji deverên wê yên weke firansa û hwd û heta arjantinê û hwd wê were dîtin ku wê bandûra wan wê bibê. Ev wê rewşên weke di rengê ekol û ankû mezhebên olî de wê bibin wê di rengekê de wê li europa wê weke tevgerên xwenûkar wî bibin. Di aslê xwe de wan di rengê mezhebî de fahmkirin wê dibê ku ew ne rast bê. Ber ku ew ji wê zêdetirî wê weke tevgerên xwenûkirinê wê diwê temenê de wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bidina dîyarkirin.

Minaq lutherism wê bi şîroveyên xwe yên li ser incilê û hwd re wê bikê wê bê temenê tevgera protestenismê ku wê weke tevgerek mezhebî a li

hemberî katolikitiyê. Wê di wê temenê de wê li giştîya ewropa wê di demek pirr zêde kin de wê belav bibê û wê aligirên xwe wê, li ser tez û têgihîştin û rêgezên xwe yên ku ew dihênê ser ziman re wê, bide çêkirin. Wê bi wê re wê di rengekê de wê, protestenî wê di rengekê de wê bi protestoyên ku ew wê weke di temenekê bi xwestekên li gorî dema nû ên civakî û hwd wê bibin û wê bibê. Wê bi wê re wê, di wê demê de wê li ser wê temenê wê têgihên nû wê bibin. Ji aliyê olî ve ku wê bibin wê di wê temenê de wê çawa wê, di çerçoveya civakî de wê bê gihandin li şîroveyek bi sazûmanî wê di wê nûqtayê de wê, şîroveyên hûqûqî ên weke Bodin, **Grotius** û hwd wê, di wê demê de wê were dîtin ku wê derkeve li pêş.

Bodin wê di rengekê de wê çerçoveye hizirkirina wî ku mirov wê şîrovebikê wê bi wê re wê sê gotinên giring ku wê, di wê çerçoveyê de wê karibin werina şîrovekirin û ankû temenê şîrove û fahmkirinan wê derkevina li pêş. Ew jî wê layiqî, huquq û xwenûkirinek ku ew ji aliyê xwe ve temenê wê bi têgînek hûqûqî ku ew dixwezê wê çêbikê û wê werênê ser ziman bê.

Bodin di pirtûka xwe ya ku me navê wê li jor hanî ser ziman de wê, bahsa key û mafên keyitiyê wê bikê û wê çawa wê, xwediyê maf û danîşandin û kifşkirinên bêsînor bin û wê di wê temenê de wê, li ser serê herkesekê wê weke "mafên ku ew ji xwûdê girtina" wê bi wê re wê tevbigerin wê werênê ser ziman. Wê dema ku ew gotina 'mafên ji xwûdê girtina' wê werênê ser ziman ew ne ji ber ku ew wê diparêzê wê dihênê ser ziman. Ew bi zimanekê ironikî wê çawa wê weke kirpendinekê li ser rewşa demê wê bikê wê bi wê re wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de ew êdî wê di wê temenê de wê dinênê ser ziman.

Bodin di hizrên xwe yênkû ew dihênê ser ziman de wê, di wê temenê de wê tiştêkê din jî wê werênê ser ziman. Ew jî wê têgîna mafên xwezayî bin. Wê di wê temenê de wê, di nava hizrên xwe de wê weke ku wê werênê ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê, di çerçoveyek têgînek hevpeymanî a civakî de wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Di wê demê de wê filosofên weke Hobbes ku ew çerçoveya civakî bi têgînek civak û civaknasî bi wê têgînek hevpeymanî bi wê dihizirê. Weki din wê Jean-Jacques Rousseau jî wê ji aliyê têgîna 'hevpeymaniya civakî' ve wê di wê demê de wê hizrên xwe wê werênê ser ziman û wê çerçoveyek nîqaşî wê bi wê re wê ji aliyê xwe ve wê tevli wê bibê.

Di wê çerçoveyê de wê, bi wê re wê were dîtin ku wê bi xwezayî û çerçoveya mafê mirov û civakbûnê û mafên hevbeş, têkiliya nava hev,

parastina mafan, û mudahaleyên li jîyan û temenê jîyane mirov û hwd wê weke aliyên ku wê bi wê re wê werina kirpendin û li wan hizirkirin bin. Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, mijarê mirov wê, di wê temenê de wê bi pêşketina mirov a bi humanistî wê di rengekê de wê weke ku wê di temenê wê de bê.

Hizrên weke bi hûqûqî derxistina li pêş wê weke têgînek artarnatîfî a ku wê li hemberî têgînên hûqûqî ên olî ku wê heta wê demê wê di demên serdema navîn de ku wê serwer bin. Wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê di rengekê de wê were dîtî ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Bodin bixwe wê demekê wê di meclisê de wê kar bikê û wê di wê temenê de wê karên weke yên rêveberî û biryardayînê wê di rengekê de wê li wan wê waqîf bibê. Wê di wê temenê de wê êdfî wê bi wê çawa wê werênê ser ziman wê li wê bigihijê. Diserî de wê di wê xabate wî ya ku me navê wê li jor hanî ser ziman wê şêwayên weke yên rejimî ên monarşî, aristokratî, brokratîkî û hwd wê, awayên wan ên kifşkirinê û hwd wê, bi gotinê wê ji aliyê xwe ve wê were dîtî ku ew wan salixdikê û li ser wan wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Ji aliyê din ve wê mijare serdestîyê, parvekirina hêzê û mijare rêveberîyên tevlihev û ankû 'karma' û hwd wê bi wê re wê li wê bihizirê. Wê mijare meclisan û di şêwayekê de wê, demokrasîyê û hwd wê bi gotinê bikê û wê werênê ser ziman. Wê çawa wê ji destekê wê ew kifşkirin wê werê kirin û wê ji wê zêdetirî wê di hevbeşîyê de wê ew wê bi hevpeymenî û temenekê hûqûqî de wê were kirin bi wekhevi wê li ser wê bisekinê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Kesên weke rêveber û rêzaniyê dikin ew çawa divê ku ew xwedîyê zanîn û berpirsîyariyê bin û wê di wê temenê de ew di briyarên ku ew digirin de ew ne weke kesna bêberpirsyar bin wê di wê temenê de wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Yanî wê, di wê temenê de wê mirov wê xwe bêberpirsîyar nebîne û di wê temenê de di temenekê hûqûqî û wekhev de wê bikê wê li ser wê bisekinê. Ji wê aliyê ve jî wê li ser pêşxistina rêgezên hûqûqî ku wê temenê wê biafirînin wê bisekinê.

Di wê demê de wê Bodin wê li hemberî dijberîya di nava bawerîyan de jî wê bisekinê. Di wê demê de wê, dinava bawerîyan de wê weke ku wê, bi pirsgirêkên li hemberî cihûtîyî ku wê li firansa, ispanya û li deverên wê biibin wê bisekinê. Di danûstandina xwe ya bi navê " Colloquium" wê di sale 1566'an de wê bi niqaşên li ser 'xwezayê rastîyê' ku wê werênê ser ziman de wê, ji her bawerîyan wê weke ku wê kesek di wê de wê hebê û wê bi wan ew wê bikê re wê di dîmenekê de wê, bête li holê.

Bodin wê di wê temenê de wê, bixwezê ku ew bi têtînek 'xweşbînî' wê pêşbixê. Piştî wî wê dema ku wê filosofên weke leibniz wê xabate wî şîrove dikin ew wê, bi têtîha weke "li dînya rojava weke avakarê xweşbînîya nava bawerîyan" wî şîrove dikê û dihênê ser ziman. Bodin wê di wê çerçoveya xabate xwe de wê bi temenekê felsefeyî wê bi hizirê û wê hizirên xwe wê bi wê re wê werênê ser ziman. Bodin wê di renekê de wê, di çerçoveya civakî, ramyarî û hûqûqî de wê weke ku wê di demên kevnera de wê bi nîqaşên sofistên ên li ser 'destûra xwezayê' ku wê were dîtin wê nîqaş wê werina kirin wê li ser wê temenê wê nîqaşan wê pêşbixê.

Di wê çerçoveyê de wê, ne tenê wê, Bodin bê ku wê di wê temenê de wê, bi têtîna destûra xwezayî wê bihizirê û wê hizirên xwe wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de mirov, dikarê di dewama wî de bahsa Hugo **Grotius** bikê. Di wê warê de wê mijare hizirkirinên li ser destûra xwezayê û kirpendin û depelendinên bi wê ên li ser ramyariyê, civakê, rewîstê û hwd re ku wê bikê wê, Grotius wê bi heman rengê wê navê wî derkeve li pêş. Di wê warê de Grotius wê, di wê çerçoveyê de wê, hinek xosletên wî yê giring wê bi bandûra hizirên wî yê di wê warê de bi nîqaşên ku ew dikê wê di warê têtîhên hûqûqî û rewîstî û hwd de wê bi wê rengê hizirkirinê û nîqaşên xwe re wê, bandûra xwe bikê. Di aslê xwe de wî, mirov dikarê weke sofistek humanist dema ronansansê jî wî dikarê pênasebikê û wî werênê ser ziman. Di xabate xwe ya bi navê "li ser hûqûqa şer û aşitîyê" de wê, mijare têtîha destûra xwezayî wê di renekê de wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizirên xwe wê werênê ser ziman. Di wê xabate xwe de wê, bi temenekê felsefeyî, civakî û hinekê jî ramyarî û olî wê karibê li ser wê temenê bigihijê hinek fahmkirinên giring. Weki din wê di warê têtîna rewîstê û ankû 'etikê' de wê, bi nîqaşên xwe yê ku wê di wê xabate xwe de wê bikê re wê, derkeve li pêş. Wekî din wê di xabate xwe ya piştî wê dihênê ser ziman a bi navê "bahrên serbest" de wê, ew wê mijare etîkê û destûra xwezayî wê bi aqilê demê re wê, nîqaş bikê û wê werênê ser ziman. Wê bi wê xabate xwe wê, çerçoveyek hizirkî a demê jî wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê biafirênê. Di wê xabate xwe ya dawî ku me navê wê hanî ser ziman de wê, ew jî wê di renekê de wê weke ku wê sofistên dema kevnera wê bikin û wê destûrên ku ew bi destê mirovan hatina danîn û wê çî encamên xirab û nebaş wê bi wan re wê, karibin derkevina pêşîya mirov wê, li ser têtînek humanistî a demê re wê, nîqaş bikê. Di wê temenê de wê, bi têtîneke sofistî wê mijare humunismê wê di warê

têgîna hûqûqê de wê nîqaş bikê û wê bi bi wê re wê bixwezê ku ew bigihijê hinek fahmkirinên bi destûra xwezayê.

Di wê demê de wê were dîtî ku wê, li ser destûra xwezayê wê nîqaşên li ser civakê, kes û rewîstê û rewşên hûqûqî û hwd wê di wê demê de wê bibin. Ji spinoza û heta descartes û Rousseau û hwd wê were dîtî ku wê di wê warê de wê hizirvanên ku wê hizrên xwe wê werênina ser ziman wê bibin. Xosleta Grotius wê di wê warê de wê binîqaşên wî yê li ser destûra xwezayî û depelendî wê yê li ser jîyane mirov re ku wê bi encamên wê re wê çawa wê bibê wê bi wê rengê wê xwe di rengekê de wê, bide dîyarkirin. Di awayekê de wê, bi wê rengê nîqaşkirinên ku wê Grotius wê bikê wê rengekê teybet ê weke ya sofistên demên kevnera wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Wekî din wê di nava hizrên Grotius de wê rengekê hizirkirinê ku wê nedûrî ya stoayîyan jî wê were dîtî. Grotius wê di temenekê hemdem wê, dema ku wê mijare destûr û ankû çerçoveyên hûqûqî wê were lê hizirkirin ew li ser wê temenê wê, ji aliyê pozîtiv û xwezayî ve wê, têgîna hûqûqê wê bikê mijare nîqaşê. Di wê rewşê de wê, mijare hûqûqê wê ji wan herdû aliyan ve wê, bi awayekê wê bikê ber nîqaşê. Destûrên ku wê bi destê mirovan werina çêkirin wê bi têgînek hûqûqa bi destê mirovan wê werênê ser ziman. Wekî din wê mijare destûr û hûqaqa xwezayî jî wê bi wê re wê bihizirê. Wê di wê temenê de wê ji wê temenê wê tîgîna mafên xwezayî û ankû ji hebûnê dihên wê di rengekê de wê bi wan bihizirê û wê di wê çerçoveyê de wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Wê di wê temenê de wê, mijare ji aliyê destûrî ve wê mirov wê wekehev bin û wê xwediyê heman mafê bin bi hûqûqî û çerçoveya wê. Li gorî Grotius wê ev nikaribê li ser were nîqaşkirin û were dayîn nîqaşkirin jî. Ew bi wê rengê di kirpênê ku mafên xwezayî ew nikaribin werina nîqaşkirin. Di wê temenê de ew aqil û ankû xwezayê wê weke cewherê mirov ê hevbeş wê werênê ser ziman. Grotius wê 'cewherê gerdûnî' wê di wê temenê de wê, weke gotinekê wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê bahsa aqil û destûra gerdûnî û rastîtiya wê bikê.

Li gorî wê mirov wê li gorî wê destûrê wê xwediyê mafên xwe yê ku mirov ne dikarê li wan nîqaşêbikê û ne jî wê karibê wan ji nedîti ve were. Di wê temenê de ew wê dihênê ser ziman. Di wê temenê de wê, mirov wê xwediyê heman mafê bê. Wê demê wê di wê temenê de wê, weke ku ew dihênê ser ziman wê bi gotina "biratiya gerdûnî" wê li ser wê re wê di wê temenê de wê bi wê têgînekê wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman.

Di rengê ku wê Grotius wê werênê ser ziman de wê bi têngînek gerdûnî, xwezayî û layiq wê werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê, bahsa têngihên baweriyê jî wê bikê. Wî di wê temenê de wê bi têngînek weke herkesek wê bi bawerîya xwe weke ku ew dixwezê ku ew bijî wê bênê ser ziman û ew di wê temenê de wê, desthilatî ku ew dest biavêjê wê û ew wê bide dîyarkirin ku wê kî wê bi çî baweriyê bê wê, bi nerînek rexnegir li wê dinerê. Di wê rewşê de ew di dîmenekê de wê dema ku em nerîna wî ya li ser baweriyê û olê wê şîrovebikê wê du gotin wê ji wê xwe di wê temenê de wê bidina dîyarkirin ew jî wê xweşbînî û layiqîti bê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê mijare bawerîyan wê di wê demê de wê çawa wê bê temenê dijberîyan bi destê desthilatan wê li hemberî wê bisekinê û wê bixwezê ku ew desthilat û rêveber destê xwe ji wê bide vekîşandin. Ew tevli wê nebê.

Grotius wê têngîna destûrî a xwezayî ku ew li wê dihizirê wê weke ku wê stoayî wê li ser xwezaya mirov re wê li wê bihizirin û wê şîrovebikin wê di rengekê de wê bi wî re wê were dîtin ku ew dihênê ser ziman. Li gorî wî ew xweza wê ti kesek wê nikaribê wê bi gûharênê. Heta ku wê ti bawerî jî wê nikaribê wê bi gûharînê. Heta ku wê ti xwûda jî wê bi rengekê wê nikaribê wê bi gûharênê. Ew di wê temenê de wê bi wê rengê li wê dihizirê û wê dihênê ser ziman. Di mijare xwezayê û xwezaye hebûnê de wê bi wê re wê li ser wê re wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Di xabate xwe ya ku ew li ser şer û aşîtiyê dihizirê wê di wê de wê bahsa mafên xwezayî wê bikê û li gorî wî "hemû şerên di hundurê dewletekê de û navdewletan bê wê weke hêrîşên li mafên xwezayî ên jîyane mirov bin." Ew wê di wê temenê de wê, dihênê ser ziman.

Di nava hizirkirinên xwe de wê çawa wê mafên xwezayî ên mirov wê werina misogerkirin wê li ser wê bisekinê. Yan jî wê ji hundûr û derve wê çawa wê hêrîşên li ser wan wê werina pêşîlêgirtin wê bixwezê ku ew li ser wê bisekinê. Di awayekê de wê, pêvajoyên hûqûqî wê ji demên komare roma a kevnera wê şîrovebikê û wê di awayekê de wê heta demên piştre ên hemdem wê çawa ew bibin bi başî û nebaşî wê re wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê ji aliyekê din ve jî wê dema ku wê rewşa hûqûqa bajarwelatan wê nîqaşbikê wê bênê ser ziman ku wê, 'gelek kes wê weke hûqûqê wê nebînî' re wê werênê ser ziman. Li ser wê têngîne re wê ya hûqûqî û ya ku mirov wê nikaribê wê hûqûqî wê şîrovebikê wê çî û çawa bê wê li ser wê bisekinê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Di wê warê de wê

mijare ya ne hûqûqî wê karibê weke destûr û hûqûqî wê pênasebikê wê li ser wê bisekinê. Di rengê ku ew dihênê ser ziman de wê, weke ku wê berê nerîna têgiha hûqûqê wê bi ya başî ve bê û çendî ku ew bi wê başîyê hebê wê, weke ku mirov wê karibê wê bi hûqûqî wê werênê ser ziman. Lê çendî ku ew ji wê başîyê dûrket wê ji têgîna xwe ya dadî û hûqûqî jî wê, weke ku wê dûrkeve û mirov wê nikaribê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman wê bîne ser ziman. Di wê temenê de wê, hûqûq û ankû dad wê çî bê û ne çî bê wê li ser wê bisekinê û wê bixwezê ki ew wê werênê ser ziman. Di çî rewşê de dikarê dad û hûqûqê weke dad û hûqûqê wê şîrovebikê û di kîjan rewşê de wê nikaribê wusa şîrove bikê jî wê li ser bisekinê. Ji wê aliyê ve wê hizrên Grotius wê hêja bin ku mirov hinekê din li ser wan bisekinê bê.

Grotius wê di dewama wê de wê weke ku wê di xabate xwe de wê werênê ser ziman wê mijare têgîna hûqûqê di qada gelemperî û ya civakî de wê hilde li dest. Wê dema ku wê bahsa civakê wê bikê wê, di wê temenê de wê, 'dewamîtya wê' weke aliyê ku ew li wê were lê hizirkirin bê wê bîne ser ziman. Di awayekê din de wê mijare têkiliyên nava civakê û mirov di her rewşê de 'ku wê berê xwe bide têkiliyên xwe yê nava civakê' re wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman.

Wê di wê temenê de wê dema ku ew wê dihênê ser ziman wê di rengekê de wê, mijare têgîna 'destûra xwezayî' wê weke temen ku mirov wê serî li wê bixê wê bîne ser ziman. Di wê rengê de wê ya ku ew dihênê ser ziman bi destûra xwezayî re wê ji du alîyan ve wê, bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Aliyê pêşî wê ji aliyê pêjnîkirin, hîskirin, biriqîna ji wê ku mirov bi wê bigirê û hwd re wê, di temenekê zêhnî û apriorî'yî de wê, werênê ser ziman. Di wê temenê de wê şertûmercên jîyane mirov û hwd wê li ser wan wê bisekinê. Aliyê din ê duyem jî wê, xwezayê mirov û şertûmercên wê li şûna ku wê gavê biavêjê weke bi aliyê pêşî re wê dikê wê, ji rewşên kirinî ên jîyanî, hizreka ku ew dihê parvekirin û hwd re wê, ji wî gavê biavêjê. Ev jî wê weke aliyekê ku wê li ser temenekê aposteriorî û hwd re ku wê mirov wê li wê bihizirê û bi wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê mijare parvekirinê wê di wê nûqteyê de wê bi temenê hizrî û hwd re wê li wê bihizirê û wê weke argûmaneka afrîner a bi wê re ku wê bê ghiştin li hevbeşîyekê û ankû bi wê re wê, dîyarkirinên nû wê bibîn û wê bîne kirin re wê li wê bihizirê.

Grotius wê, parvekirinan wê weke temenê herêkirinên hevbeş wê bibîne û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. An jî wê weke temenekê hizirî ku wê li ser wê were levkîrin û ankû wê levkîrinek wê pêşkev û

hwd re wê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê dihênê ser ziman ku wê, bi temenê parvekirinê bi wê re gihiştina çerçoveya hevbeşîyê û li ser wê re bi civakî gihiştina çerçoveyek aeramî a der pevçûnî û hwd wê, bi wê re wê li wê bihizirê.

Di wê temenê de wê, ji wê aliyê duyem Grotius wê di renekê de wê, ew wê hizrên xwe wê, di renekê de ku wê werênê ser ziman wê mijare gihiştina li rastiyeke wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ew temen wê hinek şîrovevanên ku wê serdema navîn wî di wê de wê şîrovebikin weke demek şûn wê, bi têtînek pozitivî a hûqûqî re wê di renekê de wê li ser mafên tekakesî û hwd re wê bi wê re wê şîrovebikin.

Di nava hizirên Grotius de wê weke ku em bi hizrên weke yên Hobbes û hwd re wê, bibînê wê rewşên weke 'hevpeymaniya civaknasî' û hwd wê, di şewayekê de wê newê dîtin. Lê di renekê de wê ew wê were dîtin ku ew çerçoveyek afrîner û rengê wê yê fahmkirinê ku ew li gorî wê di wê rengê de weke dîyar bê wê bi têtîha destûra xwezayê re wê, di wê temenê de wê li wê bihizirê. Ew bi wê re wê şîroveyan ku ew dikê re wê, çerçoveya wê û rengê fahmkirina û ankû rengê wê yê hildana li dest wê dixwezê bi wê re wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Di wê rengê de wê, dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, têtîna destûrî a xwezayî ku wê Grotius wê werênê ser ziman ew wê di temenekê teqez de wê nexwezê ku wê werênê ser ziman. Minaq wê desthilatên kurkeyan û hwd ku wê werênê ser ziman wê, weke teqez û ne gûhar û hwd wê nexwezê wê bibînê û wê werênê ser ziman. Wê, di wê çerçoveyê de wê bi têtînek weke di renekê potitivî de wê di awayekê de wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê, di têtîhên Grotius de wê, mantiqê wan wê li ser pêşketinê, parastinê û di ahenge wê de pêşdecûnê wê ji xwe re wê bikê weke armanc. Ev hersê gotin wê di temenê têtîna wî ya hûqûqî û hwd de jî wê xwe di renekê de wê weke ku wê bi hizirkirinên wî re wê, di wê rengê de wê bidina dîyarkirin. Di awayekê de wê ji aliyekê din ve wê têtîha başîyê wê weke referans a wê hebûna temenê dadî û hûqûqî wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Başîya hûqûqî wê di wê rengê de wê, destnîşana hebûna wê jî wê bi wê re wê di renekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Li wê dema ku wê otoriteya rêveber û serdest wê werênê ser ziman wê weke ne teqez û nikaribê were negûharandinêr bê. Li gorî wî ew heta ku ew baş bê û li ser wê temenê di wê temenê bimeşê bê wê xwediyê başîya wê bê û heta ku ew xwediyê başîya wê bê wê, xwediyê wê têtîha navaroka gotina mafê

bê. Di wê temenê de wê bi wê re wê, dihênê ser ziman. Wê bûyina xwedyê têgiha nava mafiyê jî wê bi başî û weke wê li gorî wê bi kirinê re wê bi derfet bê. Ku ew kengî ji wê dûrket wê weke ku ew êdî wê, ew wê, ji wê dûrkeve. Êdî wê nikaribê wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Li ser wê temenê wê, têgiha mafê û ankû gotina mafê a ku ew Grotius wê şîrove dikê û ji aliyê xwe ve wê dahûr dikê wê di rengekê de wê, di temenekê parastina mafê û li gorî wê tevgerînê re wê, di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê gelek şîrovevanên demên hemdem wê dema ku wê şîrove dikin wê di wê rengê de wê weke derî li têgîna maf û azadiyê di temenekê demokratikî de bi wê rengê de vekirin re wî û hizrên wî şîrove dikin û dihênina ser ziman.

Hizrên Grotius wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman ku wê xwedyê wê temenê bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê. Di awayekê de wê mijare mafê wê, di wê temenê de wê li hemberî destûrê wê ne tenê wê li gorî wî bi yê weke xwedyê wê na ên ji nava girseyê bê. Wê yê weke rêveber û xwedyê hêza wê jî bê wê, di wê temenê de ew wê di rengekê de wê li wê bihizirê. Minaq wê kesekê ku ew weke rêveber ew wê erkên di destê xwe de bi xirabî ew bikarbênê ew li gorî wê rengê fahmkirina Grotius wê karibê ew ji destî wê were girtin. Wê di wê temenê de wê dema ku ew xirab bikarhanî û ankû zor kir wê demê ew ji wê rastîya wê dûrdikeve. Ew wê di wê temenê de wê, dihênê ser ziman. Minaq zorê û bikarhanîna tûndûtûjîyê ku ew dihênê ser ziman wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê dihênê ser ziman ku wê, dema ku rêveber ew bikarhanî wê ji wê têgîna mafê û hûqûqê wê dûrkeve. Wê êdî wê di wê temenê de wê, ew wê, ne xwedyê zanîna wê navaroka wan gotinan bê û wê nikaribê bi wan re ew were hanîn li ser ziman.

Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, ji du aliyan ve wê bahsa temenê parastina maf bo kes û girseyê wê bikê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê bahsa hebûna sazûmanek civakî wê bikê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê bahsa rêveberîyekê û şewayekê wê jî wê bikê. Lê ew wê şewayê rêveberîyê ku ew dihênê ser ziman wê reng wê û tipolojîya wê bi çerçoveya rexnegirtina li ser gotina hûqûqî, rewîstî û ramyarî û hwd re wê li lê bigirê re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê rengê de wê, çerçoveya wê bixwezê ku ew wê di rengekê de wê werênê li ser ziman. Bikarhanîna zorê, pevçûn û hwd wê, weke temenê destavêtina mafên kesên din ên li hemberî xwe wê pênasebikê.

Ev bi sazîyek rêveberî a serdest bê û ankû bi kesekê bê wê di wê rengê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê dema ku ew bahsa temenê xwe yê hûqûqî dikê û destûrên wê dikê wê li ser temenekê derpevçûnî ku ew rêya xwe bi şopênê wê, bi wê temenê wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman û pênasebikê. Ya ku wê weke temenê wê yê ku ew bi wê were parastin û li lê hizirkirin wê li gorî wî wê ew bê. Di wê temenê de wê rewşên weke binpêkirinê di nava civakê û hwd de ku wê bibin ew di wê temenê de wê weke rewşên pevçûnê ên ku ew temenê maf ji holê dirakin bin. Wê binpêkirin wê di awayekê de wê weke temenê ji aliyekê din ve wê weke hêrîşekê li mafê yekê din bê re wê di wê temenê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, têngîna otoriteya ku ew bahsa wê dikê ku ew mafan biparêzê wê di wê temenê de wê ne otoriteyek ku ew bide dîyarkirin ku ew wê kes wê çawa bijî û bi wê mudahaleyê li rengê jîyane wan wê bikê bê. Wê di wê temenê de wê weke otoriteyek ji wê aliyê ve 'notr' bê di renekê de wê bi wê bihizirê û wê tenê wê di çerçoveya wê sazûmana herîkîna bi jîyane civakê re ku wê bi temenê hûqûqî û hwd wê li wê bihizirê û wê bi şopênê bê. Ji aliyekê din ve jî wê, rewşên weke rêveberîyên dewletî ên ku ew mafên kifşkirinê di xwe de dibînin wê, di renekê de wê weke 'pirsgirêk' dibînin û bi wê çerçoveya afirîna pirsgirêkê a binpêkirina maf û ankû bi zorê destavêtina li mafê kes re wê şîrove dikê û wê dihênê ser ziman.

Wê dema ku em bahsa destavêtina mafên mirov û ankû azadîya mirov bikin wê di wê temenê de wê weke Grotius ku wê ew wê werênê ser ziman wê, **Johannes Althusius** (1563-1638) jî wê ji aliyekê din ve wê were berbîra me. Johannes Althusius wê weke ramyarîvan û hûqûqnasekê ku wê, li ser temenê wekhevîyê wê li wê bihizirê û wê, hizrên xwe wê bi wê werênê ser ziman. Ew mijare civakêên demên faodalismê wê hilde li dest û wê di wê temenê de wê bi şîroveyên xwe yê li ser jîyane demê ku wê di xabate xwe ya bi navê "Politica Methodice Digesta, Atque Exemplis Sacris et Profanis Illustrata" wê di sale 1603an de wê binivîsê de wê werênê ser ziman. Di nava şîroveyên wî de wê, ya ku ew bale mirov wê dikişênê ew di wê demê de wê ji aliyê olî ve wê bi xweşbînîyê wê werênê ser ziman. Di wê demê de wê hizrên weke bi ekolî ên cihê ku wê hin bi hin wê werina ser ziman ên weke lutherist, kalwinist û hwd ku wê çawa wê bi çerçoveyekê re wê qatolikîtî wê bi wan re wê di nava hev de wê bijî wê li ser wê bisekinê. Di gelek şîroveyan de wê, weke kalwinist jî wê di awayekê de wê werê hanîn li ser ziman. Di wê demê de wê bi qasî ku mirov wê fahmbikê wê

têgihên luther û kalwin wê hizrên wan wê di wê demê de wê, çerçoveyek xwenûkar di hizra olî a demê de wê temenê wê biafirênin. Weke wan wê cizwitî ku wê derkevin dikarê bahsa wan jî bikê. Ev hersê herikin wê di wê demê de wê navê wan ji wê demê û pê de wê derkeve li pêş.

Biqasî ku em ji navaroka wê xabate Althusius wê fahmdikê wê di awayekê de wê, mijare civakê û mijare serdestîyê wê bi wê re wê hilde li dest. Ew di wê temenê de wê, gotinên weke yên dema faodalismê ên weke "efendîyê" wê di wê demê de wê hilde li dest û wê, di wê çerçoveyê de wê, çawa wê weke gotinna bi wateyek ji rêzê wê werênê ser ziman wê li ser wê bisekinê. Di gotinên wê demê ên bi wê rengê de di wan de lêgerîna serdestîyek jibûyinê ku wê mirov wê di mejiyê xwe de wê bi wê werênê ser ziman wê li hemberî wê bisekinê. Di wê temenê de wê, dema ku wê, bahsa efendî wê bikê wê weke "kesekê rêveber ku ew xalkê bijartiya" wê pênasebikê û wê ne weke serdestekê ku ew di wê temenê de wê weke ku wê were pênasekirin wê şîrovebikê.

Felsefeya zanîne û pêşketina zanyariyê bi wê re

Di wê rengê de wê, di rengekê de wê were dîtîn ku wê weke ku wê bi gotinên xwe wê bi ziman û rengê jîyane dema faodalismê re wê di rengekê de wê tekoşînê wê bikê. Ew di wê temenê de wê di nava xabate xwe ya ku me navê wê li jor hanî ser ziman de wê mijare "serwerîya civakî" û ankû serdestîya gel wê di rengekê de wê pênasebikê û wê li ser wê bisekinê. Ew di wê temenê de wê li ser wê bisekinê. Kes wê karibê li ser serê civakê weke 'serdest' hebê û ankû nebê wê li ser wê bisekinê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Di xabate wî de wê gotina "serdestîya gel" wê di rengekê de wê were dîtîn ku wê derkeve li pêş. Wê ew efendîyê ku wê weke rêveber ê li ser serê civakê jî wê "weke kesekê ku ew ji aliyê civakê de ew hatî bi erkkirin" wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, ew serdestîya wî wê, ne ji wê hebûna wî ya li ser serê civakê wê were. Wê ji wê bi erkkirina civakî wê were û ew dikarê di wê temenê de ew dîsa were bê erkkirin. Di cewherê wê rengê bi gotinkirinê de wê di wê temenê de wê weke ku wê taqabûlî rengekê fahmkirinê ê têtîha demokratikî a demên hemdem bikê wê di wê rengê de wê, di awayekê de wê werênê ser ziman. Di wê demê de wê, bi hizrên Althusius re wê gotina 'serdestîya gel' ku wê derkeve li pêş wê, bi wê re wê, hin bi hin wê di wê temenê de wê dinava nîqaşên demê de wê weke gotinek ku wê li ser wê were nîqaşkirin bê. Di rengekê de wê, dema ku em li wê demê binerîn wê dikarin wê

werênina ser ziman ku ew wê, li gorî wê hizirkirina demê wê regekê hizirkirinê wê bi hizrên xwe re wê pêşbixê. Di wê demê de wê weke bi Rousseau, hobbess û hwd re jî wê were dîtin ku wê, mijare civakê wê jî aliyê ve wê hin bi hin wê bihizirên ku ew dihênina ser ziman. Mijare serwerîya civakî wê di wê temenê de wê, were ser ziman. Çerçoveyên hizirkirinê wê bi hizrên weke yê Althusius, Grotius, Rousseau, Vico, hobbess û hwd re wê, reng û awa wê bistênê. Wê bi wan re wê di wê temenê de wê awa bistênê. Di wê temenê de wê dema ku em di çerçoveya hizrên Althusius re dinerê wê aliyna teybet wê bi wê re wê bidina dîyarkirin. Ew mijare serdestîyê wê, li ser çerçoveya erkê, rêveberîyê û hwd re wê, di awayekê de wê weke ku wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di şêweyekê de wê, weke ku mirov wê dikarê wê di wê temenê de wê, li wê bihizirê bê.

Di awayekê de wê mijare têgihên destûrî ku wê weke bi xwezayî û nexwezayî wê were lê hizirkirin re wê bi wê re jî wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Di mijare rêveberan de ku wê çawa wê xwe bibînin wê li ser wê bihizirên xwe wê werênê ser ziman. Rêveberîyek wê li gorî wê ku wê jî aliyê gel ve jî wê were bijartin wê ne li ser destûrê re bê. Wê di çerçoveya wê destûrê de bê. Wê bi wê re wê, di regekê de wê, weke xwediyê erkê bê. Di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, li gorî têgiha Althusius wê ti rêveber ku ew di çî asta bilind de bê wê nikaribê xwe li ser gel û destûrê re wê bibînin. Gel dikarê li hemberê rabê û wî daxê jî. Di wê temenê de wê jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku ew di wê çerçoveyê de wê dihênê ser ziman bê. Ew gotinên xwe wê di çerçoveya têgînên xwe yê di çerçoveya serdestîya civakî de ku wê werênê ser ziman bin. Ew bi wê têgihê wan dihênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, di regekê de wê di nava hizrên Althusius wê aliyekê din jî wê di wê temenê de wê were dîtin ku ew li ser wê disekinê û bi wê hizrên xwe dihênê ser ziman. Ew jî wê ew bê ku wê kesek wê karibê serbixwebûna xwe û ankû azadî û serbestîyê xwe dewrî kesekê din bikê bê û ankû nebê. Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê, kesên ku ew weke bijartî ku ew dihê ser ziman wê weke 'wîna xwe dewrî wî kiriya' ku wê were ser ziman ew, wê di wê temenê de wê fahmnekê. Di wê temenê de fahmkirina wê jî ew di regekê de wê weke şaş dibînin.

Ber ku ew di wê temenê de wê kesek wê nikaribê wîna xwe û azadîya dewrî kesekê din bikê. Ew dikarê erkê weke rêveberîyê bide kesekê din. Lê ew kes wê di nava sînorê destûrê de wê ew wê bikê. Wê dernekeve

dervî wê. Wê nikaribê xwe li ser wê re bibînê û werênê ser ziman. Wê nikaribê weke xwe û dilê xwe tevbigerihe û bikê. Ji rastîya wê nikaribê dûrkeve. Wê demê wê, wê erk û mafê rêveberîyê wê windabikê. Di wê temenê de wê ew wê weke aliyekê wê yê din bê ku ew di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di dewama wê de wê, mirov dibînê ku ew di nava hizrên xwe de wê, dihênê ser ziman ku ew di çerçoveya temenekê destûrî de wê werênê ser ziman bê. Ew jî wê weke Grotius wê xwediyê gotinek 'destûra xwezayê' bê. Di wê temenê de wê, têgihênên xwe yên bi civakî ku ew dihênê ser ziman wê bi şîroveyên xwe yên ku ew li ser wê giştîya destûrî wê bi teybetî wê bikê re wê temenê wan wê bikê ku ew biafirênê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, dema ku ew kesekê ku weke rêveber bê û ankû kesekê weke ji nava gel bê wê yek wê weke xwe li ser yê din re wê bibînê wê, di wê temenê de wê weke şaş bê wê bide nîşandin wê li ser wê bisekinê. Di wê temenê de wê di rengê şîroveyên xwe de wê li hemberê çerçoveya rêveberîya monarşî û şeweyên weke yên aristokratikî û hwd wê bisekinê û wê hizrên xwe li hemberî wan wê werênê ser ziman. Diawayekê din de jî wê ji aliyekê din ve wê mijar azwerîyê û hêzê wê hilde li deest û wê werênê ser ziman ku kesek wê dema ku ew hêz ket dest de wê çawa wê tevbigerihe û wê xwe windabikê û ankû nekê wê li ser wê bisekinê. Di wê rewşê de wê bi wê re wê li ser wê bisekinê. Wê bi wê re wê hizrên xwe wê bi wê rengê wê werênê ser ziman.

Li gorî Althusius serwerî û serdestî wê yekser di her rewşê de wê weke ku wê di destê gel de bê. Ew di wê temenê de wê, li gorî wê were bi rêvebirin. Wê di wê temenê de wê, kesê weke rêveber hatî bijartin jî wê ya ku wê pêşîya şaşiyên wê bigirê wê, di wê demê ku ew serdestî di destê gel de wê di cih de wê karibê wî ji erkê bikê û daxênê. Di wê temenê de wê, bîrê ser ziman ku wê, di ti rewşê de wê serdestî wê ji destê gel û ankû civakê newê girtin û wê nikaribê were girtin. Di rêveberîyê de jî wê weke ku wê Althusius wê werênê ser ziman wê cewherê aqilê mirov wê di wê de wê xwe werênê ser ziman. Di aqil de jî wê cewherê mirovatiyê wê bi wê re wê were ser ziman. Di wê temenê de wê çerçoveya destûrî ku ew were afirandin wê weke hevpeymanîya nava civakê û rêveber û hwd bê û wê di wê temenê de wê weke çerçoveya ku ew li gorî wê, were kirin bê wê li wê bîrê bê.

Di wê temenê de Althusius wê, bîrê ser ziman ku «azadbûna mirov wê weke ya di serî de mafê xwezayî bê» re wê werênê ser ziman. Di

dewama wê de wê, di wê temenê de wê, li dijî wê helwestê wê bide nîşandin ku wê, mafê mirov wê radestî monarsiyê wê were kirin. Ew li dijî wê di rengekê de wê bibê xwediyê hizirê û nerînê.

Di demên ronansê de wê, di awayekê de wê, li ser wê temenê mijare hizirkirinê wê hin bi hin wê pêşkeve. Mijare tégîna humanismê wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring bê ku wê derkeve li pêş. Ku em di çerçoveya pêşketina felsefeyê a demê de wê werênina ser ziman wê dikarin wê werênina ser ziman ku wê 'herikinên felsefeyî' ên di demê de ku wê bibin wê karibê wê di wê temenê de wê, were dîtin ku wê bê ser ziman.

Di demên ronansê de wê, di çerçoveya ast û pêşketina demê a bi aqil de wê, pêşketin û kifşkirinên ku wê werina kirin wê li ser hizrên platon, aristo û hizrên weke yên epikur, demokrit û heta pisagor û hwd re wê bibê. Di wê temenê de wê bi şîroveyên nû wê di wê demê de wê ev wê werênina dîtin ku wê derkevina li pêş wê werina ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê di awayekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê jî nûve şîrovekirin û bi wê hewldana gihiştina hizrên nû wê, di rengekê de wê encamên wê yên nû wê bi wê re wê bibin. Ew jî wê di wê temenê de wê li ser wê temenê bin ku ev wê weke demek û pêvajoyek hizirkirinê ku wê temenê hizirkirinê a bi ber çêkirina temenê zanistê û ankû pêşketina aqilê zanyarî û hwd de bê. Ji wê aliyê ve wê, dema ku mirov wê li wê binerê wê, di wê temenê de wê temenekê hizirkirinê ê giring wê were dîtin ku wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê weke jî nûve kifşkirina hizrên platon bin û wê weke rengekê herikinê ê dema ronansê a nû wê xwe di wê demê de wê bide dîyarkirin. Li italya wê di wê temenê de wê zaneyên weke Mirandola û Ficinus (1433-1499) û hwd wê derkevina li pêş. Di wê temenê de wê, di şîroveyên xwe de wê, awayekê nû ê hizrî wê bikin ku ew li ser hizrên platon re wê pêşbixin û wê werênina ser ziman. Minaq Ficinus wê platonvaniya dema nû ku ew wê dihênê ser ziman wê li ser hizrên platon re ku wê werênê ser ziman wê, weke «cewherê zanîna mirovatiyê» wê şîrove û pênbazîkê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê di nava şîroveyên wî de wê, xiristiyanîyetê wê weke vekirineka bi wê jî wê di rengekê de wê ji aliyekê xwe ve wê şîrovebikê û wê, di dewama wê de wê werênê ser ziman ku mirov bi hizrên platon re teolojiya xiristiyanîyetê wê bigihinê li hev wê, weke temenekê pêşketina hemdem

wê pênasebikê. Di wê temenê de wî di wê rengê de wî li ser wê re ew hewl daya ku ew wê bikê. Di wê temenê de wê, di têngîna 'gîyane nemir' de wê, li mirov wê bihizirê û wê di wê rengê de wê bi gotinên xwe wê di wê rengê de wê werênê ser ziman ku «gîyane mirov wê ji xwûdê wê bibê û wê li şûna mirov wê li xwûdê wê vegehihê». Ev rengê şîroveyê wê di awayekê de wê weke renekê felsefeyî ku em di destpêka serdema navîn de di dema felsefeya patristiskî de wê dibînin de wê xwe di awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Ew wê, di wê temenê de wê direnekê de wê weke aliyekê wê yê girîng wê dihênê ser ziman.

Di mijare felsefeya platon wê li şûna weke hizrên platon ji wê zêdetirî wê weke têngînek bi navê platonvanîyê ku wê di renekê herikinî de wê bigihinê şîroveyekê wê di wê demê de wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê bi wê re wê were şîrovekirin. Di wê temenê de wê, di wê rengê de em didema ku wê dihênina ser ziman weke «platonvanîyê» wê gotina platonvanîyê divê ku em wê şaşiyê nekin û bi ya «platonvanên nû» re wê tevlihev nekin û wê, bi wê re wê bi şaşî newênina ser ziman. **Mijare platonênvanên nû wê ji xwe wê ew wê ji aliyekê din ve wê weke herikinekê wê di demên ronansê de wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin û wê derkeve li pêş. Ew jî emê, piştê wê li ser wê bisekin in.** Di mijare platonvanîyê de wê, di wê temenê de wê, şîroveyên wê di renekê de wê, di wê demê de wê bi hizrî wê ji sê aliyan ve wê were dîtin ku wê bi wê re wê werre şîrovekirin û wê were lê hizirkirin. Yek wê bi îdeayî bê ku ew jî wê di xwe de wê bi gelek aliyan û dîmenên fenomenolojîkî û hwd re wê bê dîtin re wê li wê were lê hizirkirin bê. Aliyê din ê duyem wê bi wê aliyê ve wê girêdayî wê mijare mantiqê hemdem û hwd ku wê ji wê bê ghiştin li hizirkirinekê. Di aslê xwe de wê dema ku em bahsa mantiqê û şîroveyên bi wê di demên hemdem de bikin wê herî zêde wê navê aristo wê derkeve li pêş bi "mantiqê aristo" re. Lê di wê temenê de wê di renekê din de wê, di wê temenê de wê, platonvanî wê, di renekê din de wê çawa wê, were lê hizirkirin wê xwe bide dîyarkirin. Di şîroveyên li ser hizrên platon de wê dikarê wê ji du aliyan ve wê fahmbikê. Yek wê weke ku wê Ficinus wê bikê wê bi temenekê metafîzîkî û hwd wê li ser wê temenê bi renekê felsefeya olî jî wê tevli wê bikê û wê pêşbixê re wê were dîtin bî. Aliyê din jî wê weke ku wê di demên pirr piştê wê weke ku wê bi hizrên fizikvanên weke Roger Penrosa ku wê di temenê "fizik û hişmendiyê" de wê hilde li dest de wê xwe bide dîyarkirin. Ev wê di demên pirr piştê ên di demên nûjeniya demên hemdem de wê bibê. Di wê temenê de wê hizrên penrosa

ên ku ew di wê temenê de wê li wan wê bigihijê wê bi fizîkî wê dîmenê wê derxistinê û li ser wê gihiştina hişmendiyê û hwd re wê di rengekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Ev wê bi xwe re wê di rengekê de wê bê temenê wê ku wê di temenekê çêkerî de wê ew dîmenê hişmendiya wê were derkkirin û ankû wê were kifşkirin weke ideayekê. Weke îdeayekê bi wê rengê bi têngîna fizîkê re wê hizirkirina wê di çerçoveya têngiştinek hişmendî a fizîkî de wê, di pêvajoyek hizirkirinê a ideayî de wê di demên hemdem de wê heta pêşxistinên têngiştinên bi aqilê çêker û ankû hişê çêker bi ideayî û hwd re wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Ankû wê bi wê re li wê bide gihiştandin.

Di çerçoveya têngîna platonvaniya nû de ku em li wê bihizirin wê di dema ronasansê de wê, navê **Nicolaus Cusanus** (1401-1464) wê derkeve li pêş. Bi hizrên xwe re wê were dîtin ku wê di bin bandûra platonvaniya nû û rengê felsefeya dema patristîkê de bê. Berhemên wî yên sereka wê di wê çerçoveyê de ku mirov wê karibê navê wan werênê ser ziman wê bi navê "De Docta Ignorantia (1440)", "De Conjecturis (1440)", "De Pace Seu Concordantia Fidei (1453)" û hwd bin.

Lê wê dema ku em li navaroka hizrên Cûsanus bi nerin wê karibin bibêjin ku wê çerçoveyek felsefeyî skolestîkî jî wê dîmenekê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di awayekê de wê, di felsefeya xwe de wê di wê rengê de wê, bi aqilê dema ronasansê û hwd re wê weke filosofekê demê ê pirrali ku mirov wê karibê wî fahmbikê wê xwe di rengekê de wê bi hizrên xwe re wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin bê. Li gorî wî heta wê dema ku em di wê de dijîn wê hiş wê têrê nekê ku ew cihê zanîna xwûdê bigirê. Ber vê yekê wê ew wê bi serwerîya xwe wê li bin ya xwûdayî û zanîna xeûdayî re wê bimênê. Di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, di wê çerçoveyê de wê, hiş wê bi rêya sehên me wê zanînekê di derbarê dînya me ya derve ku em di wê de dijîn wê bide me. Di dewama wê de Cusanus wê werênê ser ziman ku zanînen ku em bi rêya sehên xwe jevbelewele digirin wê bi saya pêjnan re wê bi awayekê di yekitiyekê bi rêkûpêk de wê were û bigihêjê me. Di wê temenê de wê di rengekê de ew wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê têngîna pêjnê wê weke têngînek li hev bi sazûmankirinê û kirinek yekitiyekê de û di wê yekitiye de ku wê diadilênê û wê weke hişekê û ankû hizrek bi rêkûpêke wê dihênê ser ziman û ankû li holê wê bi wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê, dema ku em li navaroka şîroveyên Cusanus dinerin wê rengekê de wê, bi têngînek pêjnî bi wê rengê jî wê li gotina xwûdê wê di awayekê de wê

were dîtin ku ew li wê dihizirê. Di wê temenê de wê çendî ku wê hiş ku wê li hemberî gotina xwûdê wê weke netêr bimênê wê werênê ser ziman jî lê wê bi rengê şîrovekirina û pênasekirina gotina xwûdê weke pêjneke bi aqil û zanîna xwûdê re ku ew di wê temenê de wê dihênê ser ziman re wê, di dîmenekê din de wê weke ku wê hiş wê weke aliyekê bi zanîna mirov re ku ew derdikeve li pêş re wê weke ku wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê werênê li ser ziman. Di wê temenê de wê mijare "gotinan" û ankû "şêwirandin (design)" wê, êdî wê weke bi dîmenekê zanînî û hişmendî re wê bi wê re wê êdî wê li wê bihizirê û wê bi wê têtîgînê re wê êdî wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê bi têtîkiliya nava gotinan û ankû navaroka wê de bi zêhnî û hişmendî û hwd re wê, weke di dîmenekê bi zanîna zimanî û hwd de wê êdî wê di dewama wê de wê bi wê têtîgîna xwe ya pêjnkirinê û bi gotinkirinê û hwd re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Li gorî wî, bi wê rengê hanîna berhev wê zanîna me bi afirênê. Berhevkin wê weke çerçoveya afirandinê bê.

Di wê çerçoveyê de Cusanus wê dema ku wê li wê çêkirina wê yekitiyê bi aqil ku ew li wê dihizirê wê, di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê, **fêrsên** me wê cihêyîya nava zanînan wê ji holê wê rabikê û wê bixwezê ku em wê bikina yek û yekitiyekê bi wê re wê biafirênin. Cusanus wê bi fêrsê lê gihiştinê wê di rêwîtiya wê bi hizirkirinê de wê xitimin jî wê bibin û ev wê, weke temenê wê bê ku mirov wê nikaribê bi fêrsê bigihijê zanîna xwûdê.

Ew wê rewşa bi fêrsê fêrbûnê wê weke "nezanîna hatî zanîn (docta ignorantia)" re wê werênê ser ziman û temenê wê gotinê jî wê li ser wê têtîgîna fêrsê ku ew sînorê xwe bizanibê ava dikê. Di dewama wê de wê, li aliyê din ê fêrsê wê hebûna xwûdê wê bimênê re wê werênê ser ziman.

Cusanus wê di rengekê de wê gotina 'xwûdê' wê şîrove bikê û wê di de wê bixwezê ku ew bigihijê têtîgînekê. Di wê temenê de ew gotina xwûdê wê di wê rengê wê di temenekê têtîgînî ê yekitiyekê, û hwd wê li wê bihizirê Li gorî wî gotina xwûdê wê di yekitiyekê de wê hemû dijberîyan wê bikê yek û wê werênê ba hev. Weki din wê gotina xwûdê wê xwediyê temenekê teqez ê ku ew li ser wê re were lê kûrbûn bê. Mijare kûrbûnê a di gotina xwûdê de wê, di wê temenê de wê bi gotina xwûdê re wê bi têtîgîhek morfolojikî û epistemolojikî re wê hilde li dest. Di dewama wê de wê, dihênê ser ziman ku mirov çendî dikarê xwe bigihênê wê, têtîgîna zanîna xwûdê. Li gorî Cusanus mirov wê nikaribê xwe bigihênê zanîna wê yekitiya bi navê xwûdê û ya di wê de. Lê mirov wê karibê xwe bigihênê li dîmenekê wê yê ku ew dihê ser ziman. Ew têtîgîna sermediyê

wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê dem aku wê bi gotina xwûdê re wê sermediyê wê dihênê ser ziman wê weke "di hundûrê tiştê de toza sermed" re wê pênamebikê û wê werênê ser ziman.

Cusanus wê li ser wê temenê wê xwediyê têngînek xwezayî bê. Li gorî wî hemû dijberiyên di yekitiyekê de ku wê bi xwûdê û hebûna xwûdê re wê hebin wê di nava xwezayê de wê di awayekê ji hev belewele wê hebin û wê, ne di yekitiyekê de bin. Lê ew di wê temenê de wê, di rengekê de wê, bi hebûna xwûdayî re wê têkiliyekê wê bi hev re wê dênin û wê di wê temenê de wê bibina xwediyê hişmendiya ku ew bi wê werina ba hev û bi wê cihêyîya xwe ew wê yekitiyê bi wê bi xwe re bidina çêkirin. Ew wê di wê temenê de wê bi têngînek tozî û cewherî wê li wê bihizirê û wê dema ku wê bi têngîna cewherê re wê werênê ser ziman wê bêne ser ziman ku 'wê cewherê tiştê wê bi cewherê xwûdê re wê ne di heviyekiyekê de bê. Tişt wê xwediyê bi dawîbûnek bi xwe re bin. Lê em nikaribin bibêjin ku wê ideaya xwûdê wê bi tememî wê karibê xwe bi awayekê bide depelendin û pretizekirin. Wê weke wê kirin wê weke 'ne bi derfet bê'. Lê ew di dîmenekê de wê weke têngînek ideayî wê li wê dihizirê ku wê hertimî wê weke wê kirinê wê weke dîmenekê ji wê girtinê û bê sînor bi wê gihiştina li wê hizirkirinê û hwd re wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di dewama wê de wê bi wê re wê di wê rengê de wê, werênê ser ziman ku wê têngînek weke bi îdeayî wê, çendî ku mirov bikê wê weke wê bikê jî wê, ya ku me kir wê weke bi şibihê wê bê di dîmenekê de. Lê wê hertimî ew wê ya ideayî ku ew weke wê hatî kirin wê ew weke xwe wê bimênê û wê ya ku ew nû bûyî wê weke bi serê xwe di dîmenekê de wê bûbê. Di wê rewşê de wê ew bûyin wê êdî wê weke ji wê fêrs û feyz hatibê girtin bê bi wê. Lê ew wê weke tenê wê fersekê wê, di wê nûqtayê de wê bi hîs û hêst û hişekê wê bimênê. Wê ji wê derbas nebê. Di wê temenê de wê di wê mantiqê de wê weke ku wê, Cusanus wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê, îdea wê pretizekirina wê ya ku ew hatî kirin ku ew çendî weke wê jî bê were dîtin jî lê wê di dîmenekê din de wê ew wê weke tiştê din û ku ew ji wê cihê weke bi xwemaliya xwe bi ciheyî bûyî bî. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê têngîna ideayî û weke wê bûyinê û ankû kirinê wê di wê nûqtayê de wê, mejiyê Cusanus wê ji wê bigihênê pîrr afirandiyên cihê ku ew weke wê werina depelendin lê ku ew ne weke wê na di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ew wê di wê nûqtayê de wê, di şibihênê wê cewherê xwûdê û ye tiştê bê. Yê xwûdê wê bi sermedî wê di wê

nûqteyê de wê bi ideaya wê re wê li wê bihizirê û yê tiştê wê weke bi dawî û xwedî sînor û dawîbûnek bi xwe û hebûna xwe re ku wê li wê bihizirê bê.

Ev di wê nûqteyê de wê weke cihêyiya nava wê re wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di awayekê din de wê li ser têngîna xwe ya gerdûnê de jî wê Cusanus wê ji têngîna aristotelesî a demê wê cihê wê bicihê û ew di wê temenê de ku "wê, di fezeyê de wê, tenê dorbûnek bihêz wê nebê. Ew li dora dorbûnek hevrast re wê, ne bi derfet bê ku mirov li wê bihizirê bê. Ev têngîha Cusanus wê di rengekê de wê piştê wê, ji hizrên kapler û hwd re jî ên li ser fezeyê û hwd ku wê werênê ser ziman wê, di pêşxistina wan de wê temenekê hizirkirinê jî wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênê. Li gorî wî gerdûn wê ne navendek wê û ne jî hewirdorek wê hebê. Li gorî wî li deverê ku wê kirde li wê bisekinê wê weke devera navend wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Ew wê têngîha xwe wê bi wê rengê wê li wê bihizirê. Ew devera ku em li wê disekin in em ji wir dihizirin li wê weke navendekê. Em ber ku em li dûnyê na em, dûnyê weke navendê wê dibînin. Ew wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê ew wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê hizrên xwe yên li ser têngîha gerdûnê û xwezayê wê li ser çerçoveya hizrên xwe yên bi razberî ku ew weke ji wan digihijê encamê ku ew bi wê dihizirê wê, di wê temenê de wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê, bi hizrên xwe re wê werênê ser ziman. Lê di aslê xwe de wê Cusanus wê di hizrên xwe yên li ser xwezayê de wê di wê temenê de wê, ji têngînek şubjeyî ku ew bi wê di dîmenekê objeyî de wê bi wê re wê bi çekerîyek aqilî wê bi wê re wê li wê bihizirê re wê, xwediyê dîmenekê hizirkirinê û fahmkirinê bê.

Di wê temenê de wê dema ku em hizrên Cusanus wê li wê binerê wê di rengekê de wê, li ser têngîna gerdûnê wê, di awayekê de wê gelek ji wan wê ne dûrî hizrên kopernik jî bin. Di wê temenê de wê, weki din wê bi heman rengê wê hizrên kapler jî wê karibê bikirpênê. Lê Cusanus wê di rengekê de wê, bi dîmenekê şubjeyî a ku mirov wê bi aqilê xwe wê dîyar dikê re di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di nava hizrên cusanus de wê miajre gerdûnê û têngînên wî yên gerdûnê bê, li ser xwezayê tefkirkirinên wî bin û ankû di mijarên din ên hizrî û hwd de bin wê di rengekê de wê, di wê çerçoveya têngîna xwe ya şubjeyî de wê li wê bihizirê bê. Têngîna wî ya şubjeyî wê hinek xosletên wê hebin ku

mirov wê bi teybetî wê karibê wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê ew têngîna şubjeyî ku ew bi wê dihizirê wê di wê temenê de wê, weke têngînek dîyarker a ku mirov wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di hizrên xwe de wê weke ku wê were dîtin wê bizêdeyî wê di rengekê de wê, xwediyê çerçoveyek hizirkirinê a ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di mijare hizirkirinê wê di wê çerçoveyê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Cusanus wê di nava hizrên xwe yên bi têngîna gerdûnê dihizirê de ew sînorekê wê herê nakê. Ew di wê temenê de wê, di wê de wê, hebûnên ku wê weke devera ku mirov li wê bisekinê ku mirov wê weke navend wê bibînê re wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ew di wê nûqteyê de wê di gerdûnê de wê hebûne navendek ku ew ji wê dibê jî wê herê nakê. Ew di nûqteyê de wê, di rengekê de wê bi wê têngîna xwe ya gerdûnî a sermedî de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di mijare fahmkirina Cusanus de wê, tiştêkê giring wê di wê nûqteyê de wê pêwîst bê ku mirov wê di dewama wê de wê kifşbikê û wê bi wî re wê werênê ser ziman. Weke ku me li jor bi hizrên platon re wê hanî ser ziman ku wê çawa wê di wê demê de wê weke jinûve kifşkirinê û xwandina wê bê kirin wê bi wê rengê wê hizrên Cusanus jî wê xosletekê dema nû wê biafirênin. Çi wê bi hizrên platon re wê di wê demê de wê bi kifşkirina wê re wê hebê? Di destpêka serdema navîn de wê, bi xwandinên li ser hizrên platon, aristo û hwd re wê weke ku wê temenê pêşxistinên hizrên ên demên serdema navîn û bi teybetî dema skolastikê û rengê xwandina wê ya li gorî demê wê afirandin. Lê ew wê bi demê re wê, dema ku wê, dem wê were dema li dora ronansê wê, bi rengekê nû wê weke jinûvekifşkirina hizrên platon û li gorî aqilê demê wê, were xwandin. Ev xwandina wê demê a di wê temenê de ku wê bibê wê hem bi hizrên platon re jî û hem jî wê bi hizrên filosofên din ên weke aristo û hwd re jî wê ji rengê xwandina platon û aristo a dema skolastikê û berî wê cihê bê. Di wê temenê de wê, du rengên xwandinê wê ji hev cihê wê derkevin li holê. Xwandinên weke demên serdema navîn û dema

skolastikê a bi hizrên platon û aristo re ku wê bibê û ya piştî wê demê ku wê jinûve wê weke bi kifşkirinek nû wê bê kirin wê ji hev cihê bê. Di xwandina pêşî de wê, li gorî rengê teolojikî a nava olî wê were kirin. Lê di xwandina dema piştî de wê weke ku wê di şewayekê de wê, heta ku wê kifşkirin û derhanînên bi encamî ên bi hizrî ku wê werina ser ziman wê di reng û awayekê de wê weke ku wê vajî ya wê dema berê jî bê. Wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke ku wê, di awayekê de wê bi wê re wê xwe di rengê de wê bide dîyarkirin.

Minaq didema ronansê de wê, xwandinên li ser hizrên aristo re wê, di wê temenê de wê, du dîmenên ji hev cihê wê di rengê de wê karibê bide dîyarkirin. Di dema ronansê de wê, hizrên aristo ku wê bi wê rengê wê bxwênê wê, yek ji wan hizirvanê demê ê bi navê Pietro Pomponazzi (1462-1525) bê. Pomponazzi wê di wê nûqtayê de wê, di xabate xwe ya bi navê "Tractatus de immortalitate animae" wê di wê de wê li ser têngîna gîyanê û azadîyê û aliyên din ên weke bi têngîna pêwîstîyê û hwd re wê li wê bihizirê wê di wê temenê de wê, dîmenekê felsefeyî a demê wê di wê temenê de wê li ser hizrên aristo re wê li hemberî hizrên aristo jî ên demên berî wê demê ên dema skolastikê jî wê di awayekê de wê weke ku wê biafirênê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê weke jinûve xwandinê wê di awayekê de wê, weke têngînek Di nava hizrên pomponazzi de wê, ew wê bi wê re wê, were ser ziman ku wê, dîmenekê din ê fahmkirinê wê xwe bide dîyarkirin. Minaq wê, di nava hizrên Aziz thomas de wê, dema ku wê bahsa hizrên aristo wê bikê wê bi rengê wê weke dogma'yên wê bi wan dihên hizirkirin û di xwe de wê weke li jîyanê girtî wê werina dîtin wê, weke li gorî hizrên aristo bin wê werênê ser ziman. Lê Pomponazzi wê li hemberê hizrên Aziz Thomas wê derkeve û wê ew wê şîroveyê wê redbikê. Di awayeke de wê Pomponazzi wê li hemberî gotina "jêhatîbûyina zêhnî" ku wê werênê ser ziman wê li hemberî wê derkeve û wê, bîne ser ziman ku mirov li ser rûyê ardê heta pergalek rewîstî wê karibê ew weke idealekê pêşkeve re wê, di rengê de wê werênê ser ziman. Di têngîna jêhatîniya zêhnî de wê ya ku wê ji gotina aziz thomas wê were fahmkirin wê ew bê ku ew derkeve li astek jorin a astbilind bê. Lê Pomponazzi wê di wê rengê de wê werênê ser ziman ku mirov, wê erka xwe û karûbarê xwe werênê li cih wê ew wê weke wê, şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de gihiştina wê sîyanê ku mirov wê, kirina xwe bizanibê û encamên wê tefkirbikê wê di wê temenê de wê, di wê nûqtayê de pêşketin bê wê bîne ser ziman. Di têngîna Aziz thomas de

wê, weke têngînek ku wê tenê wê karibê wê bi 'hebûna teqez' re wê were fahmkirin bê. Lê Ponponazzi wê ne di wê temenê de wê, fahmbikê û wê dervî wê di awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, li ser wê temenê re wê, mijare sîyanê wê, ponponazzi ku wê ew wê dihênê ser ziman wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, werênê ser ziman bê. Ponponazzi wê dema ku ew wê dihênê ser ziman wê mijare sîyanê wê, werênê ser ziman. Wê dema ku ew dihênê ser ziman wê bi gotina "ku mirov ji kesê li bendê tiştekekê bê wê nikaribê wê werênê li cih" re wê ew wê, werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê di nava şîroveya Aziz thomas û ya ponponazzi de wê ew cihêbûn wê hebê ku wê Aziz thomas wê bi aliyê hundurîn wê şîrovebikê û ponponazzi wê bi aliyê derveyî wê, şîrovebikê. Di wê temenê de wê, ne weke têngînek di xwe de bi hizir û tefkir ku ew heya wê, li wê bihizirê. Wê weke zindiyek û hebûnek bi hizir û ku ew bi hewirdora xwe û jîyane ku ew dijî re ew, bihizir û wê tefkirkirinê dikê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê, bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di awayekê din de jî wê mijare hizirkirina li ser gîyanê re bê. Wê di wê temenê de wê, bi wê re wê li ser mirinî û ankû nemirinîya gîyanê re wê ew wê were lê hizirkirin. Di awayekê zelal de ku wê aristo wê werênê ser ziman ku wê, gîyan wê weke funksiyonek bedenê bê û bêbeden wê gîyan wê gîyan jî wê nebê' wê, di wê temenê de wê, weke ji wê têngîna nemiriyê a gîyanê wê di rengekê de wê, li gîyanê wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê. Ew jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wî nûqteyê de wê, ponponazzi ku ew bo ku wê temenê wê hizirkirina xwe wê bi temen bikê wê ew wê hizrê jî wê werênê ser ziman û wê bibêjê ku "wê hemû mirov di mijare darazkirinên xwe yên li ser tiştan de wê, ne xwediyê heman darazê bin' re wê di wê temenê de wê, bènê ser ziman. Têngînen bi wê rengê ku wê ew wê kifşbikê ji nava felsefeya demên kevnera û wê bi wê re wê werênê ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku ew bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê temenê de wê, dema ku mirov wê li nava hizrên ponponazzi dihizirê wê, dibînê ku ew ji wê têngîna teqez û razber wê, di rengekê de wê bi ber têngînek ne teqez û şenber ve wê, herê û wê di nava jîyanê de û wê bi encamên wê re wê di wê şewayê de wê fahmbikê re wê, di awayekê de wê were dîtin ku ew bi wê re wê li wê bihizirê. Ev wê weke

aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê bê.

Di wê nûqteyê de wê, di rengekê din de wê, mijare jinûve vejina miriyan û ankû derketina li holê a xiyeletan û hwd wê, ji aliyekê din ve wê li ser wê nûqteyê wê Weber wê di rengekê de wê şîroveyekê bi wê nûqteyê ku ew bikê re wê werênê ser ziman. Ew wê, di wê rengê de wê werênê ser ziman.

”Di encama dawî de derketina li holê a miriyan, jinûve vejina wan, û ku mijar were ser jinûve rabûna wan, li leyha jîyane ku wê were birhanên bi wê rengê wê, weke zimanekê zelal ku ew ali wê dikê wê, weke sîyanek bi hêza xiyalkirinê û pê de wê ne tiştêkê din bin.”

Di wê nûqteyê de wê, bi wê têngînê re wê balê bikişênê li ser rewşa hizirkirina bi rasyonalisma nava jîyanê û bi wê û bi bingihêkê dîyardeyî û dîyarî wê fahmkirina wê re ku wê bikirpênê re wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Ponponaazi di xabate xwe ya ”li ser afsûnê” re wê, rêya redkirina afsûnan û rewşên weke ’xiyalî’ ’bêhîtan’ ku wê bi wê rengê wê were ser ziman wê hilibijêrê. Di wê çerçoveyê de wê mijare bo ku ew xwe ji darizandinên engizisyonê xilas bikê jî wê weke ku wê bêhîten weke yên bi navê isa û musa û hwd wê werina ser ziman wê weke ku ew wan herê dikê wê werênê ser ziman. Lê di şîroveyên xwe yên piştê de wê, ji wê jî wê di dîmenê xwe yê fahmkirinê de wê weke ku wê dîrkeve.

Di nava hizrên ponponazzi de wê, hinek aliyên din ku wê weke pêwîst bê ku mirov hinek wan bikirpênê wê hebin. Di wê temenê de wê, mijarên teolojikî û hwd wê bi nerînek felsefeyî wê hilde li dest û wê, di reng û awayekê de wê hinekê aqil li ser wan wê bimeşênê.

Ponponazzi wê di xabate xwe ya ”li ser baxtê” de wê, mijare ”wîna azad” û rewşa weke ya ’xwûdê her tiûtê pêşde dizanê’ û ankû ’xwûdê pêşde her tiştê nizanê’ re wê hilde li dest. Di wê xabate xwe de wê mijare wîna û hwd wê, di wê temenê de wê, bi aliyên din ve girêdayî wê, hilde li dest. Ji demên felsefeya patristiskê ve wê, heta wê demê wê diawayekê de wê were dîtin ku wê di nava hizirvan, filosof û teologên xiristiyanî ve wê mijare wîna azad wê were dîtin ku wê di wê temenê de wê li ser têngîna ’xwûdê her tiştê pêşde dizanê û ankû ’xwûdê her tiştê pêşde nizanê’ re wê nîqaş bikin. Di wê warê de wê, di rengekê de wê, werê hanîn li ser ziman.ç

Li gorî ponponazzi wê mijare wîna azad ku wê xwûdê hertiştê pêşde zanibê wê ji xwe wê mirov nikaribê wê bahsa wê bikê. Çerçoveya wê di

xabate xwe ya 'li ser baxtê' de wê bisekinê û wê, bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Li gorî ponponazzi ku xwûdê her tişt pêşdîtîbê wê demê wê mirov nikaribê bahsa wîna azad bikê. Wê demê mirov nikaribê bahsa mirovek azad jî bikê. Di awayekê de wê, bi serê xwe bûyina mirov û azadbûna mirov wê di awayekê de wê di nava hizrên teolojikî ên xiristiyani de jî wê di rengekê de wê li wê were lê hizirkirin û wê were ser ziman.

Di awayekê din de jî wê dema ku ew wê dihênê ser ziman wê, mijare rast û nerastbûnê wê, werênê ser ziman. Minaq wê têtîna xwûdayek ku ew hertimî kirinên mirov dişopênê wê, ew li lê were û ankû newê wê li wê bihizirê. Li gorî ponponazzi wê ew li wî newê û wê bi zanîna wî ya sermed û mazin re wê lev nekê.

Di wê temenê de wê aliyên wê yên din ên weke mijare 'başî' û 'nebaşîyê' wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê weke herdû jî ji xwûdê bin wê werênê ser ziman. Di nava zanîna demê a skolastikî de wê bi wê rengê wê di awayekê de wê bi wê re wê bikeve nava nîqaşê de.

Ji aliyê din ve jî wê hinek hizrên wî yên bi mantiqî ku ew bi wê aqil dimeşênê wê hebin. Di awayekê de wê, dema ku ew wê dikê wê li ser mijare 'xwûdê her tiştê pêşde dizanê' û ankû 'xwûdê her tiştê pêşde nizanê' re wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ew di wê nûqtîyê de wê, dema ku ew li wê dihizirê wê ji aliyekê mantiqê ve wê, bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di mijare levkirinê û ankû levkirinê, di ahengekê de bûyinê û ankû ne di ahengekê de bûyinê û hwd re wê, di rengekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê were dîtin ku ew wê li wê bihizirê.

Di awayekê din de jî wê mijare mantiqê wê di wê demê de ku ew li wê dihizirê wê, di awayekê de wê, bi têtînên weke li ser hizrên aristotelesî re wê li gorî rengê hizirkirna demê wê bi wê re wê bixwezê ku ew li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe ew wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Hizrên ponponazzi wê di rengekê de wê, di wê temenê de wê hin bi hin wê di awayekê de wê li ser rewşa takekesî re wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê bê. Di mijare hizirkirinên li ser hizrên aristo û hwd de di wê demê de wê, xosletên cihê wê di wê temenê de wê derkeve li pêş. Li gorî gîyanê dema ronansê ku mirov wê karibê hizrên wî werênê ser ziman wê di wê demê de wê hizrên ibni rûşd jî wê di wê temenê de wê weke ku wê pêwîst bin ku mirov wê, di wê rengê de wê

karibê wê bênê ser ziman. Şîroveyên ibni rûşd wê di wê demê de wê, li ser rewşê hizirkirinên bi hizirên aristo ên li gorî dema ronansê ku wê hinekê wê ji ya demên berê xwe wê cihê bê wê di wê temenê de wê, di rengê de wê, karibê wê werênê ser ziman bê. Li kurdistanê wê, di çerçoveya ya hizirkirina ya kevn de wê karibê bahsa hizrên suhrewerdî jî bikê. Hizrên suhrewerdî ên li ser temenê hizirkirin û rexnegirtinên wî yên li ser hizrên teolojiya teqezîyê a dema xwe de bê. Lê suhrewerdî wê, di rengê de wê, di aslê xwe de wê, di awayekê de wê weke dana berhev de wê, di awayekê de wê bi hizrên xwe yên ku ew li ser hizrên felsefeya aristo re wê werênê ser ziman re wê, di rengê de wê şîroveyên xwe wê bikê. Ew di wê rewşê de wê mijare tégîna teqezîyê û sermerdîyê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di awayekê de wê, şîroveyên suhrewerdî dikarê ji du aliyên ve wê, wê hilde li dest. Ji aliyê dema wî ya destpêkê ve ku wê bi şîroveyên xwe yên hizrî ên bi tégîna gîyane giştî û teqez û sermed ve wê hilde li dest bê. Lê di şîroveyên xwe yên piştê de wê, di rengê de wê, di rengê bi tégîna takekesî de wê, di awayekê de wê were dîtî ku wê hilde li dest. Hizrên Ibni rûşd wê di rengê de wê dikarê di dewama aliyê duyem ê suhrewerdî de wê, di rengê de wê werênê ser ziman. Kirpendina li ser rewşa gîyane sermed û nemir de ku wê bikê wê, ew jî wê bikê. Lê ew di rengê de wê mijare şîroveyên xwe wê, di rengê de wê, li gorî felsefeya demê wê bi xosletên felsefeyê wê bikê. Di wê temenê de wê, suhrewerdî di hizrên xwe yên ku ew dikê û şîroveyên xwe yên ku ew dikê de wê, bixwezê ku ew bi wê re wê, di rengê de wê, bi mantiqekê felsefeyê wê bikê. Lê di wê nûqtayê de wê, bi mejuyek teolojîkî re wê pêşî dihilbijêrê ku ew wê bide berhev û wê, di wê temenê de wê, dana berhev wê, di wê rengê de wê bi hizrên wî re wê, bi zêdeyî wê were dîtî ku wê derkeve li pêş..

Di dema Ibni rûşd de wê êdî wê bi tememî wê nerînek felsefeyî wê xwe di awayekê de wê ji temen ve wê serwer bikê. Weke ibni rûşd wê hizrên wî yên aristotelesî ên Aleksandrosê afrodisiayi wê, di wê rengê de wê, di şêwayekê din de wê hizrên wî di wê çerçoveyê de wê were dîtî ku wê derkevê li pêş.

Di wê demê de wê, aliyekê din jî wê di rengê de wê bi hizrên platon û aristo re wê, bi ciheyîyên nava wan re wê xwe di wê demê de wê bide li ser rû. Di wê çerçoveyê de wê li wê were lê hizirkirin. Di wê warê de wê nîqaşên mazin jî wê di mijare gîyane nemir de wê, bi wê re wê xwe bidina diyarkirin. Di wê temenê de wê, di nava nîqaşên li ser hizrên aristo û platoniyê de ku wê werina kirin de wê, hizirvanên weke mirandola wê

aliyê platoniye wê û hizirvanên weke Caesalpinus jî wê aliyê aristotalesî wê di wê nûqteyê de wê, beremberê wê hilde li dest û wê ew wê, di wê nûqteyê de wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênina ser ziman.

Lê di wê demê de wê, di wê temenê de wê dema ku wê ev nîqaş wê bibin wê di aslê xwe de wê aliyên wê yên din jî wê bi wê re wê, di rengekê de wê xwe bi wê re wê bidina dîyarkirin. Di wê temenê de wê jinûve bi kifşkirinên bi hizirên aristo û platon û hwd re wê, bibê wê li ser temenekê xwezayî re wê bê xwestin ku ew were fahmkirin. Di mijare têngîna xwezaya xwe de wê, hizrên aristo wê zêdetirî wê di awayekê de wê, bi têngihên xwe yên mantiqî re wê xwe bidina dîyarkirin. Lê di wê demê de wê, têngihên weke yên stoayî jî û pisagorî û hwd jî wê jinûve wê bi şîroveyên wan ên hemdemiya wan a li gorî aqilzanîya demê re ku wê werina kirin re wê derkevina li pêş. Di wê temenê de wê, ev wê, ne tenê wê ber ku wê bi awayekê wê bîn xwestin ku ew li ser temenekê hizirkirî ew werina lê hizirkirin bê. Ji wê zêdetirî wê, aqil wê êdî wê bi ast û radaya xwe di wê demê de wê bixwezê ku ew mijare xwezayê bi wê re wê bînê ser ziman. Hin bi hin wê, ji rewşa xwe d xwe bixwe de hebûnê wê bixwezê ku ew dîrkeve. Hizrên xwezayî wê weke ku wê bi têngihên petrarca û hwd re wê, were dîtin ku ew bi rengê ku ew dihênina ser ziman wê bi zêdeyê wê di temen û çerçoveyek xwezayî de wê bi wê re wê di awayekê de wê were dîtin ku ew wê bi wê re wê derkeve li pêş. Zêdetirî wê nêzbûna li xwezayê wê bi wê re wê di wê temenê de wê, bi wê re wê were dîtin ku wê bibê. Di wê temenê de wê hin bi hin wê gotinên weke "li gorî xwezayê" û hwd wê werina bi lêvkin û ev gotin wê ji gotinna rêzê zêdetirî wê, weke gotinna hem wê rengekê gûharîne di nerîne de wê bi xwe re wê bide dîyarkirin bin û hem jî wê weke gotinna ku wê bi xwe re wê di awayekê de wê şewayekê hizirkirîne wê bi xwe re wê, rengekê de wê bi wê re wê bidina dîyarkirin. Ev wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di mijare felsefeya demê de wê, tênginên xwezayî wê derketina wan a bi wê rengê li pêş wê mijare felsefeyê û xwezayê bi wê hev fahmkirîne û di wê temenê de wê, çawa wê bi wê xwe bigihênina awayekê fahmkirîne li ser wê têngîna felsefeyê û hwd re wê bi wê re wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin bê.

Di mijare felsefeya demê de wê, dema ku mirov wê li wê dihizirê wê dibîne ku wê di wê demê de wê bi zêdeyî wê bi awayekê rengekê pêşketîne wê bide dîyarkirin. Felsefeya platon û aristo jî wê hinek ji wan

herikinên ku wê di wê demê de wê ji nûve wê weke ku me li jor hanî ser ziman wê bèn şîrovekirin û wê werina hanîn li ser ziman. Wê ji wan wê li gorî wê hinek encamên din ên nû wê werina derxistin. Di wê demê de wê di nava platonî û aristotalesiya demên serdema navîn ên destpêkê û navîn û yên dema dawî ên serdema navîn û demên ronansansê wê ji hev cihê hev cihê bin. Herî hindik wê di şîroveyê de wê, di awayekê de wê were dîtîn ku wê bi wê re wê, di awayekê de wê were dîtîn ku wê were şîrovekirin.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têngîhên felsefeyî ên demê wê, di wê temenê de wê, jinûve wê bi awayekê werina fahmkirin. Di aslê xwe de wê, di rengekê de wê dema ku mirov wê platonî û aristotetiyaya demên kevnera jî, demên serdema navîn û yên demên ronansansê ku wê bi şîroveyî wê werina kirin ku mirov li wan binerê wê, di wê çerçoveyê de wê, were dîtîn ku wê di temenekê cihê de di nava hersê deman de jî wê bê ghiştin li hinek têngîh û nerînên cihê bi wan. Di wê demê de wê weke ku wê di nava platonî û aristotalesiya dema serdema navîn û ya dema ronansansê wê çawa wê ji hev cihê bin di şîroveyê de û wê karibin me bigihênina şîroveyên cihê di wê temenê de wê herdû dem jî wê ji ya serdema kevnera jî wê di rengekê de wê karibê di rengekê de wê, di gotinê û hwd de û ankû di rengê pêşketinê de wê bi heman rengê wê cihêtiyê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqteyekê de wê di wê rewşê de wê mijare me wê dema ronansansê û ankû demên hemdem û di wan de jinûve kifşkirinên bi hizrî ên bi wan re bê. Ber vê yekê wê di wê temenê de em, ji wê dûr nekevin.

Di demên ronansansê de wê, di awayekê de wê, mijarên felsefeyê wê di wê temenê de wê di şewayên cihê de wê, di rengekê de wê were lê hizirkirin û wê werênê ser ziman. Weke platonî û aristotatîyê wê, bi heman rengê wê, di rengekê de wê têngîha epikurisî wê karibê di wê temenê de wê, li wê bihizirê. Di demên kevnera de wê weke têngînek ku wê bi têngîhek rewîstî û hwd re wê li ser mijare hazê wê bisekinê û wê bi wê re wê, bi mirov û di wê demê de wê bi jîyane mirov ku ew weke ku ew dixwezê bijî di temenekê rast de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di demên ronansansê de wê, dema ku wê, were dîtîn wê weke herikinekê wê di wê demê de wê ew jî wê bi heman rengê wê jinûve wê were dîtîn ku wê were kifşkirin û wê bi hizrên ku wê li sr wê re wê werina ser ziman re wê, bê kifşkirin. Wê di wê demê de wê, ji ya ku wê were lê hizirkirin wê zêdetirî wê aligiran wê ji xwe re wê bibînê.

Di demên pêşî û navîn ên serdema navîn de wê, hizrên epikurisî wê di rengekê de wê di temenekê 'pagani', ji rêderketinê û hwd de wê, werina

şîrovekirin û wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê werina şîrovekirin. Di rengekê de wê, di çerçoveya hizirkirinên wê de wê newê dîtî ku wê were ser ziman.

Lê di wê demê de wê, hizrên epikurîsî wê di wê demê de wê ji temenê ve wê di awayekê de wê aliyekê lêpîrsînê wê li wê bihizirê. Di çerçoveya hebûna jîyanê piştî mirinê û ankû nebûna wê û hwd de wê, ew wê were dîtî ku wê bibê. Ber ku wê di wê demê de wê dîmenekê giran ê olî û derûniya wê serwer bê wê di wê rengê de wê êdî ew wê weke ku wê di wê temenê de wê, aqilê mirov wê tenê wê di wê temenê de wê tenê wê li wê jîyane piştî mirinê ku wê li wê bigihijê wê li wê bihizirê.

Ji aliyê têgînek dilxweşiyê û hwd ve ku mirov wê li wê hizrê bihizirê di çerçoveya serdema navîn de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman wê weke hinek bêrîyên ku wê jîyankirina wan wê were taloqkirin li demek piştre ku ew weke di dil û mejiyê xwe de dixwezê ku ew bijî wê di wê demê de wê, piştî mirinê wê di jîyane wê de wê bijî. Di wê nûqtayê de wê, ya ku wê di hêst, hîs, dil û mejiyê mirov de wê hebê wê, li wê dûnyê ku ew newê ser ziman jî wê, li wê dûnya din wê were ser ziman. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Ew dîmenê weke di temenekê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin li aliyê din ê jîyanê wê di aslê xwe de wê ne dûrî wê dîmenê hizirkirinê ê bi felsefeya epikurîsî re bê. Wê di wê temenê de wê, di felsefeya epikurîsî de wê xwestek, hêst û hwd ên mirov ku ew weke ku ew dixwezê li ser temen, çerçova û dema wê ku ew dixwezê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, bêrîyên xwe û hêstên xwe wê taloqnekê û wê bijî. Wê wan di wê temenê de wê werênê ser ziman. Ew çawa dixwezê ku ew bijî xwe ji wê şûn negirê. Di wê temenê de wê, di nava hizrên hazparêzan de wê, ew wê di wê temenê de wê bi felsefeya epikurîsiyan re wê hebê ku wê piştî mirinê wê jîyan nebê û ew li vê dûnya ku ew dijî wê weke ku ew dixwezê tiştekê ji xwe re taloq nekê û bijî. Ya ku ew dixwezê ew di wê demê de wê bijê.

Epikurîsî wê di wê temenê de wê xitabî hêstên mirov û bêrîyên mirov ên bi wê re ku ew hena û ankû diafirin jî wê di rengekê de wê bikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê bi wê re wê, ew jî wê were dîtî ku wê bibê ku wê mijare jîyane civakî wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di demên ronansê de wê kifşkirinên bi epikurisiyê re wê bibin wê di rengê de wê di serî de wê giring bin ku mirov wan werênê ser ziman. Wê dîmenekê epikurisiyê ê nû ku em dikarin wê weke epikurisiya demê wê şîrovebikin û ankû wê weke epikurisiya nû a demê wê şîrovebikê wê bikê wê bi wê re wê di wê temenê de wê xwe di dewama wê de wê, bide dîyarkirin. Di çerçoveya têngihên bi epikurisiyê re ku wê di demên ronansê de wê bibê wê, du filosof û ankû hizirvan wê bi zêdeyî wê hizrên wan derkevina li pêş. Yek wê bi hizrên petrarca bê û yê din jî wê Seneca bê. Di wê demê de wê hizrên Seneca wê di wê temenê de wê bi temenekê xwezayî û rewîstî wê bi hev re wê were dîtin ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê rengê wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Seneca wê, di şewayekê de wê dema ku mirov hizrên wî werênê ser ziman wê di awayekê de wê bi tênginek xwezayî wê were dîtin ku wê werênê ser ziman. Ew wê di wê temenê de Seneca wê, mijare aqil wê dema ku wê werênê ser ziman wê bi kes re ku ew têra xwe dikê û ew di her mijarê de ew dikarê bi wê gihijê bersiva xwe û ji xwe re bi wê di her mijare de çareyê bibînê wê şîrovebikê. Di wê temenê de wê, di rengê de wê 'mîrovê bizane' ê Seneca wê, di wê temenê de wê, weke têngihê kifşkirî a demên ronansê bê di wê çerçoveyê de. Wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê derkeve li pêş.

Di mijare aqil de wê, mirov dikarê gotina aqilîyê em gotina 'aqilîyê' a Seneca wê dikarê wê ji du aliyan ve di çerçoveya hizrên epikurisiyê de ku wê di wê demê de wê bi wê re wê were kifşkirin wê bi wê re wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. Yek wê di çerçoveya gotina mirov û aqil a bi hev re ku ew were ser ziman û bi wê mîrovê zane ku mirov wê bigihijiyê de bî. Ya din jî wê dema ku ew wê wê werênê ser ziman wê bi têngîna xwezayê bê. Ew wê di çerçoveya têngîna xwezayê re wê, aqilîyê wê di heviyekiyekê de wê bibînê û wê di wê temenê de wê bi hev re wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Li gorî wê gotina aliyê ku wê, bi mirov re wê hildîna li dest wê bi têngîna 'mîrov li gorî aqil dijî' re wê karibê wê fahmbikê û bi têngîna xwezayê re wê fahmbikê wê mirov li gorî xwezayê ku wê bijî re wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, ew têngîna hêst û xwestekan wê, rednekê. Wê vajî wê di wê temenê de wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman. Lê ew di bin serwerîya aqil û sêwane wê de ku ew li wê hizirê wê werênê ser ziman. Wê, di wê temenê de wê têngîna li gorî aqil jîyankirinê ku wê bi aqil wê di wê rengê de wê li wê bigihijê fahmkirinê, û serwer bibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê

dikarê wê werênê ser ziman ku wê, bi aqiliyê wê hem li hazê û hem jî li xwestekê û hem jî wê li êşê û hwd wê wekhev wê nêz bibê û wê karibê wê bi heman rengê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ankû wê li wê têbigihê û wê fahmbikê. Di wê temenê de wê hazê û li wê gihiştina wê, ji xwe wê weke ku wê epikurisî wê werênê ser ziman wê du aliyên wê hebin. Wê hem aliyê wê yê bedenî wê hebê û hem jî wê aliyê wê yê ne bedenî û ankû wê weke bê bi gotinkirin bi 'tînî' wê hebê. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê ew li wê bihizirê. Wê demê wê, dema ku ew li wê gihişt wê weke bi têrbûnekê di xwe de ku ew jî aliyê tînî ve wê bi menewî û hwd re wê tişî bê wê di wê temneê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê. Li gorî ya ku wê li sert temenekê bi hizrên Seneca ku wê li wê lê gihiştin weke encamê wê ew bê ku wê ya ku wê mirov wê mirov bigihijê haza mazin wê aliyê tînî ê ku wê bi wê bê.

Di wê demê de wê, mijare felsefeyê a epikur ku wê derkeve li pêş weke têgîhek herikinî a demê wê, bandûra pêşveçûnên demê jî wê, di wê de wê hebin. Di wê temenê de wê, di serî de wê, mijare felsefeya şikparêziyê ku wê di demên kevnera û piştî di dema helenikî de wê pêşkeve wê, bandûra wê zêde hebê. Di wê demê de wê, jinûve kifşkirinên bi wê re wê li ser felsefeya epikur ve wê hildan li dest wê hinekê wê, di awayekê de wê şîroveyê epikurus ên li ser jîyanê ku wê mirov wê çawa rast û bi dilxweş bijî wê bandûra wan zêde wê hebê. Di wê temenê de wê, gihiştina li dilxweşiyê wê di wê demê de wê bi zêdeyî wê di renekê de wê were dîtî ku wê xwe bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, felsefeya epikur wê, dema ku mirov wê, were dîtî ku wê weke ku em di nava dîmenê hizirkirî felsefeya stoayî de wê bibînin wê mijare xwezayê wê, di awayekê de wê, hilde li dest bê. Wê di wê çerçoveyê de wê mijare xwezayê û di nava xwezayê de wê, di renekê de wê were dîtî ku wê bi wê re wê çawa wê, derkeve li pêş bê.

Şîroveyên Pierre Gassendi (1592-1655) ku ew dikê wê di renekê de wê, di wê çerçoveyê de mirov dikarê di renekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Wê bi wê re wê mijare felsefeya xwezayê wê di wê temenê de wê, derkeve li pêş. Lê di wê demê de wê, mijare felsefeya xwezayî wê di renekê de wê were dîtî ku wê bi wê re wê derkeve li pêş û wê felsefeya epikur wê bi wê re wê derkeve li pêş. Di wê çerçoveya felsefeya xwezayê de wê, bi wê re wê, felsefe û filosofên xwezayî jî wê, di wê demê de wê weke ku wê bi wê çerçoveyê de wê werina kifşkirin. Mînaq wê felsefeya atomê a demokrit jî wê di wê demê de wê li ser wê temenê wê di renekê de wê were dîtî ku wê, di awayekê de wê,

derkeve li pêş. Felsefeya demokrit wê di wê temenê de wê, li ser temenekê dahûrî ku wê hebûnê wê, bi mene wê ya bingihîn weke atomê re wê, bibînê û wê bixwezê ku ew li wê were lê gihiştin û fahmkirin. Şîroveyên bi felsefeya xwezayî re wê bi wê re ku wê di wê demê de wê werina kirin wê cihê bê.

Têgîha felsefeya xwezayê a serdema kevnera û ya dema ronansansê wê, di awayekê de wê dikarê bi şibênê hev. Lê ji aliyê rada û ast û pîvane pêşketinê de wê ji hev cihê bin. Di wê temenê de ji nûve bi kifşkirinên ku wê di wê temenê de wê werina kirin wê zêdetirî wê bi nitelikekê wê xwe bide dîyarkirin. Bandûra kifşkirinên felsefeyê û astronomiyê û metamatikê û ankû fîzîk û matemaîkê a demê ku wê heta gelilei û newton û hwd wê were wê, di wê rengê de wê di wê de jî wê hebê.

Di wê demê de wê ev felsefe wê, di wê temenê de wê temenê de wê lê pirsînê wê bi xwe re wê werênê li ser ziman. Rewşên weke yên bi hebûna bûjenî, fîzîkî, girani û sivikiyê, mazinbûn û piçûkbûnê û hwd re wê, di rengekê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Weki din wê rewşa wûcana tiştê bi bûjenî û hwd wê, di wê temenê de wê bi xosletên wê re wê were lê hizirkirin. Mijare kifşkirina xosletên tiştê bi fîzîkî û bûjenî û hwd wê, di wê demê de wê di nava felsefeya wê ya xwezayî de wê bizêdeyî wê, di rengekê de wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, mijare hebûnê, gerdûnê û metafîzîkê û hwd jî wê di awayekê de wê, di wê çerçoveya xwezayî de wê li wê were lê hizirkirin. Wê, di wê temenê de wê, di felsefeya filosofên italî ên **weke bruno** (1548- 1600) û hwd ku wê werênê ser ziman wê bi temenekê dîyalektîkî wê tiştê wê werênê ser ziman û wê bixwezê ku wê têgîna xwe ya bi hev ve girêdanê a dîyalektîkî li têgîna xwe ya gerdûnî ku ew dihênê ser ziman depelenê û bi wê ew wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê, di wê demê de wê dema ku wê bahsa mijare gerdûnê û xwezayê wê were kirin wê di wê nûqteyê de wê aliyekê felsefeya bruno wê giring bê ku mirov wê bi çerçoveya têgîna wî ya dîyalektîkî û gerdûnî de wê werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê bi kirpendinên xwe yên li ser têgîha xwe ya gerdûnî re wê, mijare metafîzîkê wê bi wê re wê bikê berlêpirsînê de. Di wê temenê de wê, mijare lêpirsînên wî yên li ser rewşa gerdûnê re wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di herikinekê de wê ji ya giştî bi ber ya ne giştî û ankû ji ya mazin bi ber ya piçûk ve wê di rengekê de wê, li wê bihizirê.

Şîroveyên weke baran dihê û bi wê ard şîn dibê, şînahî ya ku ew şîn dibê û bi wê sawal dixwûn. Û wê sawala ku ew xwar wê şîr bide me.

Wê dema ku wê bi wê rengê wê rewşan wê bi hev ve wê girêbide ev wê piştre wê di awayekê de wê, weke şêwayekê fahmkirinê wê xwe di rengê de wê bi wê re wê bide diyarkirin. Di nava jîyanê û girêdane wê ya gerdûnî de wê bi wê re wê li ser wê temenê wê bihizir. Bruno wê, di hinek kirpendinên xwe yên ku weke ku wê li mirov wê weke di rengê 'metafizîkî' de wê werin jî lê ew di aslê xwe de wê dervî wê di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê, weke weke tenê wê qalibê metafizîkê bikarhanîna wê bê dervî wê navaroka wê ya ontolojîkî û hwd. Wê di wê temenê de wê, ew wê qalibê wê li têgîna xwe ya gerdûnî wê li wê bidepelênê û wê bi wê re wê, mijare gerdûnê wê di mejiyê xwe de wê bi wê re wê li ser wê temenê têgîna sermedîtîyê û ankû têgîna destpêkê û dawîtîyê û hwd re wê bixwezê ku ew wê fahmbikê.

Di wê çerçoveyê de wê rengê hizirkirina bruno wê di wê şêwayê de wê, hinek xosletên wê yên giring wê di wê şêwayê de wê bi hizrên wî re wê hebin ku mirov wê karibê wê fahmbikê. Bruno wê di warê zanîna rêzimanî de wê, xwediyê fêrbûnek ji bingihîn bê û wê, di wê temenê de wê li ser temenê watelê, lêker û kirdeyê wê bi wê re wê li ser jinûve kirinê wê, pêşbixê. Wê mijare baxtewariyê û hwd wê, bikê bernîqaşê. Wê wîna azad wê biparêzê.

Li zaningeha Toulouse wê demekê de wê, fêrbûnan wê bikê û bide. Wê di wê demê de wê felsefeya aristo wê kifşbikê û wê li ser wê di hizrên xwe yên kosmolojîkî, rêzimanî, û hwd de wê, kûr bibê. Lê di wê demê de ku wê bi wî re wê di heman zaningehê de wê fêrên felsefeyê wê bidin filosofên weke Francisco Sanchez (1551-1623) re wê, were cem hev û wê ji wan jî wê fêrbûnên xwe wê mazin bikê. Sanchez wê ji wî dema ku wê bahsa bikê wê weke "filosofekê tam" wê bahs bikê û wê werênê ser ziman. Weki din wê di çerçoveya têgîna xwe ya gerdûnî de wê mijare 'pergale rojê' wê, li ser wê hizrên xwe wê di wê demê de wê biafirênê. Wekî din wê felsefeyên olî ên serdema navîn ên weke yên thomasê aqîneyî û hwd wê bixwezênê. Di wê rewşê de wê, mijare pîroziyan û hwd wê ji aliyê felsefeyê ve wê, bikê berlêpîrsînê de.

Di awayekê de wê felsefeya bruno wê, di rengê de wê li ser çerçoveyê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê, di rengê de wê li wê bihizirê bê. Ew wê dema ku wê wê lê bihizirê wê bi gotina xwe ya li ser xwûdê ku wê bibêjê " wê dema ku me xwûdê bêminaq kir emê ti carî xwûdê fahmnekin" re wê werênê ser ziman. Ew

wê, li ser temenekê rasyonali wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê wê werênê ser ziman. Bruno wê, di hizrên xwe de wê, li ser mijare gerdûnê wê bi çerçoveya matematikê jî wê li wê bihizirê. Di gotinên xwe yên ku ew ji rêzê dihênê ser ziman de wê, di renekê weke bi pîvanî ku ew weke bi itinayek baş bi têtînek matematikî dikê wê, dîmenekê fahmkirinê wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Wê têtîna gerdûnî a aristo ku wê weke bi têtîna destpêk û dawîyê wê werênê ser ziman. Bi gotinên weke "di bin gerdûna aristo de wê, bi heman tiştên fizikî ku wê weke di kureyek bi dawî hebê" re wê, werênê ser ziman. Weki din ew li ser wê têtîna sermedî a gerdûnî ku wê were ser ziman de wê bi wê rengê jî wê hizrên xwe wê werênê ser ziman ku "wê di gerdûnek sermed de wê tenê navendek û ankû wê çerçoveyek bi tenê wê nebê" re ku wê werênê ser ziman wê weke ku wê bixwezê di gerdûnê de wê bi têtînek pirranî a pirrgerdûnî wê bi kirpênê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Wê weki din wê piştî ku wê herê venedikê wê bi kesekê weke Mocenigo were ba hev û ew wê, fêrbûnên li ser têtîna afsûnê re wê, bixwezê fêr bikê. Ew wê ji wê ya ku wê derxê wê bêtê ser ziman ku "ew ya ku wî weke afsûnê fêrkirî wê ne afsûn bê wê, pergalek bîrhanînê bê. Ev wê weke rewşa ku wê piştî wê rêwîtiya jîyane bruno heta engizizyonê wê bide birin jî bê. Hizrên bruno wê di renekê de wê mijare felsefeyê û zanyariyê wê di renekê de wê di zikhev de wê weke ku wê bi têtîna xwe ya gerdûnî wê hilde li dest. Di aslê xwe de wê, di wê demê de wê weke bruno ku mirov wê karibê ji aliyê hizrên wî ve wî werênê ser ziman wê, bi hizrên wî re wê Paracelsus (1493-1541) bê. Ew wê, bi temenekê zanyarî wê werênê ser ziman. Wê bi hizrên xwe re wê mijare xwezayê wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Ew mijare xwezayê lêdipirsê û wê, di xwezayê de wê, bi renekê wê, weke çawa xwediyê gîyanek xwe ya xweser a bi xwe hebê wê werênê ser ziman. Wê bi felsefeya Williamê Ockhamî a nominalist wê bingihê fêrbûna xwe wê pêşbixê.

Bo Paracelsus felsefe wê di wê demê de ku ew weke dihênê ser ziman wê ji têtînek xwezayî û pê de wê ne ti tiştê din bê. Wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Li vir di dewama bruno de hanîna ser ziman Paracelsus wê di çerçoveya mijare me û pêşketina wê demê de wê wateyek wê ya teybet wê hebê. Ew jî wê ew bê ku wê, di çerçoveya zanyariya xwezayî û ya zanistî bê. Wê di wê temenê de wê bi rengê hizirkirinên van herdû zaneyan re wê, weke ku wê destpêkek di wê rengê de wê bi hizrên wan re wê were kirin. Ew wê ji aliyên hizrên xwe ve wê mijare xwezayê û zanistê wê, werênina ser

ziman. Bruno ku wê ji aliyekê giştî ve wê weke bi têngîna gelemperî a gerdûnî wê dest bi hizirkirinê wê bikê û wê ji wê aliyê ve wê bikeve nava hizirkirina fahmkirina kirdeya wê de wê, Paracelsus jî wê, ji aliyê xwezayê ve wê li ser kirdeya xwezayê wê, li wê bihizirê û wê di wê de wê çî hebê wê li wê bihizirê. Têgihên Paracelsus ên bi rengê di xwezayê lêgerîna têngînek gîyanî ku wê werênê ser ziman wê ji wê rengê fahmkirinê ku wê weke ku ew bixwezê wê bi wê rengê weke di dîmen û renekê têngîna teolojikî de wê werênê ser ziman wê ji wê zêdetirî wê weke têngînek felsefeyî a di wê temenê de wê li ser wê çerçoveyê re wê bi aqilzanîyek lêpîrsîner jî wê, şewayekê fahmkirinê wê bi xwe re wê di wê temenê de wê bide dîyarkirin.

Ew di wê temenê de wê, li ser tiştê wê bihizirê û wê bînenê ser ziman ku wê tiştê bo ku mirov wê bi tamî zanibê wê bi cewherê wê re wê zanibê re wê werênê ser ziman. Ew wê, di wê rengê de wê mijare cewherê û hwd wê, di wê rengê de wê, li ser wê re wê aqilmeşandinên xwe wê bikê û wê di wê çerçoveyê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê dikarê wê di wê rengê de wê, werênê ser ziman bê.

Di awayekê de wê li ser wê têngîna xwe re wê li ser şewayekê fahmkirinê ê şenber re wê, bixwezê ku ew bimeşe. Minaq wê bînenê ser ziman ku "mirov, bo ku mirovan fahmbikê wê rêya wê di zanista tendurustîyê de wê derbas bibê. Wê, di wê temenê de mirov wê, di laşê mirovekê de her mikrokosmosa ku ew wê kifşbikê û ku ew ji wê gav biavêjê wê xwezayê wê baştir wê fahmbikê. Ber ku wê ew her yek wê beremberê wê di xwezayê de wê bibînenê ku wê hebê. Wê di wê temenê de wê, ji wê li wê û ji ya din li vê wê çawa wê di awayekê şewayî de wê bi wê bihizirê wê bi wê re wê were dîtin ku wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di awayekê de wê, Paracelsus wê mijare cewherê-gîyanê ku wê werênê ser ziman wê bi wê re wê, bi aqil wê çawa wê bigihijê fahmkirina wê di wê temenê de wê bi têngînek xwezayî-aqilî wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Li gorî Paracelsus bo ku mirov xwezayê baş zanibê cewherê û gîyane xwe jî baş zanibê. Ew wê dihênê ser ziman ku wê rêya gihiştina wê zanîna wê di wê çerçoveyê de wê di wê re wê derbas bibê. Ew wê bi wê rengê wê dihênê ser ziman. Li ser wê temenê gihiştineka li hev û ankû hevgyirtinek û bihevbûnek xwezayî û mirov û ankû cewherî û gîyanî wê di wê temenê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Li gorî Paracelsus wê weke cewherî wê, 'archeus' wê hebê. Li gorî wî ev wê li gorî wî mirovî wê bi teybetî wê hebê. Û bo ku mirov wî mirovê nasbikê wê hêza

jîyanê a bi wê nas û fahmbikê wê pêwîst bê. Di wê çerçoveyê de wê, wê mijare têngîna archeus'ê ku ew şîrove dikê wê weke çerçoveyek gîyanî ku ew bi mirov re wê hebê wê li wê bihizirê. Di dewama wê de wê li ser wê re wê werênê ser ziman ku mirovek bo ku ew bêastengî ew di rêya xwe jîyanî de bidomê û pêde herê wê pêwîstîya wê hebê ku ew archeus' a wê bêastengî û di ahenge xwe de ew karibê xwe bide domandin bê. Di rewşên nexweşîyan û hwd de jî wê tevlibûnên li nava archeus'ê ku wê bibin û ankû wê girêdanên li dervî wê ên bi wê re ku wê biafirin û wê ew wê ji rêya wê û ahenge wê derxin û hêza wê ya jîyanî wê kêmbikin wê bi wê re wê ew bê re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê têngîna wî ya archeus wê, di wê rengê de wê, di rengekê de wê, çendî ku wê di dîmenekê de wê weke têngînek gîyanî wê şîrovebikê jî lê wê ji wê cihe wê weke têngînek vejenî a jîyanî ku ew dikarê biafirênê bi hebûna mirov re û mirov bi wê re bijî re wê werênê ser ziman.

Minaq wê dema ku wê bahsa dermankirinê a ji aliyê bijîşekkê ve jî wê bikê wê bîne ser ziman ku ew bijîşk wê pêşî wê pêwîst bê ku ew wê hêza jîyanê û ahenge wê ya ku ew weke archues wê pênase dikê wê nas û fêr bibê. Wê ew wê bi wê re wê karibê wê başkirinê wê bikê û wê bi mirov re wê tendurûstîyê wê bide çêkirin.

Ew wê di wê temenê de wê dema ku wê çavkaniya wê hêza jîyanê a ku ew wê weke Archeus wê pênasê dikê wê çavkaniya wê jî wê weke 'vulcanus' wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Wê bi wê têngîne wê li xwezayê bihizirê û ew çawa xwe di awayekê de wê, biafirênê û dewrûdayimiya xwe wê bikê û wê çavkaniya wê ya vejenî, gîyanî û jîyanî wê çî bê wê bi têngîna vulcanus' re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di nava hebûna xwezayê de wê lêgerîna li gîyanekê wê bi wê re wê, bi wî re wê, weke aliyekê wê bi wê çavkaniyê wê bibê. Ew wê, têngîne wê bi gîyanê hanîna ser ziman wê zêdetirî wê, weke çavkaniyek weke dijî a jîyanî ku mirov bi wê dijî û xweza bi wê xwe diafirênê û hwd re wê, li wê bihizirê. Yanî wê, di wê nûqtayê de wê ji têngînek gîyanê wê cihê wê ew di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Paracelsus bixwe jî wê di wê çerçoveyê de wê bihizirê ku wî tiştêk bi wê rengê wê kifşkiriya û ew bixwe jî weke ku ew hê li fahmkirina wê ne serwaxt bê û di nava hewldana fahmkirina wê de bê wê di dîmenekê de wê bi wê fahmkirina xwe re wê bide dîyarkirin. Gotinên weke bi 'gîyane xwezayê' û hwd re ku wê bi wê re wê werênê ser ziman wê, ev wê tenê wê weke şibandîna kirdeyî ku ew bi wê re wê dikê bê. Wê di wê çerçoveyê de wê, dikarê wê di rengekê de wê, fahmbikê. Lê wê dema ku em têngihên wî

dixwenin jî em wê bi rehetî wê fahmdikin ku ew wê bi wê şibandinekê wê bikê û wê bi wê rengê wê werênê ser ziman. Lê ew şibandin jî wê di wê de wê, çawa wê bibê wê li wê bihizirê. Wê di wê temenê de wê li deverekê wê weke 'hêza jîyanî', li deverekê weke 'gîyane xwezayê', li deverekê wê weke 'cewherê', li deverekê wê weke 'cewherê-gîyanê' bihev re û hwd re wê werênê ser ziman. Ev têtî wê di wê rengê de wê, di awayekê de wê, weke hewldanên wê têtîna xwe ya ku ew di mejiyê xwe de ew bi wê dihizirê wê bi wê ve wê girêdayî bin. Ew wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, mijare xwezayê wê dema ku ew dihênê ser ziman wê, ji du aliyên ve wê were dîtî ku ew wê têtîna xwe ya xwezayî wê dihênê ser ziman. Yekê wê li ser wê têtîna gîyanê, cewherê, çavkaniyê, hêza jîyanê û hwd re wê weke ku wê bixwezê wê bikirpênê. Ya din jî wê ji aliyê wê hebûna xwezayê a şenber ku ew heya bi reng û awa û hebûnên xwe yê dijî û najî re wê bi wê re wê li wê bihizirê. Wê di wê temenê de wê, li ser wê aliyê duyem re wê temenê fahmkirinê wê bi wê re lê gihiştinê, û bûyina weke yekê' re wê wrênê ser ziman. Kengî ku mirov bi wê re bû yek wê hingê wê karibê wê fahmbikê û bigihijê fahmkirina wê ya kûr a cewherî û ankû 'gîyanî'. Wê di wê rengê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di nava wê de jî wê di ahenge wê de wê fahmkirina wê bikê wê hingê wê bigihijê 'rastîya fahmkirina xwezayê'. Li gorî Paracelsus wê têtîna xwezayê wê bi dualiteya wê ya ku wê li hebûna mirov wê were û aliyê wê yê din ê ku wê newê wê bi wê re wê fahmbikê. Ew wê, di wê temenê de wê çendî ku wê rast bê ku mirov wê bi gotinek bi wê rengê wê werênê ser ziman weke 'ya weke zirar' û ya weke 'bi fêde' ku wê salixbikê wê di regekê weke wê de wê, bi têtîna bikê û wê werênê ser ziman. Di wê cihêkirinê de wê, di awayekê de wê şewayekê xwezayê ê fahmkirinê ê ku mirov wê bi wê re wê, çawa wê karibê bijî wê ahengê bi wê re wê bigrê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, mijare gihiştîna wê ahengê ku ew bi wê re wê dihênê ser ziman wê, di wê çerçoveyê de wê, di temenê levkirin û levnekirina bi xwezayê re jî wê di regekê de wê, karibê wê têtîna bixwênê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê mijare xwezayê û fahmkirina wê, di wê rengê de wê gihiştîna levkirina bi wê re wê, weke ku mirov wê ne tenê wê bigihijê xweza, cewher û çavkaniya xwezayê wê, di xwe de jî wê wan aliyên wê bi wê re wê weke ku wê kifşbikê û wê li wan bigihijê.

Di mijare fahmkirina xwezayê de paracelsus wê têgîna xwe ya ku ew didênê liholê wê, ji hinek aliyên ve wê bê temenê pêşveçûnên bi aqilî ku wê bibin. Di mijare tendurustê de wê werênê ser ziman ku wê, di hebûna mirov de wê hinekê ji gerdûnê wê hebê. Ber vê yekê ku wê nexweşîyek bibê wê beremberê wê dermanê wê jî wê hebê. Di wê temenê de wê, werênê ser ziman.

Zanîn û zanîn gerdûnî û zanistî û pêşketina wan

Di mijare felsefeya xwezayê a demê de wê di dîmenekê de wê weke ku mirov wê bi Paracelsus re wê bibînê wê bi filosof û zanyarên demê ên weke Bernardinus **Telesius** (1509-1588) re jî wê bibînê. Telesius wê di rengekê de wê felsefeya xwezayê wê bikê û wê di hizrên xwe wê li ser rexnegirtina li felsefeya aristo re wê werênê ser ziman. Telesius wê di xabate xwe ya bi navê 'De Rerum Natura Iuxta Propria Principia (Ku li gorî rêgeza xwe pêşdikevin li ser xwezaya wan)' de wê mijare felsefeya xwezayê wê ji wê aliyê ve wê hilde li dest. Wê di awayekê de wê di wê xabate wî de wê weke ku wê were dîtî wê zanîna razber wê ji aliyekê ve wê armanc bigirê û wê bi wê re wê werênê ser ziman ku mirov wê tenê bi wê re wê nikaribê bigihijê rastiyê. Bi wê re wê pêwîst bê ku mirov sehên xwe bikarbênê û bi rêya wan wê zanîna ku wê bigihijiyê wê jî êdî wê di awayekê de wê, bikarbênê. Li ser wê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, li ser têgîna xabate aristo a "de anima" û ankû li ser gîyanê ku wê werênê ser ziman wê, di wê de wê, bi wê temenê wê, şiroveyek ji têgîna razberiyê wê çawa wê bi temenekê şenber wê were fahmkirin wê bixwezê ku wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê rengê de wê were dîtî ku wê Telesius wê mijare aqilê xwe de dihizirê û weke ne vekirî li derve û ji girtina wê re wê ew wê, di wê temenê de wê, li ser wê bisekinê û wê, bi felsefeya xwe ya xwezayê wê di rengekê de wê were dîtî ku ew wê armanc digirê.

Ew di wê temenê de wê di rengekê de wê, mijare felsefeyê wê li lê bihizirê wê di wê temenê de wê dîmenekê din ê weke ku em bi felsefeya empodokles re wê dibînin ku wê li ser rewşa tiştan wê li wê bihizirê. Minaq wê weke têkiliya dualiteya vaji hev a weke ya sar û germ, mazin û piçûk û hwd wê hilde li dest. Weke ku wê çawa wê, germ wê belevbûnê wê bi xwe re wê werênê wê, ya sar jî wê li hev çilmisînê wê bi xwe re wê werênê êdî wê li ser wê bi wê rengê wê bisekinê.

Li ser wê temenê wê, di rengê de wê di nava xwezayê de wê çawa wê di nava wê dualiteyê de wê, ahengek wê hebê ku wê ew aheng ew wê, bigirê li ser lingan û dema ku wê bi aliyekê ve wê zêdetir bibê wê ew ali wê derkeve ser aliyê din wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di nava xwezayê de wê, xirabûn, zêdebûn û ankû kêmbûn û hwd jî wê bi wê ve wê girêdayî wê di rengê de wê weke ku wê xwe bi wê re wê, di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Li ser wê têngîna germbûn û sarbûnê de wê, di felsefeya telesius de wê, roj wê aliyê germ û dînya wê aliyê sar wê nimînê bikê. Di wê temenê de wê, têngîna wî ya ser gerdûnê wê piştî wê, li ser hizirkirinên filosofên xwezayê ên weke kopernîkûs û hwd re wê, di rengê de wê werina sererastkirin. Lê ji aliyekê din ve jî wê, bi hizrên xwe yên li ser 'bûjenê û zêhnê' re wê, li hemberî zanîna kevneşop a kevn wê rabê û wê di rengê de wê di wê çerçoveyê de wê were dîtin ku ew wê hizrên xwe wê bi wê re wê, di dewama wê de wê êdî wê werênê ser ziman.

Di mijare têngîna xwe ya gîyanî de wê, bi rengê ku ew dihênê ser ziman wê bi dîmenekê hişmendî wê werênê ser ziman. Li gorî wî gîyan wê xwediyê wûcan û rewşa ku ew ji bûjenê bi bandûr bibê bê.

Ew di dewama wê de wê, dema ku wê hebûnê bi bûjenî wê werênê ser ziman wê li ser têngînek weke bi gotina 'bûjen û hêz'ê wê bi hev re wê werênê ser ziman. Li gorî wî temenê bûyinekê wê bûjen û hêz wê bi hev re wê biafirênin. Li ser wê re wê werênê ser ziman ku wê bingihê gîyanê wê bûjen bê. Ankû ew bi gotina xwe wê werênê ser ziman ku "qûmaşê gîyanê wê bûjen bê" re wê werênê ser ziman. Weki din di şîroveya xwe ya li ser gîyanê de wê bi wê rengê wê werênê ser ziman ku wê, gîyan wê weke xwediyê bingihê bûjenîyî bê. Wê di dewama wê de wê weke rewşek bûjenî wê di hundurê xwe de wê rewşa germbûnê wê bihawênê û ew wê di temenê wê yê belevbûnê û pêşveçûnê û hwd de wê biafirênê.

Ev têngîna telesius wê ji aliyekê ve wê dikarê wê di wê rengê de wê fahmbikê. Heta wê demê wê têngîna gîyanê ku wê, bi têngînek tînî wê li wûcanek dervî bûjenê wê were bi temen kirin ew wê vajî wê li ser temenekê bûjenî wê bi temen bikê û wê bixwezê ku ew wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Daxistin û depelendina gîyanê li rewşek fîzîkî û bûjenî û bi wê bi temenkirina wê di wê rengê de wê, weke aliyekê ku wê bi wê bihizirê bê. Ev wê vajî wê rengê fahmkirinê a têngîna gîyanî a berî wî ku wê were ser ziman bê.

Ew mijare gîyanê wê di rengê de wê di wê temenê de wê, werênê ser ziman ku wê, weke têngînek bi hişmendî bê. Lê ew mijare gîyanê wê ji wê

cihê jî wê di rengekê de wê li wê bihizirê. Di wê demê de wê, filosofên demê ku wê li ser temenê rexnegirtina li felsefeyên serdema kevnera û yên serdema navîn re ku wê werina ser ziman re wê, di rengekê de wê bi wê re wê, were ser ziman. Di felsefeyên li ser wê temenê ku wê bi rexnegirî wê pêşkevin ên weke ya suhrewerdîyan, ibni rûşdtîyan û hwd jî wê di rengekê de wê di wê temenê de wê hebê. Minaq wê dema ku wê bahsa têngîna gîyanê wê bikin wê di rengekê de wê, aliyekê wê yê weke nemir wê hertimî wê werênina ser ziman ku ew bi têngînek gîyanî a serxwe û xweser jî bê.

Di nava hizrên felsefeyên demê de wê weke ku em dibînin wê di nava felsefeya suhrewerdîyan û ibni rûşdtîyan û heta ya telesius'îyan û hwd wê, mijare gîyane tekakesî ku wê ne nemir bê wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Li ser wê temenê de wê mijare aqil û bi rêya sehan girtina wê jî wê di wê demê de wê, dúbare wê bi wê rengê wê were dîtin ku wê were lêpîrsîn. Di demên kevnera û piştî wê di demên serdema navîn de wê were dîtin ku wê di rengekê de wê weke ku wê, 'aqil weke bi rêya sehan weke zanîna ku ew bi wê hati izolekirin û girtin' ku wê bibê re wê were pênamekirin.

Di wê temenê de wê hinek lêpîrsînên telesius wê bibin. Ew di wê demê de wê tiştêkê din wê li ser aqilê razber re wê di awayekê de wê werênê ser ziman. Wê têngîna 'bûhûrîna li şêwayên ceribandinê' û hwd re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Bi gotinek din wê bi wê re wê, şêwayê ceribandinê di aqil de wê, li ser têngîna xwe ya xwezayî re wê pêşnar bikê û wê werênê ser ziman. Li gorî wê rewşên bûjenî ên ku ew di çerçoveya dûnya me de hena wê, bi mazinahi û piçûkatiya wan, û kêmesîyên wê re wê, belki ku ew bi rêya aqil weke newê lêkolîn wê bibîne. Lê ew 'amûrên çavdêriyê' ku ew bi karhanîna wan weke ceribandinê û bi wê lê têngihîştinê wê werênê ser ziman. Di mijare felsefeya wî de wê, bi zêdeyî wê, nerîna xwezaya wê weke ku wê were dîtin wê di wê temenê de wê li ser temenekê çavdêriyê a bi aqil lê gihiştinê û bi fahmkirina wê gihiştina li zanîna wê, bi hiş gihiştina wateya wê û hwd re wê, li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, di mijare derxistina li pêşî a şêwayê ceribandinê û çavdêriyê re wê, weke di felsefeya ronansê û bi teybetî a demên hemdem de wê weke ku wê becon wê wî salixbikê wê, di rengekê weke 'hemdemekê pêşî' wê, karibê wî pênamebikê û werênê ser ziman. Tabî di wê nûqtayê de wê dema ku em bahsa felsefeya telesius bikin wê di rengekê de wê çawa wê mijare xwezayê wê bi wê re wê, derkeve li pêş.

Hinek aliyên wî bi hizirkirina wî re wê felsefeya bruno wê werênê ber bîra me. Me hinekê li jor bahsa felsefeya bruno kir. Li di wê çerçoveyê de wê, li ser wê temen û bingihê gotina felsefeya xwezayê re wê, hinek aliyên wî yên ku wê, di wê rewşê de wê di dewama felsefeya telesius de wê karibê were li ser sekin in wê hebin. Di wê nûqteyê de wê, dema ku em bi felsefeya bruno re wê li wê dihizirin wê ji aliyekê ve wê weke temenekê vekirînê wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Şîroveyên bruno ên li ser gerdûnê û xwezayê wê hinekê wê hem weke çerçoveyek berhevker bê û hem jî wê weke çerçoveyek bi şewakarî ku ew wê bi çerçoveyekê wê li wê dihizirê û wê dihênê ser ziman bê.

Bruno di wê nûqteyê de wê dema ku mirov wê li hizrên wî dinerê wê di wê rengê de wê şewayekê hizirkirinê wê bi xwe re wê werênê ser ziman.

Di nava hizrên bruno de wê, di awayekê de wê karibê wê weke şewayekê ku wê bi şibihê ya Copernicos wê werênê ser ziman wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê girîng wê di wê temenê de wê karibê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di mijare hizirkirinên bruno de wê were dîtin ku ew li ser felsefeyê astronomiyê, kosmolojiyê, matematikê û hwd wê, xwezîyê zanînê bê û wê têngîna 'hûnera bîrkirinê' û hwd wê bi wê re wê derxê li pêş û wê li ser wê gelek nivîsarên ku ew dikê wê bibin.

Di awayekê de wê, têngîna bruno a gerdûnê wê di awayekê de wê, weke bi têngînek hîyararşiyî wê, were dîtin ku ew li wê dihizirê û wê, bi têngîna pergale rojê ku ew pênase dikê weke Copernicos û hwd re wê, piştî wê, bahsa hebûna rojê û stêrên li dora ku ew bi wê hena wê bikê. Li gorî wî roj wê bi stêrên li dora xwe re wê rewşek sazûmanî wê biafirênê. Ew bi têngîna weke 'ser heyvê' û 'binheyvê' û hwd re wê, bi cihêkirina wê rengê bêl ku ew herê wê, di awayekê de wê, bi bûjena wê ya bingihînî wê çawa wê bi wûcana xwe wê ji hev wê cihêbûna wan wê hebê wê bi wê re wê bahsa wê bikê.

Li gorî wî di her nûqteyên gerdûnî de wê heman rêgezên heman zagon wê, derbasdar bê. Li gorî wê bruno wê werênê ser ziman ku wê gerdûn wê wehe hebûne ku ew dayimîtiyê bi xwe re dide dîyarkirin bê. Li gorî wî ew dayimîti wê hertimî wê li derve wê xwediyê rengekê pêşketinê bê. Li gorî wî gerdûn sermed a û ew sermedî di sermedîya xwûdî de wê xwe bide dîyarkirin. Ew bi gotinên weke "xwûdê yê xweza dikê xweza" û

”gerdûn ya xweza dikê xweza” re wê, di rengekê de wê, di heviyekiyekê de wê di wê rengê de wê werênê ser ziman. Ji aliyê kosmolojikî ve bi rêgezî wê çendî wê, têgihên Copernicos wê, rengekê di şibihê wê werênê ser ziman wê, di awayekê din de jî wê bi wê re wê, rengê hizirkirina weke ya spinoza ku wê weke xwûdê û gerdûniyê wê di heviyekiyê de wê werênê ser ziman wê dîmenekê wê bi xwe re wê di awayekê de wê bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, di nava xwûdê û gerdûnê de wê, nîqaşên weke bi wê re wê bihizirê wê dîmenekê hizirkirinê wê weke ku em bi êzdayiyên kurdistanî re wê dibînin ku ”wê xwûdê wê weke ya aktiv a di gerdûnê de wê bibînin û ew wê, xwûdê wê weke temenê tevgera gerdûnê wê bibînin” wê di rengekê hizirkirinê de wê, dîmenekê hizirkirinê wê di nava hizrên bruno de wê, were dîtin. Ji aliyê tînî ve wê di temenekê panteist de wê, dîmenekê hizirkirinê wê di têgihên xwe de wê bi wê re wê weke ku wê were dîtin wê bikirpênê.

Di wê nûqteyê de wê rengê hizirkirina bruno wê di wê şêwayê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Li gorî ”xwûdê û gerdûn wê weke du rûyên madalyonekê bin. Xwûdê wê bi awayekê wê weke gerdûn bê. Ber ku wê her tiştê ku ew heya û sedema wê û dayimîtiya wê ku ew wan diafirênê, sazûmana wan di nava wan û bi hev re dide çêkirin û cihêbûna wan, rengê wan, zayenda wan û rêvebirina wan dikê û wê bi wê re wê hem sedema wan a bûjenî û hem jî ya darêjkî a wê bê.” Li gorî wî ew hîç nekeve têkiliyek afirandinê a hebûnê de wê, bê hasab wê, hebûnan, zayendan, cûreyan û hwd wê di wê de (di gerdûnê de) wê biafirênê. Bruno wê têgîna xwûdê-gerdûnê wê dema ku ew dihênê ser ziman wê bi wê temenê û têgînê wê di rengekê de wê, bi têgiha bûjenî û ankû temenekê bûjenî wê werênê ser ziman. Di rengekê kirdeyî de wê ew têgîna bûjenê a bruno wê têgiha aristo a ’bûjena pêşî’ wê di şêwayekê de wê di mejiyê mirov de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Lê xosletên têgîna wî ya bûjenî wê, di rengekê de wê dema ku mirov wê li wê dihizirê wê di nava wê têgiha hîyararşiyî a gerdûnî de wê, di rengekê de wê weke bi pêvajoyek pêşketinê wê weke ji ya piçûk bi ber ya mazin ve wê, pêşkeve û wê zêde bibê wê, di dîmenekê de wê, bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di wê têgînê de wê, ji wê têgîna bruno wê bi rehetî wê karibê bigihijê têgîna gerdûnek di xwe de berfireh dibê. Li gorî wê her tişt wê di xwe de wê wê ji xwe pê de wê ne bi darêjkek din bê. Yanî her tişt wê weke tov wê di wê de wê, vêşarî hebê. Ku ew dema wê hat wê were li holê û bibê.

Di şîroveya bruno a li ser bûjenê de wê, hem ji aliyekê maddî ve û hem jî wê ji aliyekê din ê hizrî ve wê karibê wê fahmbikê. Di wê temenê de wê ew têngîna bûjenê wê, di wê temenê de wê weke têngînek ku ew di xwe de wê, weke ku wê hebê û wê, di wê temenê de wê bi zêdebûna di xwe de wê, bi ber pêvajo û hîyararşîya hebûnên din ve wê herê bê.

Li gorî bruno wê her tişt wê weke tov wê vêşarî bê. Wê, dema ku wê bibê wê bi wê re ji wê derkeve.

Têngîna bûjenê a bruno wê di rengekê de wê, şêwayê hanîna ser ziman ê ku wê spinoza wê, di rengekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê, weke çawa wê werênê ser ziman wê di rengekê de wê bi rengê hizirkirina bruno re jî wê were dîtîn. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê hem wê weke têngînek kosmolojikî û hem jî wê weke têngînek bi destpêkî ku wê were li wê were lê hizirkirin wê 'têngîna bûjana pêşî' bê. Di wê temenê de wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê, di wê rengê de wê karibê wê li wê bihizirê.

Aristo wê ji aliyekê ve wê di felsefeya xwe de wê weke têngînek bingihînî wê di wê çerçoveyê de wê bi têngihiştina darêjkê re wê bi temen bikê û wê werênê ser ziman. Di nava têngîna xwe de wê werênê ser ziman. Di wê rengê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare bûjena pêşî wê weke mijare felsefeyê a giştî wê di nava felsefeyên ku wê werina afirandin de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê were dîtîn ku wê were lê hizirkirin.

Di wê temenê de wê bi wê re wê dikarê wê, di dewama wê de wê bi wê re wê, werênê ser ziman ku wê li ser temenekê kosmolojikî û ankû astronomikî wê bi wê re wê were dîtîn ku wê ew jî wê li wê were lê hizirkirin. Di warê hizrên ku wê li ser têngîna fezeyê û ankû herdûnê de wê ji demên serdema navîn û pê de wê bi filosofên weke Copernicos û hwd re wê were afirandin re wê, di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Di wê warê de wê hizrên Copernicos wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê dikarê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Copernicos wê, di xabate xwe ya "De Revolutionibus Orbium Coelestium (li ser tevgera cismên azmanî)" wê, di rengekê de wê bi têngînek heliosentrik a bi têngîna navendîtiya rojê ku wê hilde li dest re wê, werênê ser ziman. Wê dema ku em li têngînên aristo û hinekê yên Ptolemeus ku binerê wê di rengekê de wê were dîtîn ku wê di rengekê ku

wê ne dûrî wê di wê çerçoveyê de wê, di şêwayekê de wê hanîna wî ya li ser ziman wê bibê. Di aslê xwe de wê hizrên Copernicos wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku wê bi wê re wê bihizirê wê, ji ya kevn wê cihê wê dîmenekê hizirkirinê wê bi wê re wê were dîtin ku wê werênê ser ziman.

Têgîna Copernicos ku wê di wê temenê de wê di rengê de wê were hanîn li ser ziman wê, di awayekê de wê mijare astronomiyê ku ew hata wê demê hatiya û wê 'dûnyê wê weke navendê' wê ji xwe re wê bibînê wê, derkeve dervî wê, Di wê nûqtayê de wê, ne tenê têgînên felsefeyê weke bi aristo, ptolemeus û hwd wê di wê rengê de wê, di rengê de wê werîna ser ziman. Her wusa wê di nava mitolojiyên demên berê de jî wê di rengê de wê bahsa mazinbûnîya rojê ji dûnyê maztir û weke giloveke rohani ku ew hemû rohnîyê dide dûnyê û dora û hwd ku wê li wê bihizirê wê, bi wê re wê, were ser ziman. Di nava mitolojiyê de wê yazdanên weke yên sereka ên herî mazin jî wê bi rojê wê werina salixkirin û pênasekirin. Weke şamaş û hwd ku wê werina ser ziman wê, di wê temenê de wê karibê wê werênê ser ziman. Di nava mitolojiya mitrayiyê de jî wê roj wê weke devera herî mazin û navendî wê di têgînekê de wê weke 'cihê yazdanê mazin' wê were pênasekirin. Ev têgîn jî wê dema ku wê bi hev re wê bi felsefeyên astronomiyê û hwd re wê werina salixkirin wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke temenekê fahmkirinê wê bi xwezayî jî wê biafirênin. Piştî wê, êdî wê hin bi hin wê bi felsefeyî wê, di serdema navîn de wê bi têgînek felsefeyî-astronomi-kosmolojikî û hwd re wê, şîrove wê bi awayekê teorikî wê li ser wê re wê bi wê rengê wê werina kirinn. Di wê çerçoveyê de wê derketina li holê a Copernicos û hwd wê, di wê temenê de wê, di rengê de wê karibê weke bi temen û têgînek şoreşî jî şîrovebikê û werênê ser ziman.

Di mijare stêrzaniyê û ankû astronomiyê de wê di wê demê de wê, du astronomvanên girîng wê di wê demê de wê xwe bidina dîyarkirin. Yek wê di dema eyûbîyan de li reha ya kurdistanê bi navê battani bê û yê din jî wê Copernicos bê. Herdû jî wê di wê temenê de wê, di rengê de wê, werênê ser ziman. Battani wê rewşa stêran, pergalek rojê û rewşa dem û navberê bi şêwayên hasibandinên bi metamatikê û hwd re wê bikê û gelek têgînên wî di dema wî de ne hatina fahmkirin wê piştî wî wê di demên hemdem de wê werina hinek ji hev zelal kirin.

Weki din wê di awayekê de wê rewşa astronomiya dema eyûbîyan wê bi matematikzanên wele merwazî û dinwerî û heta xwarizmî bê û ankû

piştire ji tusi û heta fexredinê xelatî û hwd bê wê, bi gelek zaneyên demê re wê were dîtî ku wê bibê. Li rojava wê, di wê warê de wê, ji de aristo û heta poteleme û piştî wan heta zane û filosofên demê ên hêja ên weke Copernicos wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Hizrên Copernicos wê di wê warê de wê di aslê xwe de wê giring bin ku mirov wê di wê demê de wê di awayekê de wê pirr baş wê fahmbikê û werênê ser ziman bê. Ew wê, di wê çerçoveyê de wê, ji aliyekê ve wê weke ku wê battanî wê bikê li ser temenê rexnegirtin û ankû li gorî pûçkirina hizrên aristo re wê, hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Heta wê demê wê, hizrên aristo wî di temenê wê weke ji ya giştî bi ber ya jêr ku wê were di rengekê euklidî de wê, were dîtî ku wê werênê ser ziman. Li gorî wê hemû dîyardeyên avakar wê di wê temenê ji ya giştî bi derketinê re wê bi hev ve wê girêdayî bin.

Lê hizrên Copernicos wê di rengekê de wê, dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku ew, li ser wê temenê wê ew wê werênê ser ziman ku wê navenda fezeyê û ankû gerdûnê wê ne dînya bê. Heta wê demê wê di rengekê de ku wê were ser ziman wê dînya wê weke navendê wê were dîtî. Di demên berê demên felsefeyê de ku wê ji demên sumeran û hwd wê were ser ziman wê dînya jî wê weke dîz tepsiyekê rast wê were hanîn ser ziman. Di wê warê de wê hizrên Copernicos wê di rewşê de wê ji wan aliyan ve wê, di awayekê de wê li ser temenê tevgerên cismên azmanî re wê were kirin. Wê di wê rengê wê rojê wê weke navendê wê werênê ser ziman û wê, dervî wê li dora wê ku wê bi serê xwe di rewşek pêdendî de wê sabit wê sekinî bin wê bahsa komên stêran wê bikê.

Di wê çerçoveyê de wê di rengê ku wê Copernicos wê werênê ser ziman wê çerçoveya wûcan û temenê gerdûnê di fahmkirinê de wê temenekê wê yê metamatikî wê weke ku wê hebê wê di wê rengê de wê, balê bikişênê li ser wê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Hizrên Copernicos wê di wê demê de wê bi tememî wê li hemberî dogmayên teolojikî ên dêrê ên demê bin. Wê di wê temenê de wê derkevina li pêş. Li ser wê temenê wê, dema ku ew hizrên xwe wê werênê ser ziman wê di dema wî de wê, zêde wê balê nekişênin. Lê piştî wî li ser gotinên Copernicos ku wê balê bikişênê li ser temenê wê yê metamatikî ku ew bi wê were fahmkirin ku wê zaneyên weke gelilei wê êdî wê heya xwe wê bidina serê hizrên copernicos û wê werênina rojevê wê di wê demê de wê êdî wê weke ku wê ketina farqe hizrên wî de wî bi carekê wê bibê. Di wê demê de wê, demê wê gelilei wê bi carekê wê xwe

li hemberî engizisyonê wê bibînê û wê bi wê re wê, hizrên Copernicos ên li ser wê temenê kosmolojikî ku ew dihênê ser ziman jî wê êdî wê werina qadaxakirin. Di wê çerçoveyê de wê, hizrên Copernicos wê dema ku ew di wê çerçoveyê de wê, balê bikişênin wê êdî wê, ji aliyê kesên weke geliliei bê Bruno bê û hwd ve wê, ji aliyê gelek zaneyên din ên demê ve wê were dîtin ku wê werina kifşkirin. Di wê warê de wê, piştî wê, hizrên kapler wê êdî wê di rengekê de wê were dîtin ku wê pêşkevin. Johannes Kapler (1571-1630) di rengekê de wê, çerçoveyek şîroveyî wê bi wê re wê pêşbixê û wê li ser wê temen û çerçoveya şîroveyî re wê di rengekê de wê bi hanina ser ziman a hizrên xwe re wê, di dewama zaneyên weke Copernicos û hwd re wê, êdî wê çerçoveyek hizrî û xatek zanyarî a ku wê ew dervî ya teolojikî û ya weke kevneşopîya zanîna hatî herêkirin û ku ew rûniştîya wê derxê li holê.

Kapler wê tiştêkê din wê bikê. Ew jî wê ew bê ku wê di wê demê de wê li ser mijare tevgerên gerwêrkan, têkiliya nava wan a bi bandûrê, rewşên weke bi navberê û hwd ku wê çawa wê werina hasibandin û hwd wê li ser wan bisekinê. Ev wê weke dîmenekê din ê ku wê li ser wê çerçoveyê wê çawa wê di wê de wê were kûrbûn wê bi xwe re wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Kapler wê li ser wê temenê wê dema ku wê tevgerê wê werênê ser ziman wê di rengekê de wê, têgîna pergale rojê ku wê weke bi rengê hizirkirina xwe wê bigihinê şêwayekê şîroveyî jî bê. Kapler wê di wê çerçoveyê de wê her sê rêgez û ankû zagonên xwe yên tevgerê wê werênê ser ziman. Ya pêşî wê ew bê ku wê li çerçoveya rojê wê, hemû gerwêrk wê roj û ankû cismên ku ew li dora wê na wê li dora wê di nava tevger û gerînê de bin re wê werênê ser ziman. Ji wê têgînê wê kapler wê bigihijê têgîna 'birehê' ku wê her gerwêrk wê xwediye wê bê û wê di aheng û xate wê birehê de wê, li dora wê bi awayekê rêkûpêk wê bigerihê bê. Wê li gorî zagon û rêgez duyem jî wê ew bê ku wê her gerwêrk wê biqasî dema ku ew li dora rojê digerihê wê wilqasî demê jî wê li şûn xwe wê bihêlê û wê bigerihê. Bi wê re wê were ser ziman ku gerwêrk ku ew li rojê nêzbûn wê leze wan wê zêdetir bibê. Û ku ew ji rojê dîrketin jî wê ew lez wê kêm bibê. Wê di dewama wê de wê rêgeza zagon û rêgeza sêyem jî wê ew bê ku wê kapler wê werênê ser ziman ku wê, di dema gerînûvegerînê de wê, li gorî wê dema gerînûvegerînê wê, bi hemdemî wê wilqasî wê ji rojê wê dîr bê. Wê di wê temenê de wê bi gerîna wê re wê dîrbûn û ankû nêzbûna wê ya ji rojê wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin û wê were hanîn li ser ziman.

Di wê temenê de wê, têtînên kapler wê di dewama yê Copernicos de wê di regekê de wê, çerçoveyek zanyarî a hemdem wê, bi xwe re wê, werênê li holê. Bi wê re wê, rengê têtîn û hizirkirina gerûnê a aristo û heta pythagoras ku wê weke gelilei wê werênê ser ziman wê dawîyê li dema wan û rengê hizirkirina wan wê werênê. Di wê çerçoveyê de wê êdf wê bi ber dema nû de wê, bi tam lezê wê di dewama wê de wê bi hizirkirinê û pêşxistinên bi hizirkirinê re wê di rêya xwe de wê rêbigirê.

Di aslê xwe de wê dema ku em bahsa hizrên kapler bikin wê di regekê de wê bi wê rengê wê weke ku ew temen û wûcana gerdûnê wê dikin ku wê bi hijmaran wê fahmbikin û wê werênina ser ziman wê di regekê de wê bandûra wê li ser kapler wê bibê. Kapler wê hizrên pythagorasiyan jî wê bixwênê û wê di wê demê de wê heya wî ji wan wê hebê. Teoriya pythagorasiyan wê di regekê de wê weke teoriyek baweriyî jî wê di dîmenekê de wê bibê û wê bi wê zêde cih wê bê dayin li têtînên 'tînî' û 'gîyanî' jî. Dibê ku ev bê wê bandûra wê xwe di regekê de wê li şewayê hizirkirina kapler wê bide dîyarkirin ew wê, hemû têtînên xwe yê di derbarê gerdûnê, û kosmolojiyê de wê werênê ser ziman wê bi zêdeyî wê bi têtîn û gotinên mîtolojikî û hwd re wê, di regekê de wê cih bide wan û bi wê rengê wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Di nava têtînên teorikî ên aristo de wê, zêde weke derneketina li pêş a têtîna nicelikî li pêşîya ya nitelikî bê. Lê ev wê Copernicos wê bikê û wê kapler wê ew wê, li ser wê temenê pirranîtiya wê ya nicelikî re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, were dîtin ku ew jî wê werênê ser ziman ku wê rewşa xwezayê bi tişt û dîyardeyên wê re wê li gorî zimanê matematikê bê wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê di çerçoveya wê çerçoveya fahmkirin wê bi têtîna 'tamîtiya dîyardeyan' de wê, têtîhek geometrikî wê di wê temenê de wê derxê li pêş. Li gorî wî geometriyek sade û zelal wê çerçoveya wê û sazûmana wê bi awayekê baş wê karibê bi xwe re wê werênê ser ziman. Ew dihênê ser ziman wê di nava pergalek rojê de wê rewşên weke pîvanên geometrikî wê hebin û wê li ser wê temenê wê ew wê, bi awayekê wê bixwezê ku ew wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê dema ku em bahsa serkevtina kapler bikin bi hizrên wî re wê, dikarê wê bibêjê û wê werênê ser ziman ku ew wê bi bireha gerwêrkan û kifşkirina destûrên wan re wê di wê temenê de wê derkeve li pêş bê.

Kapler wê di nava têtînên xwe yê di derbarê fezeyê û pergale rojê û hwd de ku wê werênê ser ziman wê, ji têtînên ku wê weke cemberekê wê bi zivîn wê bibê a li dora rojê û hwd ji wê zêdetirî wê weke yekê ku ew

kifşdikê ku ew zivirîn di şêwayekê elipsî de dibê wê, werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê hizrên xwe wê bimeşênê û wê werênê ser ziman.

Piştî Copernicos û kapler ku wê derkeve li pêş wê, Galileo Galilei (1564-1642) bê. Gelilei wê di wê temenê de wê liser temenê têgînên copernicos wê, werênê ser ziman. Di xabate xwe ya bi navê "axiftina li ser du pergalên gerdûnê" ku wê werênê ser ziman wê di wê de wê hizrên aristo ên di wê warê de wê di berçav de wê derbas bikê û heta ku wê di awayekê de wê bi yên kopernicos re wê bide berhev. Lê di wê demê de wê ber ku wê hizrên Copernicos wê qadaxa bin wê li ser wê rengê hizirkirina xwe û dana nîşandin a helwesta xwe li aliyê hizrên copernicos wê bê sedema wê ku ew were darizandin ji aliyê engizisyonê ve.

Gelilei wê di wê demê de wê şêwayên lêkolînî û çavdêrî wê pêşbixê. Wê 'teleskopê' wê bikarbênê. Wê weki din wê di kifşkirina jupiterê û peyke wê de wê navê wî bê ser ziman. Weki din wê pêvajo û demên gerwêrka venusê û bi wê re ku wê li ser heyvê wê çîya, tilman û hwd ku ew hena wê were ser ziman ku wî ew kifşkirina. Weki din wê di dewama wê de wê piştî gelilei wê çar peykên jupiterê jî wê kifşbikê. Ev wê, dema ku wê wan wê werênê ser ziman wê, di wê temenê de wê weke li dijî aqil û fahmkirinên teolojikî ên rûniştî hizrên xwe dihênê ser ziman wê bê dîtî û wê were lêpirsîn.

Bi gelemperî ku mirov li nava têgihên gelilei binerê wê were dîtî ku wê, di derbarê fizîka mekanîkî û dînamîkî de wê kifşkirinên wî bibin û wê di wê temneê de wê li ser rêgezên wan wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê kifşkirinên û salixkirinên bi metamatîkê ku wê di wê çerçoveyê de wê bikê wê, weke dannaşandina rêgez û zagonên wê werina pêşnasekirin. Ev jî wê di demên piştî ên zanistî de wê, ew wî weke temenekê wê bide dîyarkirin.

Di wê warê de wê xabatên gelilei wê di warê zanîneê û pêşketina wê de wê ji wê aliyê ve wê, weke ku wê were ser ziman wê, bi zêdeyî wê giring bin ku mirov wan werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê dikarê wê di wê rengê de wê werênê ser ziman ku wê, mijare cismên azmanî bi serbestî ketina wan û zagonên wê kifşbikê. Di wê warê de wê ji serê qûleya pisa wê tiştên wekhev giraniyê ên ji hev cihê wê berdê û wê, di wê warê de wê di çerçoveya kifşkirina qutleya wê de wê bixwezê ku ew xwe bigihênê fahmkirinekê.

Di wê çerçoveyê de wê hem bi caribandinên xwe bê û hem jî wê bi şîroveyan xwe yên ku ew di xabate xwe ya ku me navê wê li jor hanê ser

ziman de ku mirov li wan dinerê wê dibînê ku wê li hemberî fîzîka aristo wê, di wê temenê de ku wê têngihên copernicos û kapler wê ji xwe re wê bikê temen wê, têngiha xwe ya fîzîkî a mekanîkî û dimanîkî wê pêşbixê û wê werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê hêza tahfanê ku wê ji aliyê mazinbûn û hevrast û ankû aliyê wê ve wê gûharîn wê bi wê re wê bibê wê, kifşbikê û wê li ser wê bisekinê. Wê bi wê re wê bide nîşandin ku wê di nava cemberê de wê, cismekê ku ew bi zivirê wê, li hemû nûqtayên demê û wê bi ber navendê ve wê xwediyê hêza lezdanê bê.

Bi wê re gelilei wê zagonên cismekê dikeve wê kifşbikê. Wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê dema ku wê tiştek wê bikeve her kêliya ku ew dikeve wê di ahengekê de wê di leza wê de wê, zêdebûn wê bibê. Bi wê re wê piştre wê bi têngîna fizika dinamik re wê piştre wê bi wê teoriya wî re wê were kifşkirin û wê were hanîn li ser ziman ku wê, deverek ku ew hewayê wê jî wê hatî valakirin wê tiştekê weke pirtiekekê, muyelê û ankû fişkekê ku ew bikeve wê di awayekê wekhev de wê bikeve wê were hanîn li ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê li gorî wê têngîna gelilei wê were hanîn ser ziman ku wê dema ku wê tiştek ew ket ku ew li pêşîya tê astengî nebê wê hetaheta wê bikeve. Ev jî wê weke têngînek ku wê di wê çerçoveya têngîna fizika xwe ya dinamik de wê bi têngîna gerdûnê û hwd re wê bê kifşkirin û wê were hanîn li ser ziman. Wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê dema ku wê di lezê û gûharînê de wê, gûharîn bibê wê demê wê bi bandûra tiştekê din wê dikarê wê fahmbikê re wê werênê ser ziman. Piştre wê ev têngîna gelilei ku ew di wê rengê de wê werênê ser ziman wê di nava têngihên Newton de wê, weke 'destûra çalakiyê a pêşî' wê were pênasekirin. Yan jî wê weke destûra bêçalakiyê wê were ser ziman.

Di wê rewşê de wê di aerdê de wê kişîna ardê wê hebê û wê, bi wê re wê, ew hêza wê werê ser ziman Minaq wê dema ku wê tirek jî kevanê were avêtin ku wê ji dema ku ew çû û gihişt wê bi wê re wê di ahengekê de wê bibê.

Lê mijare kişîna kutleyê wê di wê nûqtayê de wê weke aliyekê wê ye din bê ku mirov wê karibê wê li ser wê bisekinê bê. Wê dema ku mirov li rewşa mijare kişînê bi têngîna fîzîkî wê li wê dinerê wê, bi wê re wê were dîtin ku wê di ketina tiştekê ku ew xwediyê bereke fireh bê wê, bi wê re wê, ew rewşa hebûna hewayê a di valahiyê de wê li hemberî wê ketinê wê weke bi leza wê re wê, hêzek dijber jî wê ji aliyekê ve wê weke ku wê bi wê re wê biafirênê. Di wê temenê de wê ev wê, di wê temenê de wê,

weke hêza ku ew dikarê wê ji hevrastê wê derxê wê bi wê re wê, di rengê de wê werê dîtî ku wê karibê wê salixbikê bê.

Gelilei wê di wê nûqteyê de wê, ji aliyekê din ve jî wê weke ku wê kapler wê bikê wê ji aliyekê din ve wê têngîna geometriyê û metamatikê wê bixwezê ku ew dihanîna xwe ya li ser ziman de wan bi hev re bikarbênê û wê dikê. Di wê temenê de wê di mijare fîzika dîmanikî de wê ji wê demê û pê de wê di wê çerçoveyê de wê were dîtî ku wê, êdî wê hizirkirinên li ser wê zêdetirî wê bi wê re wê bibin. Kifşkirinên Ouklid ku ew dik bi geometriyê wê, di awayekê de wê, ji hinek kifşkirinên fîzika dinamikî re wê, di wê warê de wê were dîtî ku wê bibê peyxam. Wê li ser wê re wê, di demên piştre wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Di mijare têngîna fîzika dinamik a demê de ku wê pêşkeve wê hin bi hin wê weke têngînekê wê di kifşkirina aqilê mirov de wê bi wê re wê derkeve li pêş. Piştî Copernicos wê bi têngîhên kapler û gelilei û di dewama wan de ku mirov dikarê bi rehetî navê wî werênê ser ziman û şîrovebikê ên newton re wê di wê temenê de wê, karibê wê werênê ser ziman bê.

Di mijare kifşkirinên bi fîzika dinamikî re wê di dewama wê de wê bi têngîna xwezayê re wê êdî wê li ser wê re wê li wê were lê hizirkirina. Di nava dem û mekanê, û têkiliya nava wan de wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê. Di mijare hizirkirinên bi fîzîkê bi mekanikî û dinamikî bê , xwezayî û pêvajoyên wê yên pêşketinê û bûyinê bê û hwd wê, di wê temenê de wê bi wê re wê êdî wê were lê hizirkirin. Di demên ronansê û pê de wê, bi kifşkirinên fîzika dînamik û hwd re wê metamatik û geometri û hwd wê bi hev re wê temenekê wê yê hizirkirinê wê bi wê re wê bibê. Weki din wê, bi fîzika mekanikî re wê bi heman rengê rengê wê karibê wê bahsa wê bikê. Di mijare fîzîkê û pêşketina wê weke zanistekê ji wê demê û pê de wê êdî wê hin bi hin wê were dîtî ku wê pêşkeve. Hizrên kapler û kifşkirinên wî yên weke bi têngînek dînemikî û tevgerî a rewşa tevgerîna gerwêkan û zagonên wê di awayekê de wê bi wê re wê, di dewama wê bi wê rengê ji aliyên din re jî wê di şewayekê de wê bina peyxam ji hizirkirin û kifşkirinên bi wê rengê ku wê bi wê re wê werina kirin. Di dewama wê de wê, di wê temenê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di wê temenê de wê bi wê re wê mirov wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Pêvajoyên pêşketina têngîna fîzîkê wê, di wê çerçoveyê de wê were dîtî ku wê bibê û wê pêşkeve. Wê çerçoveya têngîna fîzika dînamik û ya mekanikî wê êdî wê bi demê re wê bi kûrbûna bi zanîn û fahmkirina

wêû bi kifşkirinên ku wê bi demê re wê di wê warê de wê bi wê re êdî ku wê werina kirin re wê di dewama wê de wê bi wê re wê bibê.

Di mijare têtîna fizika dinamîkî a demê de wê were dîtîna ku wê derkeve li pêş. Piştî Copernicos wê were dîtîna ku wê bi hizrên kapler û gelilei re wê, di rengekê de wê derkeve pêş. Ji wê aliyê ve hizrên wan herdu zaneyên demê wê piştî wan re wê bi zêdeyî wê were ser ziman. Newton di xabate xwe ya bi navê "Philosophiæ Naturalis Principia Mathematica (Di felsefeya xwezayê de rêgezên metamatîkê)" wê, di awayekê de wê, bahsa xabatên gelilei wê bikê û wê, bi pasndanê wê werênê ser ziman. Wekî din wê dema ku wê rêgezên xwe yên li ser têtîna fizîkê wê werênê ser ziman wê, di rengekê de wê cihêyiya nava yên xwe û yên kapler wê pêşî wê werênê ser ziman û wê piştî wê, salixkirinên xwe wê bikê û wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke ku mirov wê dibîne wê, rêgezên kapler ên li ser tevgera gerwêrkan wê di wê demê de wê bi zêdeyî wê di wê demê de wê pêşkevin û wê derkevina li pêş. Di awayekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, werênê ser ziman ku wê mijare fizika dinamîkî ku wê di wê de wê bi rêgezên re wê derkeve li pêş re wê, li ser wê re wê hizirkirin wê di wê temenê de wê pêşkevin.

Weki din wê weke ku mirov wê ji navaroka xabata newton wê fahmbîkê wê di rengekê de wê, rêgezên kapler wê di rengekê de wê bi hizirkirin û kifşkirinên xwe re wê ji aliyekê ve wê li gorî têtîna xwe ya fizîkî û hwd wê piştîrastbîkê.

Newton wê di destpêka xabate xwe de wê dema ku wê werênê ser ziman wê, bîne ser ziman ku ew dixwezê têtîna xwezayê wê bi hêza wê re wê fahmbîkê. Wê di wê temenê de wê têtîna gotina "hêza xweza" ku wê werênê ser ziman ew wê bi wê gotinê wê werênê ser ziman. "Ku mirov ji dîyardayan hêzên xwezayê wan kifşbîkê û piştî bi alikariya wan hêzan bûyarên din vebêjê" re wê, werênê ser ziman. Li gorî wî dîyarde pêwîstîna werina çavdêrkirin û bi wê êdî rêgezên xwezayê werina kifşkirin.

Li gorî têtîha newton wê weke ku ew wê, di wê xabate xwe de wê werênê ser ziman ku wê xweza wê, xwediyê nitelikên metamatîkî ku ew nikaribê were ji hev beşkirin bê. Lê ew ji qatkên piçûk diafirê. Ew têtîna ku ew bi wê dihênê ser ziman ku ew ji qatkên piçûk diafirê wê, dikarê wê weke têtîna atoma demokrit û ankû logoyên empodeokles û hwd wê fahmbîkê û wê werênê ser ziman. Wê di dewama wê de wê, dema ku wê werênê ser ziman her rewş û rûdaw wê ji wan qatkan wê bi hevvebûna

wan û jihevûna wan wê biafirê. Ev têngîna newton wê di rengekê de wê, dema ku em li ser temenekê felsefeyê wê bi wê bihizirin wê di cih de wê hizrên empodokles ku ew di wê warê de wê bi têngînek fizikî wê werênê ser ziman wê werênê ber bîra mirov.

Di dewama wê de wê bi wê re ku ew zanistê dihênê ser ziman wê bi wê re wê vebêjê ku 'armanca zanistê wê ew bê ku wê çawa wê li wê, bi ceribandîna wê teoriyan wê pêşbixê û wê bi wê re wê vebêjê û wê werênê ser ziman. Ew wan teoriyên ku ew di wê temenê de wê dikirpênê wê weke 'teoriyên matematikî' ku ew pêşbixê wê di wê temenê de wê karibê wê fahmbikê bê.

Di wê demê de wê, weke têngînek ku wê newton wê werênê ser ziman wê weke zimanê xwezayê matematikê ku wê gelilei wê şîroveyan xwe bi wê re wê bikê wê, di wê çerçoveyê de wê, newton wê werênê ser ziman. Têgihên newton ku em li ser matematikê re wê werênê ser ziman wê bi têngînek dahûrî a geometriyî wê karibê wê werênê ser ziman. Wê pêşxistinên wî di wê warê de wê di çerçoveya têngîna 'differansiyelî' ên geometriyî û denklêmên wê de wê di rengekê de wê karibê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Weki din wê di çerçoveya hasibandinên integralî de wê, şewayan wê ji aliyê xwe ve wê pêşbixê û wê werênê ser ziman. Ew wê dema ku wê ew şewayên xwe wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê werênê ser ziman ku wê, di rengekê de wê, weke têngîna û şewayek 'fluxion' de wê, werênê ser ziman. Li gorî ku newton wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman wê li gorî tişt wêbi nicelikî wê ji dîmenekê li ya din wê biherikê û derbas bibê.

Wê dema ku em li ser têngîna û hizrên newton wê bihizirê wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê tevkarîya wî bi zêdeyî wê di warê têngîna mekanikî de wê xwe bide dîyarkirin. Ku wê bi rêgezên kapler re wê hilde li dest wê, destûra 'jinavendê ravînê (in: centrifugal)' wê, kifşbikê û wê werênê ser ziman. Wê bi wê re wê destûra kişîna kutleyê wê bîna ser ziman. Ku wê weke 'destûra tevgera newton' jî wê were bi navkirin wê, 'rêgeza bêçalakiyê' ku hêz wê bi kutleyê wê hêza tahfanê wê pêşbixê û ku wê bi levketina wê re wê di hevkeyiyekê de bê re wê werênê ser ziman. Wê ev wê weke têngîna 'bandûr û bertekê' jî wê weke destûrek fizikî wê piştê wê were pênasekirin.

Di aslê xwe de wê dema ku wê navê newton wê were ser ziman wê di cih de wê têngîna 'kişîna kutleyê' wê were bera mirov. Ev hizrên wî di dîroka fizikê de wê weke şoreşekê jî wê werina pênasekirin. Di dewama wê de wê, weke ku wê ji nava xabate wî ya ku me navê wê li jor da wê,

rêgezên tevgera gerwêrkan a kapler jî wê bi matematikî wê salixbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê, weke ku wê were dîtin û wê were ser ziman wê têngînên kapler wê hinek aliyan ve wê mejiyê newton wê bi xwe re wê mejul bikin. Wê dema ku wî hewlêda ku ew rêgezên kapler bi matematikî wan werênê ser ziman wê di temenê de wê, li ser pirsê çima di gerîn û tevgerên xwe de wê gerwêrk wê di cihê xwe de wê bimênin wê, ji wê re wê bersivê heta dawîya jîyane xwe jî wê newênê.

Newton wê di wê demê de wê mijare tevgerê wê bi têngîna fizika dînamik re wê di wê demê de wê bi zêdeyî wê mejiyê wê xwe ser wê rawastênê. Di dewama wê de wê bi wê re wê, li wê bihizirê û wê têngîna kişîna kutleyê wê bi wê re wê kifşbikê. Lê ew di çerçoveya rêgeza xwe ya 'bêçalakiyê' de wê werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê pirtûka xwe ya 'principia' wê binivîsênê. Lê wê heta salên 1687'ê wê ne weşênê. Di wê di wê nûqtayê de wê weke ku wê were dîtin ew mijare tevgerê û bêtevgariyê wê bixwezê ku ew wê ji ehv dervê û wê fahmbikê. Di navaroka xabate wê de wî, dema ku ew wê werênê ser ziman ku wê bi heviyekiya hêza tahfanê re di ahengekê de ew tevger û leza wê bibê wê werênê ser ziman.

Newton wê rêgezên kapler wê ji aliyê xwe ve wê weke ku wê rast bibîne. Wê têngîna 'eliptikî' ku ew wê di rengekê de wê bi kirpênê û wê di wê demê de wê di nava zaneyên demê ên ku wê li ser mijarê wê serê xwe wê bi wastênin de wê di rengekê de wê werê dîtin ku wê ser ziman. Copernicos wê di çerçoveya têngîna cemberî a gerina li dorê re wê werênê ser ziman. El-battânî wê di şîrove û têngînên xwe bi trigonometriyî de ku wê bîne ser ziman wê di şewayekê de wê salixbikê. Piştî wê, teoriya wê kapler û gelilei wê di rengekê de wê, pêşbixin û wê werênina ser ziman.

Newton wê biqasî ku wê were dîtin wê li ser wê têngîna eliptikî wê zêde serê xwe wê bi wastênê. Wî dixwest ku ew wê fahmbikê. Bi wê re wê, ji cihê xwe derketinê û ankû derneketinê di wê dema tevger û gerîna gerwêrkan a li dora rojê û hwd de wê li ser wê bisekinê. Ev wê weke ku wê, dema ku mirov wê navaroka xabate wî ya bi navê 'principia' dixwênê de wê, di rengekê de wê, êdî wê fahmbikê. Di wê demê de wê, dema ku ew li wê dihizirê wê, têngînên kapler ên weke di nava gerwêrkan de wê hebûna hêzek kutleyî kişîna wê ku wê hebê wê werênê ser ziman wê ew wê ji wê gavê biavêjê û wê di wê nûqtayê de wê bixwezê ku ew wê, çerçoveya fahmkirina xwe bi wê re biafirênê. Têngîna wê ya mekanikî ku wê piştê wê were pêşxistin ji nava têngîhên newton wê, bi têngînek nerînî

ku wê tevgerên li hewirdora wê bënina ser ziman wê li ser wê ava bê. Wê bo qatkên binatomî wê têngîna mekanika kuantumî û bo tevgerên galaktikî jî wê têngîna teoriya dîtbar a roletivite wê werênê ser ziman. Têngîna mekanikî a newton wê bo tevgerên stêr û gerwêrkan ku wan bi hasibîne wê, were bikarhanîn. Têngîna tevgerê ku wê newton wê bi destûrî wê werênê ser ziman wê li ser van hersê rêgezên wê bënë ser ziman. Yek; 'ku cismekê di tevgerê de ku ew ji derve marûzî hêzekê newê wê tevgerîya xwe ya hevrasî wê bidomênê.' Du; 'ku wê kutleya cismekê wê çendî wê zêde bê wê li hemberî bandûra wê ya ku ew bikê tevgerê wê ewçendî wê li berxwe bide ($F=ma$). Sê; 'ku her bertek ku wê bi wê re wê di heviyekiyekê de bê wê hem wek wê û hem ziddê wê bertekek wê hebê. Li gorî ku mirov ji navaroka xabate wî ya bi navê 'Philosophiæ Naturalis Principia Mathematica' fahmdikê wê, bënë ser ziman ku wê gerdûn wê di nava sazûmana xwe ya ku ew xwediyê wê ya wê di rêya xwe de wê xwe di ahengekê de wê bide domandin. Wê ahengê wê li ser temenekê 'determinist' wê şrove dikê û wê di wê çerçoveyê de wê dihênê ser ziman.

Di mijare zanîne de pêşketina şewayê û nêzîkatiya zanîni

Weke aliyekê wê yê din ê ku mirov di dewama wê de wê werênina ser ziman wê têngîna şewayê û ankû nêzîkatiya zanîne bê. Di wê temenê de wê nêzîkatiya zanîni wê weke çawa dihê fahmkirin û ankû nêzîkatiya bi nerîne û ankû şewayê nerîne û ankû rengê bi wê ê fahmkirinê jî bê. Ev wê di wê demê de wê di rengê de wê, di demên destpêkê ên ronansên de wê were dîtî ku wê derkeve li pêş.

Di wê demê de wê, dema ku wê bahsa mijare zanîne wê were kirin wê di wê demê de wê li ser wê di wê temenê de wê hizirkirin wê bi zêdeyî wê bibê. Di wê temenê de ku mirov navê wî hilde wê weke zanyar û filosofekê ku wê mijare şewayê di temenekê zanyarî de wê hilde li dest wê navê Francis Bacon (1561-1626) wê weke yek wan zaneyên ku wê di wê warê de wê bihizirin wê derkeve li pêş. Bacon wê weke zaneyekê demê ê ku ew di keyeniya biritanya mazin de wê, hinek payên bilind wê hildê weke bi erkî û wê di wê temenê de wê di rengê de wê, hizrên xwe wê, werênê ser ziman. Di dewama wê de wê were dîtî ku ew di wê temenê de wê, hizrên xwe wê piştre wê li ser têngînen zanîne û pêşewayê wê re wê werênê ser ziman. Xabate wî ya pêşî wê bi navê "Novum Organum" wê di wê temenê de wê, çerçoveyek hizirkirinê wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, li ser zanina zanyarî di çerçove û temenê civakê de wê başîya wê çawa wê bê wê li ser wê bisekinê. Wê di xabatek xwe ya din a bi navê "Nova Atlantis" de wê bahsa çerçoveya pêşketinên teknîkî di nava civakê de wê bi pêşketina wê re wê, bi çi rengê û ancemê wê xwe bidina dîyarkirin wê di wê temenê de wê li ser wê bisekinê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Weki din bi zanîne û zanyariyê wê çawa wê di jîyane mirov û civakî de wê, hesnayan wê bi xwe re wê werênê û mirov çawa dikarê wê di wê rengê de ji wê sûdbigirê wê li ser wê bisekinê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Wekî din bacon wê mijarên ku wê weke bi zanyarî û şêwayê wê di xabate xwe ya bi navê 'novum organum' de wê werênê ser ziman wê, piştî wê di xabate xwe ya bi navê 'De Dignitate et Augmentis Scientiarum' de wê, bi hûrgilkirina wan re wê werênê ser ziman. Navê wê xabate wî ya navê jî wê, ew bê ku wê, 'li ser hêjabûna zanistan û zêdekirina wan' bê. Di wê temenê de ew wê di dewama wê de wê bi têgînek zanîne wê li ser wê bisekinê. Di wê çerçoveyê de wê nerîna wî ya li zanîne wê, weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê ji nava hizrên wî li ser wê bisekinê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê, weke ku wê bacon wê di encama wê de wê li wê bigihijê wê ew bê ku wê bi gotina "zanîn hêz a" re wê salixbikê re wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê de wê li ser nerîna wî ya zanîne û ankû zanistî wê di wê rewşê de wê ya ku ew wê xwe bi hizra wî re wê bide dîyarkirin wê dikarê di bin du serekan de werênê ser ziman. Yek wê ew bê ku mirov wê xwezayê ku mirov di wê de dijî ku wê fahmbikê û di zanîna wê de kûr bibê bê. Wê di wê temenê de wê hertimî wê derfeta wê hebê ku mirov wê di wê de wê kûr bibê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Aliyê din ê duyem jî wê bi têgîna zanîne û bi wê re bûna weke hêzekê û bi wê hêzê kirina bin sehêta xwe a xwezayê bê. Di wê temenê de bi zanîne li ser xwezayê çêkirina sehêta û hwd wê weke aliyekê din ku wê di wê temenê de wê bi hizrên xwe re wê werênê ser ziman bê. Ankû em dikarin bibêjin ku wê weke encamekê wê li wê bigihijê bê. Li gorî wê şêwayê wî yê bi fahmkirinê wê ew bê ku mirov wê di nava xwezayê de wê bi fahmkirinê wê di nava nezanînen wê de wê pêde wê herê û her ya ku me fahmkirin wê bi xwe re wê bibê li ya din. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke li dûv hev rêzkirî wê di rengekê de wê bahsa wê rewşa xwezayê a fahmkirinê û ankû di wê fahmkirina wê de ku mirov wê pêde herê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê,

aliyekê wê din jî ew bi gotina ”dema ku wê şêwayekê me yê fahmkirinê ê rast nebê wê hemû fahmkirinên wê û pêşketinên wê ji me re wê weke rasthatinakê bin” re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, ji wê rewşa rasthatinê derketinê wê bi ghiştina şêwayê ê bi zanistî û ankû zanîne û hwd re wê, bêne ser ziman.

Heta wê demê wê, kifşkirinên ku wê werina kirin wê, di rengekê de wê, ji demên kevnera û heta ronansansê wê bi zanîne wê kifşkirinên wê di rengekê de wê weke di temenekê rasthatinî de wê weke li wê ghiştinê wê bibê. Ev jî wê di wê temenê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê bibê. Lê becon bi wê têtîna xwe wê, weke ku wê bixwezê wê werênê ser ziman ku mirov, bi zanîne wê ne bi rasthatinî lê bi şêwayî wê gav bi gav wê di kifşkirina wê de wê bi zanîne û zanyarî wê pêde herê û wê karibê wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê ew mijare kifşkirinê wê weke ku wê di demên kevnera û serdema navîn de wê weke ’hizrek ku ew bi carekê ew hat hişê me’ em bi wê ghiştina kifşkirina wê, bixwezê ku ew dervî wê, di rengekê de ew biigihîjê li çerçoveya wê ya hizirkirinê û wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê di mijare kifşkirinê de wê ji ya rasthatinî zêdetirî wê bi hişmendî û keseyetî wê, di rengekê de wê bi zanîne wê bixwezê ku ew temen û çerçoveyek wê ya hizirkirinê wê werênê ser ziman. Ew şêwayê becon wê di awayekê de wê weke ke wê were ser ziman wê şêwayekê bi ghiştina ya giştî (induction) û beremberê wê, ’ji ya giştî hatinê(deduction)ê re wê bi hev re û beremberî hev wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di nava felsefeyê de wê, weke şêwayekê ku wê ji serdema kevnera û heta ya serdema navîn wê têtîna ’dana berheviyê’ û ankû ’qiyasê’ wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê were lê hizirkirin. Ev di nava felsefeya aristo de jî wê bi mantiqê wî di rengekê de wê bibê. Ev şêwa wê, di awayekê de wê awayê zanyarî ku wê li gorî hizrên xwe wê bixwezê ku ew wê pêşbixê becon wê bixwezê hizrên lêpîrsînî li ser wê re ew werênê ser ziman.

Li gorî wî şêwayekê ku wê li gorî xwezaya lêkolînan wê bibê wê di her awayê û rewşê de wê, weke aliyekê û temenekê kifşkar wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê mijare şêwayê wê di wê rengê de wê bi wê re wê derxê li pêş. Di wê temenê de wê, di fahmkirina tişteke de wê, bi temenekê safî û zelal kirina wê û di hûrgilkirina wê de ghiştina hemû hûrgilên wê yên ku ew wê diafirênin û wê, dihênina li holê wê bi

wê re wê bixwezê ku ew bi wê re wê, di temenekê dahûrî de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, becon wê di nava şewayê û reşa dahûrê a bi wê fahmkirinê de wê têkiliyek giring wê weke ku wê li gorî wê hebê û ew bi wê re wê, dixwezê wê, raxê li berçav. Di wê temenê de wê bi wê re wê, di regekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirin.

Di dema ronansê de wê were dîtin ku wê bi pêşketina zanîna xwezayê re wê, di wê temenê de wê, şewayekê din nû wê bi hizirkirinê re wê xwe bide dîyarkirin. Ev şewayê hizirkirinê wê temenê wê, ji dema kopernicos û heta kapler û gelilei wê di regekê de wê were dîtin ku wê were pêşxistin. Li gorî wê, di awayekê de ku wê were ser ziman wê rewş, dûyarde û mijarên xwezayî ew heta ku ew li ser wan çavdêrî û ceribandin newê kirin wê derfeta fahmkirina wan nebê re wê werênina ser ziman. Wê bi xabatên zaneyên bi wê rengê ên demê re wê mijare lêpîrsînê, dahûrkirinê, çavdêrîyê û ceribandînê û hwd re wê, hin bi hin wê weke têtîna bi şewayî ku wê êdî wê bikevina nava jîyane mirov de wê êdî wê bibin. Wê bi wan re wê êdî wê li wan wê were lê hizirkirin. Becon wê weke nûqteyek dawî a li ser temen û esasê şewayê zanistî û ankû rengê fahmkirina bi nerîn û zanînê ku wê bi zanyarî wê pêşkeve û wê werênê ser ziman bê. Wê di wê temenê de ew wê, li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Di wê warê de wê, şewayê hildana li dest bo fahmkirinê wê di wê rengê de wê gingiyê wê bistênê. Di wê şewayê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin. Li ser wê temenê minaq becon wê li gorî wê şewayê yekser û tekane ku mirov wê karibê bi wê re rewş û bûyar û rûdawên xwezayê fahmkirin wê, bi şewayê bigihîştina ya giştî (induction) bibê. Ew wê, di wê rengê de wê werênê ser ziman ku ev şêwa wê weke şewayê bi wê re wê gihiştina aliyên din ên bi fahmkirinê di nava xwezayê û wê xwezayê fahmkirinê de bê.

Di mijare hizirkirinê becon de wê hinek aliyên ku mirov di dewama wê de li ser wan bisekinê wê hebin. Ev jî wê di serî de wê li ser şewayê û ankû bi şewayê fahmkirinê ku mirov wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di dewama wê de wê mijare fahmkirinê wê li ser wê temenê wê li wê bihizirê ku wê çawa wê bigihîjê têtînek zanînê a safî. Di wê rewşê de wê zanîna safî wê, li gorî wî di serî de wê mirov wê weke ku wê pêwîst bê ji 'pêşdarazên xwe' ku ew xwe rizgar bikê bê.

Di mijare pêşdarazan de wê, dema ku mirov wê têtîna becon bi zanîna wî re wê hilde li dest wê di serî de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê ji du aliyên ve wê hilde li dest. Yek wê ji aliyê hizirvan û ankû zanistvan ve bê. Ya din jî wê ji aliyê kesekê jî rêzê ê ji nava civakê bê. Di wê temenê de wê hizirvan wê 'ji nerîna xwe' wê bînerê û wê fahmbikê. Yê jî rêzê jî wê weke ku ew dibîne wê, fahmbikê.

Di dewama wê de wê, kesê weke hizirvan wê dema ku ew wê dihênê ser ziman wê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê bahsa têtîna zanîne bi pêşdarazên kesê zane re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, becon wê bi têtîna 'putan' re wê ew wê li wê bihizirê û wê di wê çerçoveyê de wê mijare têtîna pêşdarazan wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di têtîna putan ku ew weke pêşdarazî wê li wê bihizirê wê, aliyê pêşî wê li ser têtîna 'putên kokî' û hwd re wê li wê bihizirê. Wê putên kokî wê çî bin? Wê di serî de wê mirov wê bi kok û hebûna xwe jî kû dihê û wê aîdî çî û kû deverê û hwd bê wê hinekê jî wê bi wê ve wê girêdayî bê. Di wê temenê de wê, aliyên weke têtîna nijadî û hwd jî wê karibin di wê temenê de wê di nava wê de wê bikirpênê.

Di wê nûqteyê de wê becon wê aliyê wê di wê temenê de wê bi têtîna putên kokî re wê, xosletên me yê bi wê kokê ku ew hena wê çawa wê rengê daraza me wê bi wê re wê bidina dîyarkirin wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de ew wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê becon wê werênê ser ziman ku wê gelek çaran wê nerîna mirov a li dînyê wê jî wê temenê mirov wê were. Wê rewşên xwezayê, dînyayê û hwd wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê salixbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, di têtîna becon de wê di wê nûqteyê de wê du alî wê werina dîtin. Yek wê weke ku me li jor hanî ser ziman wê, çawa wê nerînek jî temenê xwe wê bi wê re wê li xwezayê û dînyê û hwd wê bi wê bînerê bê. Ya din a duyem jî wê xosletên xwezayê û hwd ku ew rastî wan dihê wê weke 'mîrovkirina wan' re wê li wê bihizirê û wê weke xwe wê di wê temenê de wê bi wan re wê li wê bihizirê û wê çawa wê werênê ser ziman wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Wê weke ku ew dibîne wê darazênê. Wê carna wê baş bibîne û carna wê nebaş wê bibîne. Lê ew xweza wê, di aslê xwe de wê, ne weke hebûnek mîrovî bê. Ew wê li gorî xosletên xwe û destûrên xwe wê di rêya xwe de wê herê û wê bijî û wê bi herikê. Li gorî wê rewşa sehî û hişmendîyî wê bi wê re wê bibê û wê, bi wê re wê di rengekê de wê weke ku mirov wê dikarê wê di wê temenê de wê, rewşa sehî wê di temenekê

zêhnî de wê, derkê, rengê derkê, sînor û hwd wê di fahmkirinê de wê bi wê re wê biafirênê. Di wê temenê de wê xosletên zêhnî wê rewş û hebûnên weke yên fîzîkî ûbûjenî ên xwezayî wê mirov wê, bi xosletên xwe yên mirov li wan dayinê û bi wê rengê kirpendina wan re wê, di wê şêwayê de wê, werênê ser ziman. Mirovkirina wan re wê, di wê rengê de wê, werênê ser ziman. Di wê mijare fahmkirina dîmenên xwezayê de wê, di wê çerçvoeyê de wê çawa wê li me were biriqîn, dîtin, û her wusa mirov wê çawa wê bigihijê regekê fahmkirinê û nerîne û wê çawa wê bi wan xosletên ku ew dibîne û wan dihênê cem hev û ji wan çerçoveyek çawa a giştî bi wê rengê wê diafirênê wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê li wê bihizirê bê.

Di awayekê de wê, aliyekê din ê duyem jî wê bi têtîna 'putên şikeftê' wê werênê ser ziman. Wê ew jî wê di wê temenê de wê bitêtîna 'şikeftê' ku wê werênê ser ziman wê mijare şikeftê wê, ji nava têtîna platon ku wê weke kirpendinek ku ew wê dihilde û wê di wê temenê de wê, dixwezê wê şîrovebikê wê werênê ser ziman. Di têtîna 'putên şikeftê' de becon wê bahsa rengên fahmkirina me ên ku mirov li wan fêrbûya û alimiya. Wê di wê temenê de wê, werênê ser ziman ku wê dûnya fîzîkî û bûjenî a derve wê li şûna ku wê di çerçoveya giştîtiya wê de wê, bi hebûna wê re wê fahmbikê wê, di nava nerînek bi sinor de ku wê bimênê wê weke ne gihijê nerînek rastîn a xwezayî û dûnyayê.

Ew têtîna şikeftê di rengê ku de wê di kirpenê wê weke sînore mirov ê ku mirov di nava wê de dihizirê û wê, dibîne û ankû weke ku mirov wê dibîne bê. Li gorî wî heta ku ew dernekeve dervî wê şikeftê û rastîyê wê weke wê nebîne wê nikaribê ew wê xwezayê û dûnyayê jî bi rastî wê fahmbikê. Di wî temenê de wê şikeft wê di mejî de wê taqabûlî têtînek zêhnî a sînordar ku mirov wê çawa wê, di wê çerçoveya wê de dimênê û wê weke wê fahmdikê. Wekî din wê, di nava wê sînore wê de wê mayin jî wê, di wê rewşê de wê weke hinekê fahmkirina me ya ne weke wê ya derve ku em wê bi rastîyê dûnyê û xwezayê re wê fahmbikin bê. Ew wê bo ku wê di wê temenê de wê têtîna xwe wê bi temen bikê û wê werênê ser ziman wê gotinek haraklit a bi rengê "mirov wê li zanîne wê dûnya piçûk de wê lê bigerihin wê, dûnya mazin û hevbeş a ku em bi hev re di wê de dijîn ne di wê de". Wê bi wê rengê û wê gotinê wê ya ku ew dixwezê wê bi kirpenê wê di wê temenê de wê sînore wê me yê fahmkirinê ê ku em di nava wê de wê fahmdikin wê bixwezê ku ew wê bikirpenê.

Di wî nûqteyê de wê, becon wê bahsa cihêyiya nava fahmkirinê ku mirov wê bi wê re wê li wê bigihijê. Minaq weke ku wê hinek wê heyraniya xwe wê li pêşketina serdema navîn wê bidina nîşandin. Hinek li ya dema hemdem. Hinek wê aligirên nûjeniyê bin...

Di wê temenê de wê bi wê re wê, ev wê, bi wê re wê, xwediyê wê rengê wê bi wê nerênê ku wê bi wê re wê fahmbikin re wê, ew wê werênê ser ziman. Becon wê aliyê duyem ku wê weke bi tégîna 'putên şikeftê' wê werênê ser ziman wê li ser du temenan wê li wê bihizirê. Yek wê li ser wê temenê ku mirov wê bi wê re mazin dibê û li ser wê re ku mirov digihijê xosletên bi wê. Minaq wê rengê û temenê ku em bi wê perwerde dibîn. Yan jî wê, navenda ku em di wê de dijîn û bi wê re diguihijina darazên xwe yên rast û nerast.

Ev rewş wê weke rewşên ku wê di awayekê de wê weke ku wê rengê derkkirinên me ên bi fahmkirinê û weke nerînê bi zêhnî wê biafirênin. Li ser wê re ew wê dikirpênê. Mirov wê çerçoveya ku ew bi wê re mazin dibê û fêrdibê wê bi wê re wê bigihijê xosletên fahmkirinê, keseyetê û hwd. Ev wê, di awayekê de wê çawa wê rengê fahmkirina me wê bidina dîyarkirin wê bi wê re wê bixwezê ku ew balê bikişênê li ser wê.

Di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê dema ku ew, rengê fahmkirînên me bi wê re ew bûn wê êdî wê, di dewama wê de wê, di wê rengê de wê, êdî wê tişta ku ew dikê ku wê fahmbikê wê ne weke wê êdî wê fahmbikê. Wê weke ku ew dibînê wê fahmbikê.

Di wê rewşê de wê, ew tégîna şikeftê wê sînor û wê çerçoveya ku ew bi wê rengê ew di nava wê de dijî û xwediyê xosletên bi keseyetê û hwd re ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Şikeft wê, rengê dîtina me û nerîna me wê bi xwe re ku mirov wê çawa wê bibînê wê bide dîyarkirin. Yan jî wê weke ku wê bi çavikek ku ew bi reng bê ku mirov wê binerê wê mirov wê çawa wê karibê derkeve dervî dîtina wê çavika bi reng dibînê? Ankû wê rengê dervî wê, ê rast wê çawa wê mirov wê karibê li wê bihizirê û wê fahmbikê? Di wê rengê de wê, ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di nava fahmkirinê de wê weke nerîna xwe û bi dîtina xwe fahmkirinê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Li gorî wê tégîna şikeftê wê dervî wê şikeftê û sîniorê wê dûnyayek din a ku ew bi

wê re ew were fahmkirin wê hebê. Wê xwezayek dervî wê ku mirov wê bibînê û wê fahmbikê wê hebê. Lê bo ku mirov wê karibê wê bikê jî wê weke ku wê pêwîst bê ku mirov pêşî karibê derkeve dervî şikeftê û wê sînorê wê yê ku ew bi zêhnî, nerînî û hwd ku ew diafirênê ji wê derbas bibê.

Wê dema ku em bahsa felsefeya bacon bikin wê, di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê din mijare 'putên sûkê' wê were ser ziman. Putên sûkê wê dema ku wê li wê were lê hizirkirin wê ew jî wê weke çerçoveyek putê şikeftê' ku wê di nava xwe de wê dilbigirê bi zêhnî û hwd re wê, di rengekê de wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Bi zêdeyî gotinên ku em di jîyane xwe ya rojane de wan bikardihênin wê çawa wê, tevliheviyekê di mejiyê mirov de wê çêbikin û wê, bi wê re wê, rengê fahmkirinê wê bi xwe re wê di awayekê de wê biafirênin wê bi wê re wê li ser wê bisekinê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Li gorî wê minaq mirov wê dema ku wê gotinekê wê bi bihîzê wê ew wê gotinê wê bi awayekê wê gotinên gelemperî ên weke 'xwûdê' û hwd re wê têkildar bikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Minaq wê gotinek ku wê weke ku wê di nava jîyanê de wê weke 'rewşek şenber' ku wê werênê ser ziman jî lê wê di aslê xwe de wê, weke bi awayekê razber û ku wê di mejî de wê bê sedema tevliheviyekê. An jî wê gotinek wê weke rewşek şenber wê bide nîşandin. Minaq wê dema ku wê di nava bazar sûkê de wê, tiştêkê wê bi bikirê û wê bibêjê 'pereyên hûr' wê bikê. Weke ku ev gotin tiştêkê wê werênina ser ziman. Lê wê di aslê xwe de wê, ya ku ew didina dîyarkirin wê çawa wê ne dîyarbin wê bi wê re wê, di rengekê de wê, werênê li holê. Li ser wê temenê wê di aslê xwe de wê bacon wê werênê ser ziman wê gotin wê beremberê wê, ti hebûnek şenber ku ew bi wê were salixkirin wê nebê. Weke di rewş û rengekê hebûnek şenber dide dîyarkirin. Lê ew tenê wê weke rengekê derkî bê. Mirov wê nikaribê wê di awayekê de wê weke rastîyekê wê herê bikê.

Li gorî bacon wê ya ku wê mejiyê mirov wê zêde di wê de wê tevliheviyê wê bide çêkirin jî wê di aslê xwe de wê ev bê. Ber ku ev gotin wê zêde ne zelal bin û wê, di wê temenê de wê, bi yekê û bi ya din re wê bide girêdan û wê ti temenekê wê yê şenber wê nebê. Wê di wê temenê de wê çawa wê were fahmkirin jî wê ne dîyar bê.

Ew bo ku wê rewşê wê werênê ser ziman wê gotina 'siûdê', 'baxtê' û hwd wê werênê ser ziman û wê bibêjê ku 'wê, weke ku wê tiştêkê wê werênina ser ziman. Lê ev gotin wê di zêhnê me re wê rewşên weke putkirinê wê bi xwe re wê biafirênin. Wê herikina bi ahenge hizirkirina

me re wê bi rêyên şaş de wê bide dîyarkirin û wê ji wê rêya wê derxê. Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê, di nava jîyanê de wê çawa wê weke têtîliya mirov ji jîyanê qût wê bijî û wê ti têtîliya mirov wê bi mirov re wê nebê wê bi wê re wê di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Ew ji aliyekê din ve jî wê di wê temenê de wê bi gotinê û wê rewşê wê bi hev re wê li wan wê bihizirê. Wê ji rewşa wê zêdetirî ku wê mirov di serî de wê mazin bikê û li wê bihizirê wê, çawa wê, weke rewşek neyînî bê wê li wê bihizirê. Ber vê yekê wê, gotina 'weke wê ne ji wê maztir û ne jî ji wê piçûktir wê fahmbikê' re wê werênê ser ziman. Ber ku wê gotin wê li gorî wê weke rewşek jîyanî bê û wê bi awayekê mirov her kirinên xwe û rewşên xwe yên jîyanê bi wê re têtîlidar dikin û wê dihênina ser ziman. Em dema ku wê kirinekê wê dikin û ankû di rêya xwe de dimeşin tiştêkê dikin wê di rewşek hesan de wê bi wê re wê salixbikin û bi gotin bikin. Ew bi gotin kirinên me wê, weke çendî wê li me wê hesan wê werin û wê weke pirr zêde li me piçûk û heta ku wê weke ku em li wan serwer jin û ji me re wê weke ji rêzê jî bin lê wê di aslê xwe de wê weke rewşa gotinê ên ku mirov dikarê wan weke têtîgîna hem tevliheviyê di mejiyê de çêdikin û hem jî wê weke rewşa ku mirov bi fahmkirina me di nava xwe de di gengêşiyekê û aloziyekê de weke ji şenberîya jîyanê, hebûna xwezayê û hwd dîr dikin û hwd re wê karibê wê fahmbikê. Di wê temenê de wê, dema ku mirov wê bahsa têtîgîna putê sûkê wê bikê re wê bikê wê di wê temenê de wê, gotin û têtîgînan jîyane me yên rojane û hwd ên ku wê rengê fahmkirina me wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê bi wê rengê û temenê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di dewama wê de Bacon wê bahsa 'putên tiyatroyê' wê bikê. Pûtên tiyatroyê wê hinekê jî wê ji wê zêdetirî wê, di rewşek gelemperî de wê xwe bidina dîyarkirin wê weke çerçoveyek zêhnî, felsefeyî û akolî û hwd re wê, di awayekê de wê bi wê re wê werina fahmkirin. Minaq wê di çerçoveya têtîgîna pergali a felsefeyî re wê weke ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, dema ku mirov wê bi wê re wê minaqekê wê bide wê, di wê çerçoveyê de wê, bi têtîgîna pergale mantiqê aristo re wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê minaqekê wê bide. Bi wê pergalek mantiqê re wê, bi têtînek derpêşî wê, bi gerdûnê û xwezayê re wê, hewlbide ku ew xwe bigihênê pergalkirinekê. Li ser wê temenê wê di demên piştre ên

hemdem de wê ew têgînên mantiqî ên formeli wê çawa wê weke têgîna felsefeyî ên sofistek wê xwe bidina dîyarkirin û pêşkevin wê bi wê re wê di rengekê de wê bibin. Wê bi wê re jî wê rengê me yê fahmkirinê, derkkirinê û hwd wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin û wê sinorê me yê hizirkirinê û tefkirkirinê û hwd wê, bi xwe re wê, di reng û awayekê de wê bidina dîyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê gotinên felsefeyî wê çawa wê, rengê hizirkirinên me û derkkirinên me wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê dema ku mirov wê li wê fêrbû û pê de wê êdî wê di nava wê de wê weke 'bi rastiyeke ku wê bijî' wê li mirov wê were. Di wê temenê de wê êdî wê, di wê rewşê de wê ya ku ew wê fahmdikê û li wê serwer a wê, weke ya 'rast' wê d i wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê. Di wê temenê de wê, bi demê re wê, mirov wê fêrî wê bibê. Fêrbûna li wê, ku wê bi gotina 'fêrbûnê' re wê li vir wê ya ku wê were fahmkirin wê ne li tiştê fêrbûn û gihiştina li zanîna wê bê. Wê bi wê re wê wateyek wê ya duyem ku wê bi wê re wê biafirê wê weke ya ku mirov weke li wê bi alimê û wê, weke 'rastiyeke ku mirov wê li wê nepirsê' ku ew wê fahmbikê wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê fêrbûn wê bibê.

Di wê rewşê de wê, bi wê fêrbûnê wê mirov wê ji têgîhên weke yên lêpîrsînê, rexnelêgirtinê û ankû rexnekirinê û hwd wê dîrkeve.' wê di wê temenê de wê, lênepîrsê. Wê her tiştê wê di wê temenê de wê weke ku ew rengê fêrbûnê û derkkirina bi wê ku wê dênê pêşîya fahmkirina me wê ew wê bi wê rengê wê herê bikê û wê bi wê herêkirinê wê bipejirênê. Di wê temenê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê her fahmkirin wê di xwe de wê pejirendinê wê ne hawênê. Pejirendin wê hinekê jî wê weke têgînek ku wê wê, dema ku mirov wê, weke rastiyeke wê bi wê fahmkirinê re wê herê bikê û êdî wê lênepîrsê wê êdî wê pêşkeve. Di wê temenê de wê ev wê li gorî wê têgînê wê weke ku wê bacon jî wê werênê ser ziman êdî wê bê temenê ji rastiya dînya û xwezayê dîrketinê wê bi xwe re wê werên. Fahmkirinên me, bi hişkirin, têgihiştin, derkkirin û hwd re wê ji rastiya jîyanê wê dîrkeve. Di wê temenê de wê, di nava rewşek razber a zêhnî de wê, êdî wê rêya ya fahmkirinê wê weke ku wê bikê ku ew wê bibînê. Di wê temenê de wê weke ku wê bi mejiyê xwe re mirov bikeve nava lebirentekê û ku mirov nikaribê ji wê derkeve re wê

êdî wê bi wê re wê di rengekê de wê li lê were. Ji aliyê din ve jî wê, razberî wê, weke şewayê hizirkiirnên me biafirê. Wê êdî wê li şûna ku wê ji wê jîyanê wê weke wê bi fahmkirinê bigihijê fahmkirinê wê ji wê têgîna razber wê bihizirê û wê bi wê bikê ku ew wê fahmbikê û wê weke wê fahmbikê. Bêgûman wê ev nebê weke fahmkirineka bi wê. Lê wê di wê nûqteyê de wê, dîmenekê wê weke ya mantiqê aristo ê bi dîmnenî û ankû darêjkî ku wê bi wê rengê ji wê rewşê û wê razberiyê wê biafirênê wê bibê. Wê ev ne bê weke rewşek wê fahmkirina wê rewşê. Lê mirov wê weke wê fahmkirina wê rewşê wê ew wê hilde li dest û wê ew wê fahmbikê û wê bi wê re wê bigihijê li fahmkirina wê. Di wê temenê de wê, bi mijare fahmkirinê re wê bigihijê rewşek fahmkirinê. Têgînên weke yên bi serdestî û ankû otoriteyî û hwd jî wê di encama wê qûtbûna ji jîyanê û razberiyê û di nava wê de wê weke ketina rewşek dilgirtinê û hwd de wê weke ku wê bibê. Di wê temenê de wê dema ku wê, bacon wê bahsa têgîna 'emprikî' wê bikê jî wê weke ji wê rewşê wê weke 'di rewşek hê zêdetirî a ne dîyar de bê' re wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Li gorî wê, di nava sînorê çend azmûnên tarî de bi wê re bi sînor mayinê re wê werênê ser ziman. Lê beremberê wê, ku wê weke di nava jîyane rojane de wê weke li kes wê were wê çawa wê weke sade û zelal were wê were dîtin. Di wê temenê de wê, mijare têgîna epmrikî wê weke çawa wê, bi pêjnkirinê wê bi xwe re wê weke xwe wê bikê re wê bikê. Di wê temenê de wê, li gorî wî ew li mirov wê hem weke rewşek aqil têngahî û vala bê wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê têgîna baweriyên bê. Ew jî wê weke çawa wê, bi xirabiya weke bi cînan, gîyanan û hwd re wê pêşde wê bibê. Di wê temenê de wê mijare 'dibistana teolojikî' wê çawa wê di nava xwe de wê weke bi dogma wê bikê û wê di zêhnê de wê weke bi pûtkirinê wê bikê wê, bi wê re wê mirov bi rêyek şaş de wê rêya mirov bide dîyarkirin wê bibê. Ew jî wê weke aliyekê din ku wê pêşîya rast dîtina mirov a di nava xwezayê de wê bibînê bê. Kesekê zanist bo ku ew xwezayê wê weke wê fahmbikê wê, çawa wê weke wê di rengekê de wê bi wê re wê, fahmbikê wê di wê temenê de wê, bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê bê. Rewşên bi wê rengê ên ku ew weke 'pût' bi nav dikê wê weke rewşên ku ew bi zêhnî mirov di nava xwe de digirin, bi sînor dikin û rengê dîtina mirov ku wê weke li gorî xwe bi reng bikê û wê weke xwe bide dîyarkirin û hwd bin û mirov wê bi wan re wê nikaribê ya rast bibênê. Bo ku mirov ya rast û baş di nava wê xwezayê de û dûnya xwe de li wê bigihê wê pêşî ji wan rewşên weke pût' ku ew pênase dikê

ku mirov xwe ji wan rizgar bikê wê bi wê re wê bi derfet bê. Têgînên weke bi zêhnî ku mirov di nava xwe de bi wê rengê digirin, pêşdaraz û hwd wê, di wê temenê de wê, di her rewşê de wê, di nava jîyanê de wê weke têgînên olî bê, çandî û ankû kevneşopî û hwd bê wê, di rengekê de wê bi wê çerçoveyê wê hinek aliyên ku mirov wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de ji pûtên zêhnî û hizrî û hwd wê çawa wê mirov wê xwe û mejiyê wê paqij bikê wê di wê temenê de wê, li ser wê çerçoveyê wê ew wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ya ku wê weke xwe bi me bide fahmkirin wê hertimî wê weke sînorekê me yê fahmkirinê ê zêhnî wê biafirênê. Li gorî wê ji têgîna pergale mantiqî a aristo û hwd bigirê û heta têgînek teolojîkî, kevneşopîyî û hwd wê di wê temenê de wê karibê wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Tabîî wê dema ku em bahsa hizrên bacon bikin wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, çerçoveya hizra wî xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Lê di wê nûqtayê de wê li ser têgîna wî ya xwezayî û gihiştina li ya giştî ku ew di wê, di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê û wê weke têgîh û rengekî nerînî a nû wê piştê jî wê were kifşkirin wê weke ku wê pêwîst bê ku mirov wê hinekê din wê li ser wê bisekinê û wê fahmbikê.

Ew wê weke ku me li jor hanî ser ziman wê têgîna çavdêriyê û ceribandîna wê derxê li pêş. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, dema ku em li ser şêwayê ji ya giştî bi ber ya negiştî ve ku ew herê û ankû ji ya negiştî bi ber ya giştî ve wê çûyinê wê di wê demê de wê têgînên din jî ku wê hem di nava têgîhên olî de bin û ankû di nava têgîhên ên felsefeyê weke ya aristo û hwd de jî bê wê were ser ziman. Di wê nûqtayê de wê, têgîna bacon wê di wê çerçoveyê de wê weke ku wê were dîtin wê hinekê wê bi xosletên xwe yê teybet wê hebê û wê, di wê çerçoveya wê de wê bi wê re wê di serî de wê fahmbikê.

Di awayekê de wê, têgîna xwezayî a bi çavdêriyê û ku mijar wereser têgîna dîrokê têgînek dîrokî a ceribandîna û hwd re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ji nava hizrên bacon wê dibînê ku wê, nerînên aristo wê heya wî ji wan wê hebê. Wê di wê temenê de wê di nava hizrên xwe de wê di awayekê de wê, bi kirpendinên xwe wê di çerçoveya bandûra têgînên aristo de jî wê gotinên wî yê ku ew dihênê ser ziman wê bibin. Lê di wê çerçoveyê de wê hewldana derketina dervî wan û di rengekê de wê, bi awayekê wê bi rengekê wê weke ku ew bi gotin dikê bi rengê gotina wî ku em bibêjin wê çawa wê derkeve wê, dervî wê şikeftê

ku ew dũnya û wê xwezaye derve bibînê wê, li wê bihizirê. Ew wê, ya dervî wê kifşdikê û ew serê xwe di wê çerçoveyê de wê li wê biwastênê.

Weki din wê di rengekê de wê, bacon wê di wê çerçoveyê de wê dema ku ew bi aqilê xwe diavêjê dervî aliyê din ê şikeftê wê, di rengekê de wê êdî wê bi dest hizirkirina li hebûnên ku ew bi zindîyî û ne bi zindiyî ku ew hena wê bihizirê. Wê di wê temenê de wê wekneheviya wan û cihêbûna wan wê li ser çî temenê wê hebê wê li wê bihizirê. Minaq wê weke minaqek hesan bê ku wê werênê ser ziman wê bi têtîna germê û rêjeya wê re wê li wê bihizirê. Li gorî ya laşê teyrekê û mirovekê wê ji hev cihê bê.

Ew di wê temenê de wê, têtînek qatagoriyî di çerçoveya têtîna xwe ya diyardeyî de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê di destpêkê de wê weke di rengekê wê têtîna qatagoriyan a aristo wê dîmenekê wê bide me. Lê wê dema ku em hinekê di mantiq û têtîn û hişmendiya wê de kûr dibin wê cihêbûn û xweserîtiya wê ya bi serê xwe ku ew bi navaroka xwe re cihê şîrovedikê wê bi wê re wê kifşdikê û wê werênê ser ziman. Wê têtîna xwe ya bi 'pîvan' ku wê werênê ser ziman weke ast bi ast wê, di wê temenê de wê weke bi şibihênê avak ku wê, ji rêjeyekê heta 99 rêjeyê bi germbûna xwe re wê çawa wê yek bi yek wê rêjeya wê germ wê li wê zêdebibê û wê bibê wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Wê piştî wê di nava ya zindî û nezindî de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di dewama wê de wê bi wê re wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di mijare têtîna xwezayê a bacon de wê, xosletên wê yên bi têtîna bûjenî ku wê li wê were lê hizirkirin wê, bi wê re wê hebûna bûjenê ku ew 'çi divîyaba ku ew ba' ankû 'çi divîyaba ku ew bûba' wê, bi wê pêvajoya wê ya gûharînê a bi wê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê di wê pêvajoya bi wê re a bi hebûna wê re ya fahmkirinê wê weke aliyê wê yê ku ew bi wê re wê li wê dihizirê û wê dixwezê ku wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqtayê de wê xema bacon wê di wê temenê de wê dema ku wê li wê were nerîn wê di wê nûqtayê de wê xwe bide dîyarkirin ku wê bi pîvajo û pîvane bi wê gihiştina wê re wê çawa wê hebê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, ew tişt ku ew weke wê, fahmkirina wê bê. Li şûna ku

wê di çavikekê û rengê çavikekê wê weke ku wê bi rengê çavikê wê ew wê were ditin ew dervî wê weke xwe û bi reng û awayê xwe ew wê were dîtin. Ev wê weke ya ku wê di çerçoveya wê şewayê wî yê hizirkirinê û hewldana fahmkirina wê têngîna wî ya bi bûjenî wê xwe bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, mijare fahmkirina rewşa germbûnê wê weke bi têngînek berfihreyî wê fahmbikê û ya cemidiniyê wê beremberê wê weke têngînek stûrbûn û tangbûnê wê werênê ser ziman. Di her gava bi germbûnê a pêşdeçûnê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê xwe di awayekê de wê bi wê re wê weke ku wê di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di hundurê cismekê de wê hebûna qatkên wê ku ew bi wan re gûharîn dibin wê çawa wê bi awayekê wê weke di rengekê rewşa 'kevirê domino' de wê bikeve û wê li giştîyê wê ew wê belev bibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, bi wê re wê xwe di awayekê de wê bi wê re û di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Di awayekê din de wê di nava têngîna rohnîyê a bacon de wê, têkiliya nava germbûn û rohnîyê bê. Rohni wê karibê di xwe de germbûnê bi hawênê? Yan jî wê, di wê temenê de wê, herdû wê weke du ali û rewşen cihê ên ji hev bin. Di wê temenê de wê bi wê re wê bi germbûnê re wê rewşa kirina tevgerê wê bi wê re ku wê weke elementên hundurê bûjenê bi wê re wê bibê wê li wê bi wê re wê bihizirê. **Di** vê rewşê de, piştî ku tiştên ku di nav wan de germî tûne ya, biqasî ku ew pêkan tê û dibê, tiştê ku wê her ku diçe zêde dibe û her ku germbûn zêde dibe û ankû ew germbûn kêmbê dibe û tiştê ku wê di tiştên ku germ tê tûne ya Bacon wê, wekî darêjka germê/germahiyê destnîşan dike. Li gorî wê, darêjka germê û sincirinê wê tevgerîya wê û ankû ew bi wê gûharîna ku ew dibê bê. Bi wê re jî wê germbûn jî wê weke awayekê teybet ê tevgerîyê bê. Li gorî wê rewşê wê darêjka germê wê bi tiştê re wê tevgerîya bi wê û di wê de ku wê hebê bê. Wê tevgerîya germê wê weke têngînek darêjkî a bi berfirehbûnê wê, piştî wê dixwezê ku wê salixbikê û wê pênasebikê û wê li ser wê re wê werênê ser ziman. Li gorî wê têngîna û mantiqê jî wê çendî ku wê germbûn wê zêdebûnê wê bi berderve ve wê, berfirehbûn û bûyin wê her ku wê bibê wê zêdetir wê bibê. Ev wê di hundurê cismê de wê, bi her qatkên wê yên piçûk re wê biqasî wê bibê wê di dewama wê de wê bi tişt û rewşen din ên mazin û hevgritî û hwd re jî wê bi wê re wê bibê.

Çavkani:

- *Vasari, Giorgio(1965), Lives of the Artists, translated by George Bull, Penguin Classics,
- *Osborne, Roger (2006). Civilization: a new history of the Western world. Pegasus Books.
- * Saalman, Howard (1993). Filippo Brunelleschi: The Buildings. Zwemme
- * Stephen Greenblatt(1980), Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare, University of Chicago Press,
- *Haskins, Charles Homer(1927), The Renaissance of the Twelfth Century, Cambridge: Harvard University Press,
- * Allen Debus(1978), Man and Nature in the Renaissance, Cambridge: Cambridge University Press,
- *Tanner, Marcus (2009). The Raven King: Matthias Corvinus and the Fate of his Lost Library. Yale University Press
- *Cronin, Vincent (1969), The Flowering of the Renaissance,
- *Ergang, Robert (1967), The Renaissance
- *Johnson, Paul (2000). The Renaissance: A Short History.
- *Ruggiero, Guido(2015). The Renaissance in Italy: A Social and Cultural History of the Rinascimento, Cambridge University Press,
- *Hay, Denys and John Law(1989). Italy in the Age of the Renaissance 1380-1530. London: Longman,
- *Kjeldstadli, Knut(2000). Fortida er ikke hva den en gang var: en innføring i historiefaget. 2. utg. Oslo: Universitetsforlaget,
- *Farrell, John (2006). "The Science of Suspicion". Paranoia and Modernity: Cervantes to Rousseau. Ithaca, NY: Cornell University Press
- *Lewis, Rhodri (2014). "Francis Bacon and Ingenuity". Renaissance Quarterly

- *Rossi, Paolo (1968). *Francis Bacon: from Magic to Science*. University of Chicago Press
- *Cochran, Peter (2014). *The Burning of Byron's Memoirs: New and Unpublished Essays and Papers*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars.
- * Hawthorne, Mark (1975). "Thomas Moore's "The Epicurean": The Anacreontic Poet in Search of Eternity". *Studies in Romanticism*
- *Manent, Pierre (1996). *An Intellectual History of Liberalism*, Princeton: Princeton University Press
- *Martinich, A. P. (1992). *The Two Gods of Leviathan: Thomas Hobbes on Religion and Politics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- *Martinich, A. P. (1999). *Hobbes: A Biography*, Cambridge: Cambridge University Press
- *Bertram, Christopher (2003). *Rousseau and the 'Social Contract'*. Routledge.
- *Incorvati, Giovanni (2012) “Du contrat social, or the principles of political right(s). Les citoyens de Rousseau ont la parole en anglais”, in : G. Lobrano, P.P. Onida, *Il principio della democrazia. Jean-Jacques Rousseau Du Contrat social (1762)*, Napoli, Jovene,
- *Donald M. Frame (1984) [1965]. *Montaigne: A Biography*. San Francisco: North Point Press
- * Bakewell, Sarah (2010). *How to Live – or – A Life of Montaigne in One Question and Twenty Attempts at an Answer*. London: Vintage
- *Dumbauld, Edward, 1969. *The Life and Legal Writings of Hugo Grotius*. Norman, OK: University of Oklahoma Press
- *Butler, Charles(1826): *The Life of Hugo Grotius: With Brief Minutes of the Civil, Ecclesiastical, and Literary History of the Netherlands*. London: John Murray,
- *Field, J. V(1988). *Kepler's geometrical cosmology*. University of Chicago Press,
- *Koyré, Alexandre(1977): *Galilean Studies* Harvester Press,
- *Kuhn, Thomas S(1957). *The Copernican Revolution: Planetary Astronomy in the Development of Western Thought*. Cambridge, MA: Harvard University Press,
- *Naess, A. (2004). *Galileo Galilei: When the World Stood Still*. Springer Science & Business Media.
- *Einstein, A. (1954). *Ideas and Opinions*. Translated by Bargmann, S. London: Crown Publishers.

*Finocchiaro, M. A. (1997). Galileo on the world systems: a new abridged translation and guide. Berkeley: University of California Press.

*Christianson, Gale (1984). In the Presence of the Creator: Isaac Newton & His Times. New York: Free Press

*Westfall, Richard S. (2007). Isaac Newton. Cambridge University Press

.
Abdusamet Yigit, kurdistan, cizirabota, 2016